

શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસુરિ ગ્રંથમાલા : પુખ્ત-૧૬

॥ ૐ અર્દમ્ ॥

રેવતાગ્રવળીયે દારક પરમશુભ આચાર્યશ્રી
વિજયનીતસુરીશ્વરસદ્ગુરુભ્યો નમઃ

સહસ્રાવધાની કાલિસરસ્વતીબિરુદ્ધારક યુગપ્રધાન
આચાર્યશ્રી મુનિમુન્દરસુરીશ્વરવિરચિત

અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ

ભેટ] મૂલ-પદ્ધાનુવાદ સાર્થ [૧૨

અનુવાદ :

શ્રી દુર્લભજી ગુજ્જાબાઈ મહેતા-વલ્લભીપુર (સોરઠ)

પ્રકાશક :

શ્રી વર્ધમાન સત્ય-નીતિ-હર્ષસુરિ ગ્રંથમાલાના કાર્યકર્તા
શ્રી ચિત્રભાઈ ત્રિકમજી સરોડ-અમરાવાદ

ક્રીમત : અમૃત્ય

મનન-વાચન-નિદિધારણ-સદ્પ્રયોગ

શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા : પુષ્પ-૧૬

॥ ૐ અર્હમ્ ॥

રૈવતાચલતીથોદ્ધારક પરમશુર આચાર્યશ્રી વિજયનીતિ-
સૂરીશ્વરસદ્ગુરુભ્યો નમઃ

સહસ્રાવધાની કાલિસરસ્વતીબિરુદ્ધવારક યુગપ્રધાન
આચાર્યશ્રી મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરવિરચિત

અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ

ભેટ] મૂલ-પદ્ધાનુવાદ સાર્થ [ભેટ

અનુવાદક :

કવિ દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતા-વલ્લભીપુર (સૌરાષ્ટ્ર)

卐

દ્રવ્યસહાયક :

મુનિરાજશ્રી શ્રીકાન્તવિજયજીના સદુપદેશથી કપડવંજ-
નિવાસી સ્વર્ગસ્થ શેઠ ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખના
સ્મરણાર્થે તેમના વર્મપત્ની ગંગાસ્વરૂપ-માયાખહેનની
આર્થિક સહાયથી

પ્રકાશક :

શ્રી વર્ધમાન સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ ગ્રંથમાલાના કાર્યવાહક
શેઠ ચિતુભાઈ ત્રિકમલાલ સરાઈ-અમદાવાદ

ૐ

કીર્તન : અમૃત્ય

મનન-વાંચન-નિદિધ્યાસન-સદુપયોગ

વીર સંવત ૨૪૭૯]
વિ. સં. ૨૦૦૯]

પ્રથમાવૃત્તિ- ૭૦૦

[સત્ય સં. ૨૫૩
ષ. સ. ૧૯૫૩]

અધ્યાત્મ-કંદપદ્મ આ, મનન-વાંચન-નિર્દિધ્યાસન કરતા;
'હુલિભ' ભવસાયર આ, એ જ્ઞાને ભવિજન રહેજે તરતા.

મુદ્રક :

શાહ ગિરધરભાઈ કૃષ્ણચંદ : સાધના મુદ્રણાલય, દાણાપીઠ-ભાવનગર

સ મ પેણુ

નિઃસ્પૃહી, જાળખ્રદ્ધચારી, શાંતમૂર્તિ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના
ખપી શ્રીમદ્વિજયમહેન્દ્રસૂરિરાજ જેમની ખાસ પ્રેરણાથી
મેં આ અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ શ્લોક ૨૭૮ નો ગુર્જર
ગિરામય પદ્માનુવાદ મારી ૭૫ વર્ષની જર્ઘ્ણ ઉમરે
શક્તિખડારની વાત હોવા છતાં પણ ખનાવ્યો એ તેમના
અત્તિશયો અને કૃપાદષ્ટિનું જ ખાસ ફળ છે. તેમજ તે
પ્રકાશીત કરાવવામાં તેમનો તેમજ તેમના વિદ્વાન શિષ્ય
શ્રીકાન્તવિજયમહારાજનો પ્રયાસ અત્યંત આભારી છે;
જેથી આ અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ, મૂળ શ્લોક, પદ્માનુવાદ
અર્થ સાથે પ્રકાશિત થતાં તે આપના પવિત્ર કરકમળમાં

સ....મ....પે....ણુ

કરી અલ્પાંશે કૃતાર્થ થાઉં છું. આ મારું પુસ્તક ૯ મું
મારી કૃતિનો નવનો આંક ન ફરે તેમ પ્રકાશિત થતાં
અપૂર્વ આલ્હાદ થાય છે.

લિ.

આપનો ચરણોપાસક આવક,
કવિ દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતા
વલ્લભીપુર (સૌરાષ્ટ્ર)

ચાન્દ્રકુલ-તપાગચ્છ-સંવિગ્નશાખાગ્રણી-આચાર્ય શ્રી વિજયહર્ષસૂરિ

ગુરુગુણુસપ્તપદી

હરિગીત

સત્ય સાત્ત્વિક સદ્ગુણોએ, શોભતા અવનીમહી,
વિનય વિમળતા વિપુલ વાણી, હર્ષ ઉપજાવી રહી;
નમ્રતા સમતા દયા, હુઃખ હુઃખીઓનાં કાપતા,
યમ દમ શમે તપવૃત્તિએ, સદ્જ્ઞાન જ્ઞાને આપતા. ૧

વંદાય વિશ્વે જ્ઞાનીઓ, શ્રી હર્ષસૂરિને વાંદીએ,
દર્શન કરી ગુરુરાજનાં, શ્રી વીરને આરાધીએ;
નયન તલસત હૃદય વિકસત, સેવતાં ગુરુચરણને,
હો જીવન અમ સાકદ્ય એવું, ઈચ્છીએ ગુરુશરણને. ૨

શ્રીમદ્ વિજયનીતિસૂરિના, શિષ્ય પદ્ સોહામણા,
મન મોહથી કીધાં અધૂરાં, કાર્ય પૂરણ ગુરુતણાં;
દયાતાણી સાક્ષાત્ મૂર્તિ, હૃદય અમૃતથી ભર્યું,
ગુણવંત શ્રી ગુરુરાજનું, શુભ નામ જગ અમર કર્યું. ૩

રુચિ સદા ધર્મોપદેશે, જગત જીવ ઉદ્ધારવા,
મહેનત કરે છે નિશદિન, મહાપાતકીને તારવા;
દાજરજવાળી છે ગુરુ, વિદ્વાન વ્યાખ્યાતા મહા,
રાજનગર ધિરાજતા, જ્યાં શામળાની પોળ હા. ૪

જયકાર કીધો જીવનનો, સંપૂર્ણ સૂરિપદ દીપવ્યું,
શ્રી શાંત દાંત ક્ષમા ભૂષણથી, માન અધિકું મેળવ્યું;

[૫]

વિરતાભર્યાં ઉપધાન વિધિએ, ઉજમણાં ગહુ ગહુ કર્યાં,
 જપ તપ કરાવી સેવકોનાં, પાતકો સઘળાં હર્યાં. ૫
 યશ પ્રાપ્ત કીધો શ્રેષ્ઠ ગિરિ, ગિરનાર પર કરી નામના,
 હરખે ભરી અંજનશલાકા, પૂર્ણ કીધી મનઃકામના;
 રંગે રંગે વ્યાપી રહી, શાસનતણી શુભ ભાવના,
 સ્વટરાગ છોડી વિશ્વના, ધરી આત્મવત્ સંભાવના. ૬
 સૂરિ શિષ્ય સૂરિ મહેન્દ્રને, દ્વયાણુસૂરિ સોહાવતા,
 રીઝે ગણિ મંગળવિજય, મંગળ પ્રભા પ્રસરાવતા;
 જીત્યા જીવન આનંદ, પૂર્ણાનંદ મુનિપદ સાધતા,
 ચરણમાં સુભક્તિ ગિરંધર, પૂર્ણ ગ્રેમે લાધતા. ૭

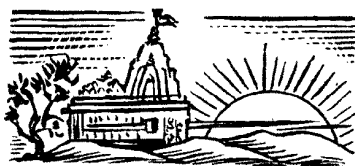
સંવત ૨૦૦૭ અષાઢ

શુકલ પંચમી ચંદ્રવાર

{

વિ. શાહ ગિરંધરલાલ ઉમેદચંદની

૧૦૦૮ વાર વંદના

શ્રીમદ્ વિજયમહેન્દ્રસૂરીશ્વરજી

ગુરુગુણ પચ્ચીશી

(હરિગીત છંદ)

મનોહર માળવ દેશના, રતલામ નામે શહેરમાં,
રત્નકૂક્ષી ^૧દલિખાઈ, માતાના મનોહર ધામમાં;
*ગુણ પંચ ^૫૯ શ્રીવર્ષ, તૃતીયા કૃષ્ણ કાર્તિક માસમાં,
જનમ્યા ગુરુ જગજંતુ, ^૨મીશ્રીમલજી આ સ્થાનમાં. ૧

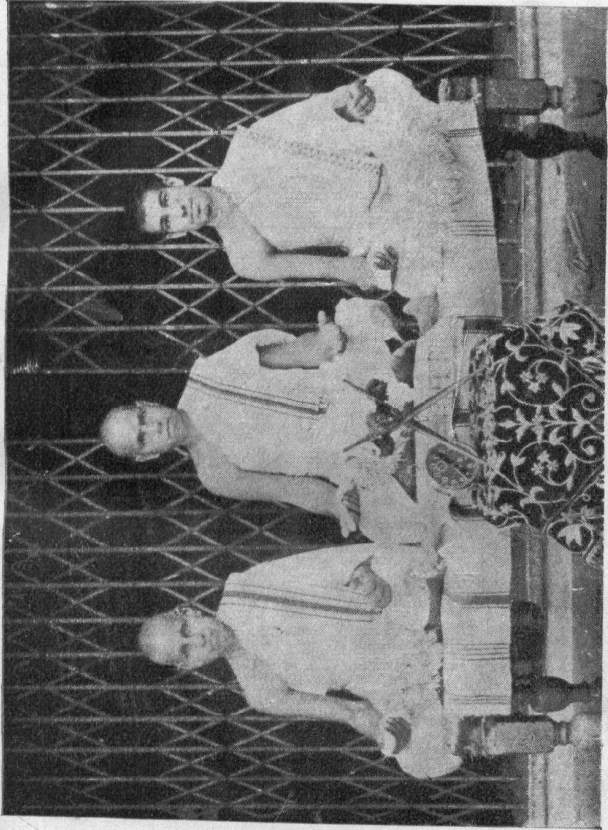
ગુરુતાત ચેનાજીને હર્ષ, ભરાય આ શુભ અવસરે,
ફળી આમ્રવૃક્ષ લચી રહે, તિમ નમ્રતા સુતમાં ઠરે;
માત્ર ચાર વર્ષની ઉમ્મરે, વિયોગ પિતાનો થયો,
માતુ વિયોગ અગિયાર વર્ષે, ઝશિશુવયે આવી ગયો. ૨

કાલુરામજી ભોલીરામજી, ૪૫૦૫ પિતરાઈ ધરે,
વ્યવહારિક હિન્દી ચાર બુક, અભ્યાસ આ સ્થળમાં કરે;
ધર્મ અભ્યાસ પંચ પ્રતિકમણ, કરી મહેસાણે ગયા,
અભ્યાસ નિમિત્ત ચારમાસ, એ પાઠશાળામાં થયા. ૩

પંન્યાસ સિદ્ધિવિજય ગણિ, પરિચય ચોસઠમાં થતાં,
આ મહાન પુરુષ સમાગમે, વૈરાગ્ય દિલમાં જામતાં;
ઝોગણીસ સડસઠ ભરુચ ગામે, ઉપધાન તપ વહન કરી,
૫૫૦૫ ન્યાસ સિદ્ધિ પસાય પહેરી, માળ શુભ ભાવે ભરી. ૪

* ૧૯૫૩ની સાલમાં. ૧ દલીખાઈ-માતાજીનું નામ. ૨ મીશ્રીમલજી સંસારી નામ. ૩ નાની વયમાં માતાપિતાનો વિયોગ થયો. ૪ પંખા (શાખ) છે, કાકાના દિકરા ભાઈ થાય. ૫ આ પંન્યાસ વર્તમાન સમયમાં એ અટક આચાર્યશ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજીના નામથી વિદ્યમાન છે.

निःस्पृही, बालब्रह्मचारी, शांतमूर्ति
अध्यात्मखपी सूरिराज;
प्रणमिण् पदपंकज तस, " दुर्लभ " भवजलधि तरवा जहाज.

मुनिश्री नैदोऽद्यविजयल आ.श्री विजयभट्टेन्द्रसूरीश्वरल मुनिश्री श्रीकान्तविजयल

[૭]

ઓગણીસ સડસઠ સાલમાં, પંન્યાસ નીતિવિજયજી મળે,
વીશનગર શ્રી કલ્યાણપાર્શ્વ, નાથના તીરથ સ્થળે;
ઓગણીસ ઓગણોતેર વિક્રમ, રાજનગર ગામે ગયા,
પંન્યાસ નીતિવિજય શિષ્ય, (મુનિ)^૧ હર્ષ કરે દીક્ષિત થયા. ૫

કાર્તિક કૃષ્ણચતુર્થ તીથીએ, જેલ તજી સંસારની,
મહેન્દ્રવિજય નામે થયા, ર્ધચ્છા મહદ્ અણુગારની;
વડી દીક્ષા વીરમગામ પંન્યાસ, ભાવવિજયજી કને,
અભ્યાસમાં વૃદ્ધિ થતી, વૈરાગ્ય વસતા શુભ મને. ૬

વર્ષ તેર રહી ગુરુસાથમાં, દીક્ષા લઈ સેવા કરી,
ન્યાય શબ્દ વ્યાકરણ આદિ, અભ્યાસ ખંતે આદરી;
ઉત્તરાધ્યયન આચારાંગના, યોગ વહેન ક્રિયા કરી,
ગુરુસાથમાં સૂત્ર વાંચનાઓ, ધારતા ભાવે ભરી. ૭

કલ્પસૂત્રના યોગની ક્રિયા, કરી સીતેરમાં,
આગમ વાંચના કપડવંજ, ગયા એકોતેરમાં;
કઠીન કાવ્ય ગ્રંથ વાંચન કરે, ઉઝા રહી ત્રોતેરમાં,
સમવાયાંગ ગુરુ જન્મભૂમિએ, વાંચન ચુમોતેરમાં. ૮

દીક્ષા લહી રાજનગર, ચાતુર્માસ રાધણપુર ગયા,
સીતેર એકોતેર ચાતુર્માસ, રાજનગર થયા;
ઓતેર પેથાપુર ત્રોતેર ઉઝા, ચુમ્મોતેર થાંવલા,
પછી અમદાવાદ રાધનપુર, છોતેર ચોમાસું ભલા. ૯

૧ તેઓશ્રી આચાર્યપદથી વિભૂષિત થઈ સ્વર્ગવાસી થયા છે. તેમના શિષ્ય મહારાજ શ્રી હર્ષવિજયજીના હાથે સંયમ ગ્રહણ કર્યું. તેઓશ્રી પણ પં. શ્રી આચાર્યપદથી વિભૂષિત થઈ વિચરી રહ્યા છે. ૨ દિક્ષા લેવાની ઉત્કટ ઇચ્છા જોઈ મહેન્દ્રવિજય નામ ગુરુજીએ સ્થાપન કર્યું.

[૮]

સિદ્ધક્ષેત્ર સતોતર, ભગવતીની વાંચના પૂરણ કરી,
અક્રોતેર રાજનગર આબ્યા, ગુરુ સાથે વિચ્ચરી;
ઉંઝા ઓગણોતેર, એંશીએ રાજનગર ગયા,
એકાશીએ તખતગઠ, ઉપધાન તપ આંહિ થયા. ૧૦

કેશરીઆજના જઈ, રતલામ ગામે ગયા,
ખ્યાસી ઈદાર ત્યાસી, સીપોર ચોમાસા થયા;
ચોરાસી પંચ્યાસી, અમદાવાદ ચોમાસે રહ્યા,
છયાસીમાં સીપોર હુણાવા, સત્યાશીએ ગયા. ૧૧

પન્નવણા ભગવતીસૂત્રના, ગુરુ પાસે વાંચન કરે,
યોગો વહન કરી સૂત્રના, તપસ્યાથી કર્મો નિર્જરે;
મૃગશર શુકલ પંચમી દિન, ઓગણીછાશી વિક્રમે,
પામેલ નીતિસૂરિ કને, ગણિપદ અમદાવાદમે. ૧૨

ઓગણી સત્યાશી વિક્રમે, કાર્તિક વદની આઠમે,
પંચાસપદ ગુરુહાથથી, પામેલ ગામ સીપોરમે;
યાત્રા કરી અર્જુનગિરિની, દેશ મરુધરમાં ગયા,
આગમ અબ્યાસી થતા, ઉપકાર ગહુ કર્તા રહ્યા. ૧૩

ગુડાબાલોતરા શિવગંજ, એ બે ગામમાં રવર્ષા રહ્યા,
નેવુંમાં અંધેરી ગુરુ સાથે, પુના ચોમાસે ગયા;
વૈતાલપેઠ ચોમાસું કરે, ઉપધાન તપ અહિં થયા,
અંતરિક્ષજી યાત્રા નિમિત્તે, લઘુ સંઘ સાથે ગયા. ૧૪

બાલાપુર ભરુચ ચોમાસે, ઉપધાન તપ અહિં થયા,
ચોરાણું સાલ રાજનગર, વીરવિજય ઉપાશ્રયે રહ્યા;
પંચાણું રાધણપૂરમાં, ગુરુ સાથે ચોમાસું કરે,
છન્નુમાં ગુરુ-આજ્ઞા થતાં, જાય શ્રી સિદ્ધગિરિવરે. ૧૫

૧ ચરિત્રનાયકની જન્મભૂમિનું ગામ-રતલામ. ૨ ચોમાસું.

[૬]

૧૦ દીક્ષા દેઈ જે બળ્યોને, સિદ્ધગિરિથી વિચરતા,
તીર્થ શ્રી ગિરનાર જઈ, પોરબંદર ગામે આવતા;
આ ગામમાં પ્રતિજોધદ્વારા, ઉજમણું શુભ ત્યાં થતા,
જામનગર સતાણું ચોમાસે, વાંચતા. ૧૬

૧૧ ઉપધાન કરાવી જામનગર, અઠ્ઠાણું ને બેડે રચા,
ચાતુર્માસ એ પૂરું કરી, અમદાવાદ નવાણું ગયા;
૧૧ શ્રદ્ધાગુન કૃષ્ણ છટું દિવસે, આચાર્યપદવી પામતા,
ડેલો ઉપાશ્રય લુવારપોળ, ગુરુ સંઘ (મળી) સહુ આપતા. ૧૭

૧૨ નવાણું રહી સીપોર, ગુરુ સાથમાં મરુધર ગયા,
ઉપધાન થાય ગોહાલીમાં, જે હજાર પાડીવ રચા;
ઉપધાન પાડિવમાં થયા, તખતગઢ ગયા એકમાં,
અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ જે થયા, દીક્ષા ગોહાલી રટેકમાં. ૧૮

૧૩ જે ત્રણ અમદાવાદ રહી, પાછા મરુધરમાં ગયા,
પાદરલીમાં રચા ચારમાં, ઉજવણા અહિં જે થયા;
અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ પાંચ અહિં, પછી શિવગંજમાં ગયા,
જે હજાર પાંચમાં અહિં, ગુરુ સાથ ચોમાસે રચા. ૧૯

૧૪ પછી અંજનશલાકા કરાવવા, રૈવતગિરિએ ગયા,
છ સાલે અમદાવાદમાં, સાતમાં સિદ્ધાચળ રચા;
અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ અક્ષયનિધિ તપ, એક જણ દીક્ષા ગ્રહે,
ખંભાત જે હજાર આઠમાં, ચાતુર્માસ ગુરુશ્રી રહે. ૨૦

૧૫ ૧. ૧૯૯૯ ના ફાળણ વદી ૬ ના રોજ ડેલાનો ઉપાશ્રય તથા લુવારન્દ્રી
પોલના ઉપાશ્રય તરફથી ગુરુમહારાજે શ્રી સંઘને એકત્ર કરી આચાર્ય
પદવી આપી. ૨ રટેકમાં-ધર્મશાળા ગોહાલી ગામમાં.

[૧૦]

પ્રતિષ્ઠા નાવી ગામમાં, દોઢ લાખ ઉપજના થયા,
શ્રી કાન્તવિજય દીક્ષા ગ્રહી, સેવા નિમિત્ત સાથે રયા;
નિસ્પૃહિ ગાલપ્રદ્મચારી, આલસ નહિ અંગે જરી,
મારવાડ ગુર્જર ભૂમિમાં, ઉપકાર બહુ કીધા ફરી. ૨૧

ગુરુ શિષ્ય સંખ્યા સાત, વિદ્યમાન પાંચ જણાય છે,
મણિવિજય શ્રીકાન્તવિજય, રાજહંસવિજય ગણાય છે;
સુદર્શનવિજય સુશીલવિજય, એ પાંચ સંખ્યા બાણીએ,
દર્શનવિજય વિનોદવિજય એ, સ્વર્ગવાસી પિછાણીએ. ૨૨

નિરાભિમાની શાંતમૂર્તિ, અધ્યાત્મ વાણી તરવરે,
એ મહાન્ પુરુષ સમાગમે, ભવિ જીવ સમતા આદરે;
ગુરુ વિનય ઋણુતા સરલતા, આણા પ્રભુની શિર ધરે,
પુદ્ગલતણી મમતા તણ, નિજ આત્મગુણ રમણ કરે. ૨૩

ઊગતું જીવન પ્રતિકૂળ જ્ઞાની, આત્મગળથી કેળવે,
એ મહાન્ પુરુષ ચરિત્રથી, ભવિ આત્મગુણો મેળવે;
માટે આવા મહાન્ પુરુષના, ચરિત્ર શાસ્ત્ર લખાય છે,
વાંચી અમલમાં મૂકતા, ભવિ આત્મ સન્મુખ થાય છે. ૨૪

આંહિ આગમ-તીર્થભૂમિમાં, સમાગમ ગુરુજનો થતા,
અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ અનુવાદ, માટે ગુરુ કરમાવતા;
હું અલ્પમતિ પણ ગુરુ કૃપા, એ વાત હૃદયે લાવતા,
“દુર્લભ” કરે ગુરુ પુણ્યથી, ભવિ આત્મ સન્મુખરમણતા. ૨૫

(ગુરુગુણ પચ્ચીશી સમાપ્ત)

સં. ૨૦૦૯
ખીજા વૈશાક શુદ્ધ ૩
અક્ષયતૃતીયા : શનિવાર
વઢીલીપુર

લેખક :
કવિ દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતા
અનુવાદક-અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ

स्व. हानवीर शेठश्री श्रीमन्नाल डाह्याभाई परीष्
(३५३४)

साधना मुद्रणालय-भावनगर

સ્વ૦ શેઠ ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખનો ટૂંક જીવનપરિચય

ગુજરાત દેશના ખેડા જિલ્લામાં કપડવંજ નામનું શહેર છે. આ સ્થળમાં સ્વ. શેઠ ચીમનલાલભાઈ બુદ્ધિશાળી, મહેનતુ અને પરગણુ હતા. શરૂઆતમાં તેઓએ નોકરી કર્યા પછી ધંધામાં આગળ વધતા જયંત મેટલ રીફાઈનરી વિગેરે કંપનીઓ ખોલી લાખો રૂપીયા કમાયા હતા અને સ્વ. આગમોદ્ધારક આચાર્ય-દેવ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ આ સ્થળમાં આગમોની વાંચના કરેલ તેમની સાનિધ્યતામાં, કપડવંજની અંદર આંખીલની ઓળી અને દેશવિરતિ સંમેલન વગેરેમાં પોણો લાખ રૂપીયા ખર્ચ્યા હતા. કપડવંજ આજે પણ તેમની ઉદારતાને જણાવતું, તેમના હાથે સ્થપાયેલ જયંત સાર્વજનિક હોસ્પિટલ ચાલે છે જેમાં તેમણે રૂપીયા લાખ કરતાં વધુ સખાવત કરી છે. આ ઉપરાંત મહાવીર વિદ્યાલય, ભારતીય વિદ્યાભુવન, કપડવંજ પાંજરા-પોળ, જૈન આત્માનંદ સભા વિગેરે અનેક ઠેકાણે તેમણે તેમના ધનનો સારો સફળ્ય કર્યો છે.

સ્વ૦ શેઠ ચીમનલાલભાઈ ઉદાર મિલનસાર અને નમ્રતા ગુણવાળા હતા. તેમણે પોતાના હાથે ગુપ્ત દાન પણ સાડાં કર્યું છે. શાસનનાં દરેક શુભ કામમાં પોતાનો ફાળો સારો આપતા હતા.

સ્વ૦ શેઠ ચીમનલાલભાઈ વર્તમાન સમયે નથી પણ તેમની પાછળ તેમની જીવનપરાગ, કુટુંબ અને મિત્રોનો બહોળો સમુદાય છે.

સ્વ૦ શેઠ ચીમનલાલભાઈએ પંન્યાસજી મહારાજશ્રી કૈલાસ-સાગરજી(બુદ્ધિસાગરસૂરિના)એ બહાર પાડેલી કથાસાગર ભાગ-૨ ની છપામણીમાં રૂ. ૪૦૦) ચારસોની મદદ કરેલ. એટલે તેમને સાહિત્ય પરત્વે પણ સારો પ્રેમ હતો. તેમના ધર્મપત્ની માયાબહેને આ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમની બુક પ્રસિદ્ધ કરવા માટે બુક ૭૦૦) સાતસોનો

અર્થ તેમના સ્વ૦ પતિદેવના સ્મરણાર્થે મુમુક્ષુ જીવોને ભેટ આપવા શ્રીમદ્ આચાર્યશ્રી વિજયમહેન્દ્રસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય મુનિરાજશ્રી શ્રીકાન્તવિજયજીના પ્રતિબોધથી સહકાર આપેલ છે. આ બુદ્ધિ આત્મહિતશિક્ષાથી ભરપૂર હોવાથી ઘણાં ભવિક જીવો આત્મહિત સાધશે તેનો લાભ માયાબેનના કાળે જાય છે, તેમાં જરાય અતિ-શયોક્તિ નથી. તેમણે તેમના પતિદેવના પગલે ચાલી આ જ્ઞાન-સાહિત્ય પ્રકાશ થવામાં જે લક્ષ્મીનો સહવ્યય કર્યો છે તે અમૂલ્ય છે અને તે માટે અમો તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ. તેઓ દીર્ઘાયુષ્ય રહી આવા શાસનના શુભ કામ કરો એવી પ્રાર્થના છે.

*કરણ કરાવણુ ને અનુમોદન, સરખા કૃણ નિપજાવે;
રથકાર જળદેવ મુનિ હરિણુ એ ભાવે, ચોથા સ્વર્ગે સિધાવે.

શ્રીમદ્ વિજયમહેન્દ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણા તથા તેમની આજ્ઞા થતાં અદ્યપમતિએ અમે અનુવાદ તૈયાર કર્યો અને ભાવનાપૂર્વક માયા બેને તેમાં સારો સહકાર આપ્યો એટલે જેટલા અંશે આ બુદ્ધિ વાંચી મનન કરી ભવ્ય આત્માઓ આત્મહિતમાં વૃદ્ધિ કરશે એટલો અમારા ત્રણેનો પ્રયાસ સફળ થયો ગણીશું. સુરેષુ-કિં જહુના ? ॐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ.

સં. ૨૦૦૮ ના વૈશાક શુદ્ધ ૩
શનિવાર તા. ૧૬-૫-૫૩
વલ્લભીપુર (સૌરાષ્ટ્ર)

અનુવાદક-અધ્યાત્મકદંપદુમ

* રથકારને જંગલમાં જમવા વખતે સુપાત્ર પ્રાપ્ત થવાની ભાવના હતી, જળદેવ મુનિ વિચારતા હતા કે આવા ગ્રીષ્મના તડકામાં પરસેવાથી રેળજેળ થઈ દાનના ભાવ કેવા રાખે છે, હરિણુ તે ઝાડની ડાળ નીચે રથકારના દાનની ભાવના કરતું હતું. ડાળ પવનથી તૂટી પડતાં તુરંત જ ત્રણે જણા કાળધર્મ પામી તે ભાવનાથી ચોથે સ્વર્ગે ગયા છે.

આ મુ સ્વ

આ અનાદિ સંસારમાં મુખ્યતાએ દરેક પ્રાણીનો ક્રમિક વિકાસ થયેલો હોય છે. સૂક્ષ્મ નિગોદથી માંડીને બાહ્ય નિગોદ-પૃથ્વી-અપ-તેજસ્-વાયુ અને વનસ્પતિકાયાદિ અનેક પરિસ્થિતિઓ(stages)માંથી પસાર થઈને વિકલોદ્રિય અને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયાદિ અવસ્થાઓ ઉદ્ભવ્યા પછી દુર્લભ માનવજીવન પર્યંત આપણે આવ્યા છીએ. આ માનવ-જીવનમાં પણ આર્યક્ષેત્ર, પંચેન્દ્રિય-સંપૂર્ણતા, સદ્ગુરુયોગ અને વસ્તુ-ધર્મની ઓળખાણ વિગેરે પ્રાપ્ત થવું અત્યંત દુર્લભ છે. આવો માનવ-જન્મ પ્રાપ્ત થયા પછી સ્વગોચર પ્રશ્ન(intuition) થાય છે કે મારું કર્તવ્ય શું છે? શાસ્ત્રો તેને ઉત્તર આપે છે કે જે પરિસ્થિતિ તને વ્યાવહારિક રીતે પૂર્વ સંયોગાનુસાર પ્રાપ્ત થઈ છે તેને નીભાવી લઈને બહિરાત્મભાવ (Physical expression) તથા અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થઈ સર્વ સંજોગોનો તટસ્થ દૃષ્ટા બની જા! અને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના અધ્યાત્મમાર્ગમાં વૈરાગ્યપૂર્વક પ્રગતિ કર! એ પ્રગતિ એ જ માનવજીવનની સાર્થકતા છે, કેમકે સદ્ગુરુજ્ઞાન અને સત્ક્રિયાના સુંદર નિમિત્તો મેળવવાથી ફળ પણ અવશ્ય સુંદર મળે જ. તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહેલા સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ:-એ સૂત્રાનુસાર વ્યવહાર અને નિશ્ચય-દૃષ્ટિબિંદુથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછીનું જ્ઞાન મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે ગણતરીવાળું બને છે અને તે જ્ઞાન વિરતિગુણ ઉત્પન્ન કરાવી આધ્યાત્મિક જીવનનો આનંદ ઉત્પન્ન કરી મુક્તિના સીધા માર્ગ ઉપર પ્રાણીને મૂકે છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા કરતાં શાસ્ત્રકાર મહારાજને કહ્યું છે કે આત્માનં અધિકૃત્ય પંચાચારચારિમા-આત્માને ઉદ્દેશીને પાંચ આચારો(જ્ઞાનાચારાદિ)ની સાધના કરવી તેનું નામ અધ્યાત્મ કહેવાય છે. આ અધ્યાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિથી આત્મામાં પ્રકટ શાંતિ અનુભવાય છે. જે શાસ્ત્રો એકાંત આત્મહિત

[૧૨]

માટે જ પ્રવર્તે છે, જે શાસ્ત્રવચનો વિકારવર્જિત શ્રી વીતરાગદેવની વાણીના અનુવાદક હોય છે, જે સ્લોકો જ્ઞાન કે ક્રિયાનો એકાંત પક્ષ ખેંચતા નથી, જે કાવ્યોવડે સંસારની અસારતા સમજાવી આત્મામાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને સોળ ભાવનાનું સ્વરૂપ જેમાં આત્મા સાથે વિચારાય છે, તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવાય છે.

જેમ પાંખી બે પાંખવડે જ ઊડી શકે છે, રથ બે ચક્રવડે જ ચાલી શકે છે તેમ અધ્યાત્મ પણ શુદ્ધ જ્ઞાન અને ક્રિયાના સંમેલનથી જ પ્રવર્તે છે; તે વિના અધ્યાત્મ કહી શકાય જ નહિં; વસ્તુતત્ત્વની સમજ મેળવી, હિતાહિતનો યથાર્થ વિવેક કરી જે સ્વહિતસાધનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને અહિત કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ વૈરાગ્યતાત્પર બને છે તેજ અંતે સ્વ ઈષ્ટસિદ્ધિ કરી શકે છે; આ રીતે અધ્યાત્મ આત્મકલ્યાણનો અમોઘ ઉપાય છે; જેથી જે કાંઈ શુભ કર્તવ્ય કરવામાં આવે છે તે લોકદેખાવ માટે નહિ પણ કેવળ પોતાના જ આત્માને લક્ષીને, તેની શુદ્ધિ અને ઉન્નતિ અર્થે કરવામાં આવે છે; આવી અંતરદૃષ્ટિ જેમને જાગી છે તે અધ્યાત્મદૃષ્ટિ કહેવાય છે; તેઓ આવા અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ જેવા ઉચ્ચ શાસ્ત્રના વાચનના અધિકારક બને છે. શુદ્ધ અધ્યાત્મીઓ આ ગ્રંથના અધિકારી નથી.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું અધિકારીપણું ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે. આ વખતે વિકાસગામી આત્મા સ્વરૂપદર્શન કરી શકે છે; અર્થાત્ આજ સુધી આત્માની જે છીપમાં રૂપાની ભ્રાંતિની જેમ, પરંપરામાં સ્વરૂપની ભ્રાંતિ હતી-તે દૂર થઈ જાય છે: એથી તેના પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થની ગતિ ઊલટી નહિં થતાં સીધી બની રહે છે; અર્થાત્ તે વિવેકી બનીને કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનો વિભાગ કરી લે છે. આ પરિસ્થિતિને જૈન દર્શનમાં અંતરાત્મભાવ કહે છે; ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી અધ્યાત્મદૃષ્ટિની શરૂઆત થતી હોવાથી જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, પ્રલાખ્યાન, તપ વિગેરેની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે અને તેનો અભ્યાસ વધારતાં

[૧૩]

આત્મામાં વિરતિનું બળ પ્રકટે છે. એ બળ પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય ઉપાર્જન કરાવે છે, જે વડે આત્માનાં અશુભ સંસ્કારો કે જે અનાદિકાળના પડેલા હતા તે દૂર થઈ શુભ સંસ્કારોનું સિંચન થતાં એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય આત્માને ભવિષ્યકાળમાં અધ્યાત્મદષ્ટિનો વિશેષ વિકાસ કરી મુક્તિ તરફ શીઘ્ર લઇ જવામાં સહાયક નીવડે છે; આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીને વિકાસ-ગામી આત્મા પોતાની અંદર વર્તમાન સૂક્ષ્મ અને સહજ એવા શુદ્ધ પરમાત્મભાવને દેખવા લાગે છે અર્થાત્ અંતરાત્મસ્વભાવ એ આત્મ-મંદિરનું ગર્ભદ્વાર છે, જેમાં પ્રવેશ કરીને તે મંદિરમાં વર્તમાન પરમાત્મભાવરૂપ નિશ્ચયદેવનું દર્શન કરી શકે છે.

આ સ્થિતિ વિકાસક્રમની ચોથી ભૂમિકા છે, અથવા ચોથું ગુણસ્થાન છે; જે પામીને આત્મા પ્રથમવાર જ આધ્યાત્મિક શાંતિના અનુભવ કરે છે. આ ભૂમિકામાં આધ્યાત્મિકદષ્ટિ યથાર્થ (આત્મસ્વરૂપોન્મુખ) હોવાના કારણે વિપર્યાસ રહિત હોય છે જેને જૈન દર્શનમાં સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થયા પછી જ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિની શરૂઆતની ગણતરી લેખાય છે; બીજાના ચંદ્રનું દર્શન અહિં ગણાય છે, અને તે તેરમે ગુણસ્થાનકે પૂર્ણ ચંદ્રરૂપે બની જાય છે. ઉત્ક્રાંતિક્રમ (Theory of evolution) માં પ્રગતિ કરતાં પંચમ આદિ ગુણસ્થાનકોની પ્રાપ્તિ થતાં-દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિપણાનું-વિરતિ બળ પ્રાપ્ત થતાં હિતરોત્તર અધ્યાત્મદષ્ટિની શુદ્ધતા અધિકાધિક થતી જાય છે, અને વિકાસક્રમમાં આગળ વધતાં આધ્યાત્મિક શાંતિના અનુભવથી ચારિત્રમોહને નષ્ટ કરી છેવટે અધ્યાત્મિકર્મનો નાશ કરી પૂર્ણ-સ્થિરતારૂપ છેલ્લી ચરમ અવસ્થા અર્થાત્ ચૌદમા ગુણસ્થાનને પામી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપી પરમાત્મ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃલ બને છે.

અધ્યાત્મયોગ પરમ ગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે; નિર્ઝંચ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, તેમજ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું કારણ છે; ઉપાદાન કારણ આત્મામાં અધ્યાત્મભાવ પ્રકટ થાય તો મુક્તિની નજીક લઇ જવાનાં નિમિત્તો સ્વયમેવ આવી મળે છે. મુખ્ય અને ગૌણ દષ્ટિમય અનેકાંતવાદનો

[૧૪]

સ્વીકાર કરતાં નિમિત્તો પણ ઉપાદાનની પરિપક્વતાનું કારણ બને છે. દર્શન-
મોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષયો પ્રતિ
ઉદાસીનતાથી, મહાપુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી
અને વિરતિ તરફના પુરુષાર્થથી અધ્યાત્મદષ્ટિ યથાર્થ પરિણમે
છે; જગત્ ચોક્કનાટક જેવું લાગે છે; ઉપમિતિભવપ્રપંચાકારે સોળ હજાર
શ્લોકોવાળા ગ્રંથમાં નિવેદન કરેલું કર્મ પરિણામ રાજ્ય અને કાલપરિણતિ
મહારાણી તરફથી લોકાકાશોદરા નામની રંગભૂમિ ઉપર જીવ-પાત્રો
તરફથી ભજવાતું નાટક જુવે છે. પોતે સાક્ષી બને છે અને ક્યારે આ
વિષમ સંસારના સર્જક કર્મપાશથકી છૂટું તેવી ભાવનાથી અધ્યાત્મ-
દષ્ટિનું બળ પ્રકટ થાય છે.

આધ્યાત્મિક વિકાસનો ક્રમ આશ્રવ નિરોધ અથવા સંવરના ક્રમ
ઉપર અવલંબિત હોય છે; આ આધ્યાત્મિક વિકાસ આત્માને પરમ શાંતિમય
લાગે છે; પ્રશમ, સંવેગ, નિવેદ અનુકંપા અને આસ્તિક્ય ગુણો
પ્રકટે છે; અનાદિકાળથી ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથામાં નિવેદન કરેલા
ઉચ્ચાવચેષુ ગેહેષુ ભ્રાંત્વા ભ્રાંત્વા નિષીદતઃ—અર્થાત્ ઉચ્ચનીચ ગતિઓમાં
ભટકી ભટકીને થાક ખાતા આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં શાંતિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે
સાચો વિસામો મળે છે. બાહ્યદષ્ટિએ જેમ રોગ શાંત થતાં ‘હાશ’નો
ઉચ્ચાર થાય છે તેમ કર્મરોગની શાંતિ પ્રકટતાં વૈરાગ્યમય જીવન
જીવતાં સાચો કર્મયોગી બને છે અને આત્માનંદ અનુભવે છે; તેથી જ
યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યજીએ કહ્યું છે કે—

મોક્ષોઽસ્તુ વા માઽસ્તુ પરમાનંદસ્તુ વેદ્યતે સ ખલુ ।

યસ્મિન્નિશ્ચિલસુખાનિ પ્રતિભાસંતે ન કિંચિદિવ ॥

“ મોક્ષ ગમે ત્યારે હો ! પરંતુ આધ્યાત્મિક સુખની વાનકી જે
અહિં અનુભવાય છે તેની આગળ પૌદ્ગલિક સુખો કશી વીસાતમાં નથી. ”

શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ કહ્યું છે કે—નામ અધ્યાત્મ, સ્થાપના અધ્યાત્મ,
અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મની એકાંત અપેક્ષા નહિં રાખીને બાવ અધ્યાત્મ

[૧૫]

તરફ પ્રગતિ કરો ! ભાવ અધ્યાત્મ આત્મા સાથે વણાઈ જાય છે અને તે જ મોક્ષસાધક શીઘ્ર નીવડે છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ પણ સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં કહેલું છે કે ‘ અધ્યાત્મ વિણ જે ક્રિયા તે તનુમલ તોલે ’ અર્થાત્ ભાવ અધ્યાત્મ વગરની ક્રિયા શરીરના મેલ તુલ્ય છે એટલે કે નિર્થક છે. શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ પણ જ્ઞાન-પૂજનમાં કહેલું છે કે “ અધ્યાત્મજ્ઞાને કરી વિઘટે ભવભ્રમભીતિ. ”

અધ્યાત્મજ્ઞાન ખાસ કરીને વૈરાગ્યથી પ્રકટે છે. વસ્ત્રના નાશથી જેમ તંતુનો નાશ થતો નથી, તેમ આ દેખાતા પ્રત્યક્ષ શરીરના નાશથી આત્માનો નાશ થતો નથી; દશ પ્રાણના નાશથી આ શરીરથી આત્મા છૂટે છે અને અપરગતિમાં જાય છે પણ આત્મા તેનો તે જ છે; આત્મામાં ગુણ પર્યાય રહે છે; સહભાવી ગુણ અને ક્રમભાવી પર્યાય; આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું શરીર, વાણી, મન—તે હું નથી; એ ત્રણથી ભોગવાતા વિષયો મારા નથી; શરીરાદિથી ભિન્ન આત્મસ્વરૂપ ચિંતવવાથી અધ્યાત્મદષ્ટિ પ્રકટ થવાનું કારણ ‘ વૈરાગ્ય ’ અને છે. અનિસાદિ ખાર ભાવના અને મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના ભાવવાથી વૈરાગ્યજન્ય પ્રકટ થતાં અધ્યાત્મદષ્ટિને પુષ્ટિ મળે છે; તે વખતે અંતરાત્મા વિચારે છે કે—અરે ! આ સંસારમાં મારું શું છે ? કંઈ નથી ! આજે જે દેખાય છે તે મારા આત્માથી જૂદું છે; મારાથી જે વસ્તુ જૂદી છે તે સ્ત્રી, અપત્ય, ધન, દેહ, બંધુઓ, વિષયો, કષાયો વિગેરે મારાં નથી; આત્મા જ્ઞાનવડે દેખી શકે છે પણ આત્મા વિના પાંચ દ્રવ્યોમાં એવી શક્તિ નથી, કે જે આત્માને દેખી શકે. હું જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રસ્વરૂપ આત્મા ઈંદ્રિયોને અગોચર છું; માટે અધ્યાત્મની અભિલાષા કરવી જેથી આત્મા પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરતાં શીઘ્ર પરમાત્મા બની શકશે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન માટે શ્રી આનંદધન પદ સંગ્રહ ભાવાર્થમાં સ્વ. આ. શ્રી બુદ્ધિસાગરજી કહે છે કે “ અધ્યાત્મજ્ઞાની થનારને ધર્મક્રિયાઓ અને પારમાર્થિક કાર્યો કરવાનાં નથી એમ કદી કોઈએ માની લેવું નહિ,

[૧૬]

અર્થાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કરવાનું છે; ગૃહસ્થે ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે ધર્માચારો અને પરોપકારિક કૃત્યો કરવાં જોઈએ; અને સાધુઓએ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ધર્માચારો, ઉપદેશ, પઠન, પાઠન આદિ કૃત્યો કરવાં જોઈએ. આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પરિણામ ખરેખર મન, વચન અને કાયાના યોગોને તાબે કરીને, ભાવનાનું સ્વરૂપ, ભવની પીડા, પૌંદ્રગલિક પદ્ધતિની અસ્થિરતા, રાગદ્વેષનું વિચિત્રપણું અને આત્માનું સાધ્ય શું છે? તે કેમ અને ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? વિગેરે વિચારો આ અધ્યાત્મ કંદપદ્મમશાસ્ત્ર ચર્ચે છે. રાગને ઉપમિતિભવપ્રપંચાગ્રંથકાર કેસરીની ઉપમા અને દ્વેષને ગજેન્દ્રની ઉપમા આપે છે; વૈરાગ્યના વિષયનો મુખ્ય હિંદેશ સ્વવસ્તુ યોગબાવવાનો, અને તેના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવાનો છે. પર વસ્તુ કઈ છે તેને શોધી તેની સાથેનો સંબંધ ઓછો કરાવી, ધીમે ધીમે તે તોડી નંખાવવાનો છે; પરમપ્રિય મિત્રો, પ્રાણાધિક પત્ની, જીવથી વહાલો પુત્ર, પુત્રપ્રેમી પિતા અને વાતસલ્યભરપૂર માતા જ્યારે છોડા છોડીને ચાલ્યા જાય છે ત્યારે ગયા પછી તેઓ મિત્ર, પતિ, પિતા કે પુત્રનું શું થયું તેની સંભાળ લેવા પણ આવતા નથી; આ હકીકત પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જીવોના સ્નેહસંબંધની વિચિત્રતા અને અસ્થિરતા બતાવે છે, અને આત્મસ્વરૂપ તરફ વાળે છે. ”

પ્રસંગોપાત્ત અધ્યાત્મ સંબંધમાં આટલું નિવેદન કર્યા પછી જાણાવવાની આવશ્યકતા છે કે-પ્રસ્તુત અધ્યાત્મકંદપદ્મ ગ્રંથના કર્તા સહસ્રાવધાની પૂ. મુનિસુંદર મહારાજ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૪૩૬માં થયો હતો. સાત વર્ષની નાની વયમાં દીક્ષા લીધી. શ્રી વજ્રસ્વામી, શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય, શ્રી સોમસુંદરસૂરિ અને ઉ. શ્રી યશોવિજયજી લગભગ સાત વર્ષની ઉંમરે દીક્ષિત હતા. પૂ. મુનિસુંદર મહારાજના દીક્ષાગુરુ શ્રી દેવસુંદરસૂરિ સંબંધે છે. સં. ૧૪૭૮માં આચાર્યપદવી મેળી હતી. શ્રી સુબ્રહ્મસ્વામીથી એકાવનમી પાઠે ગચ્છાધિપતિ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ હતા. દેવકુલપટ્ટણમાં મહામારીના ઉપદ્રવ વખતે સંતિકર સ્તોત્ર

[૧૭]

તેમણે બનાવ્યું હતું. એમના બીજા ગ્રંથો ત્રિદશતરંગિણી, ઉપદેશરતનાકર, રતોત્તરત્નકાશ, મિત્રચતુષ્ટયકથા, તપાગચ્છપદાવળી અને શાંતરસ રાસ, ત્રિવિધગોષ્ઠિ, જ્ઞાનચંદ્ર ચરિત્ર, ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર તથા સીમંધર-સ્તુતિ વિગેરે ગ્રંથો છે. એમને મુઝફ્ફરખાન બાદશાહ તરફથી 'વાદીગોકુલવંદ'નું બિરુદ મળ્યું હતું. 'જયશ્રી' એ શબ્દ દરેક ગ્રંથની આદ્યમાં તેમની કૃતિની નિશાની છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથને કલ્પવૃક્ષની ઉપમા આપી છે. તેની સોળ શાખાઓ સોળ અધિકારો છે. સમતા, સ્ત્રીમત્ત્વમોચન, અપત્યમમત્ત્વ-મોચન, ધનમમત્ત્વમોચન, દેહમમત્ત્વમોચન, વિષયપ્રમાદલાગ, કષાયત્યાગ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, ચતુર્ગતિદુઃખવર્ણનાધિકાર, મનોનિગ્રહ, વૈરાગ્યોપદેશ, ધર્મશુદ્ધિ, ગુરુશુદ્ધિ, ચતિશિક્ષા, મિથ્યાત્વાદિનિરોધ, શુભવૃત્તિ અને સામ્યસર્વસ્વ.

આ સોળ અધિકારોની શરૂઆતમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રને શાંત રસાધિ-રાજની ઉપમા આપી છે. હાસ્ય, શૃંગાર, બિભત્સ, રૌદ્ર, કરુણ વિગેરે આઠ રસો છે પણ તે કરતાં આત્માને મુક્તિ લાણી લાઇ જનાર નવમો શાંતરસ છે. આ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમાં ૨૭૮ શ્લોકો છે. તેનું ભાષાંતર સ્વ. માતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆએ લગભગ સં. ૧૯૬૫ માં વિવરણ સાથે પ્રકાશિત કરેલું છે. શ્રી જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય રંગવિલાસે મૂળ શ્લોકો ઉપરથી ગુર્જર ભાષામાં ચોપાઇ બનાવેલ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથની સંસ્કૃતમાં બે ટીકાઓ છે; એક શ્રી ધર્મવિજય ગણિની તથા બીજી શ્રી રતનચંદ્ર ગણિની.

પિંગળશાસ્ત્રના અભ્યાસપૂર્વક ઘણાં વર્ષો થયાં કવિ તરીકે ખ્યાતિ પામેલા શ્રીયુત દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતા (વલભીપુરનિવાસી) કે જેમની ઉમ્મર હાલમાં ૭૫ વર્ષની છે અને જેઓ અમારા લઘુ બંધુ ભાઈ જાદવજીના શ્વસુર થાય છે તેમણે પ્રસ્તુત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના સંસ્કૃત શ્લોકો ઉપરથી હરિગીત છંદો બનાવેલા છે. તેમણે મને દુર્લભ

[૧૮]

કાવ્યકલ્પલ ભાગ ખીજનું આમુખ લખવા જેમ પ્રથમ પ્રેરણા કરી હતી તેમ આ વખતે પણ એમણે પુનઃ પ્રેરણા કરી જેથી તેમની વિનંતિને માન આપી પ્રસ્તુત આમુખ યથામતિ લખેલ છે. શ્રી દુર્લભજી મહેતાના કાવ્યોનો વિકાસ પ્રાચીન વલ્લભીપુર શહેર કે જ્યાં હરિણુગમૈષી દેવના માનવભવમાં શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે શ્રી જિનાગમને પુસ્તકારૂઢ કર્યા હતા તે હાલના વળાના આમ્યરથાનમાં થયો હતો અને પૂં મુનિરાજ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજની કૃપારૂપ નિમિત્ત કારણુ અને શ્રી દુર્લભજી મહેતાને આત્મિક-નૈસર્ગિક કાવ્ય શક્તિરૂપ ઉપાદાનકારણુદ્વારા નવ સ્મરણુ, વૈરાગ્યશતક, સમરાદિત્ય કેવલી વિગેરે બાર વિભાગોના કાવ્યમય અનુવાદના રચયિતા વિશિષ્ટ કવિ તરીકે અભિનંદન આપી, હજી તેઓ પ્રસ્તુત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના કાવ્યાનુવાદને તેમની આ વૃદ્ધ ઉમ્મરમાં પણુ છેલ્લો નહિ ગણતાં વિશેષપણે કાવ્યાનુવાદ કરવા માટે દીર્ઘાયુ થાય તેમ ઇચ્છી, નીચેનો અધ્યાત્મ સંબંધમાં અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં પૂં ઉ.શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નિવેદન કરેલો મંગલમય શ્લોક સાદર કરી વિરમું છું.

યેષામધ્યાત્મશાસ્ત્રાર્થતત્ત્વં પરિણતં હૃદિ ।

કષાયવિષયાવેશકલેશસ્તેષાં ન કર્હિંચિત્ ॥

“જે પ્રાણીઓના હૃદયમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અર્થનું તત્ત્વતઃ જ્ઞાન થયું છે તેને કષાયરૂપ વિષયના આવેગનો કલેશ કદાપિ થતો નથી.”

મુ.ખ.પ.

સં. ૨૦૦૯ ફાલ્ગુન
શુક્લ ત્રયોદશી
શ્રી માહવા તીર્થયાત્રા
મંગલમય તિથિ.

કેતેહુચંદ ઝવેરભાઈ

નિવેદન

સહસ્રાવધાની કાલી સરસ્વતિ બિરુદધારક યુગપ્રધાન આચાર્ય મહારાજ શ્રી મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરવિરચિત અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમનો ગ્રંથ પોડશ દ્વારમાં સંસ્કૃત અસેહ અઠોતેર શ્લોકથી ભરપૂર આત્મહિતશિક્ષા જિતેન્દ્ર-બાધીત તત્ત્વના આગમોથી ઉદ્ધરીતે અનાદિ કાળથી ભવબ્રમણ કરતા ભવિ જીવોના ઉદ્ધાર માટે અનૂપમ બનાવેલ જે તેમનો અમાપ ઉપગાર છે અને તેથી તે મહાપવિત્ર મહાત્માના ચરણકમળમાં કોટી કોટી વંદના છે.

આ ગ્રંથ માત્ર સંસ્કૃતના અભ્યાસી જ નહીં શકે પરંતુ તેનો લાભ ધણા જીવોને પ્રાપ્ત થાય એ હેતુથી સ્વ. સોલીસીટર શાહ મોતીચંદભાઈ ગિરધરલાલે ઘણા સમય અગાઉ તેની બે આવૃત્તિ બહાર પાડેલ તેનો સંગ્રહ ઉપયોગી હોવાથી થઈ જતાં સં. ૧૯૮૮ ની સાલમાં વલાદવાળા શાહ ખીમચંદ કેશવલાલે મૂળ અને અર્થ સાથે નાની છુકો (૧૦૦૦) આર્થિક સહાય મળતા પ્રસિદ્ધ કરાવી ભેટ આપી.

સદરહુ ગ્રંથ અનાદિ કાળનાં ભવબ્રમણ મટાડી આત્મ સન્મુખ થવા ખાસ ઉપયોગી નહીં શ્રીમદ્ વિજયમહેન્દ્રસૂરીશ્વરજીનો વિચાર થયો કે આ ૨૭૮ શ્લોકોનો ગુર્જર પદ્યાનુવાદ બનાવી આપનાર મને તો મૂળ ગુર્જર પદ્યાનુવાદ તથા અર્થ સાથે છપાવી તેનો પ્રચાર કરતા ઘણા લાભ થશે તેથી તેઓ સાહેબે મને ગુર્જર પદ્યાનુવાદ કરી આપવા સૂચના કરતાં, મારી ઉમ્મર ૭૫ વર્ષની શરીરસ્થિતિ ઘણી જ નબળી હોવાથી શરૂઆતે તો હું તો સમજી ગયો કે આ કામ મારી શક્તિ બહારનું છે. વળી વખત પણ ફરી ગયેલ હોવાથી મારી મહેનત નકામી જાય તેમ છે. તેથી તેઓએ છુક (૧૦૦૦) માટે સહાયક મેળવી આપવા ને છુક મેળવવા પ્રયત્ન કરતા મેં અહિં પંન્યાસજી મહારાજશ્રી ધર્મસાગરજી તથા અભયસાગરજી મહારાજ પધારતા તેઓની પાસે વલાદવાળાની નાની છુક મેં જોઈ અને તેનો અનુવાદ કરવા જણાવતા કહે કે-આ છુક સાધુ-સાધ્વીઓ માટે નિર્મળ ચાત્રિ પાળવા પળાવા કાયમ વાંચન કરવાની છે. અમે હાલ વિદ્યાર્માં છીએ માટે બે માસમાં અનુવાદ બનાવી અમે જ્યાંથી મગાવીએ ત્યાં તત્કાળ પહોંચાડો તો

[૨૦]

આપીએ. મને પણ ભાવના સ્ફુરી અને એ માસમાં જ સં. ૨૦૦૮ના મહા વદી ૧૩ અનુવાદ તૈયાર કર્યો. આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયમહેન્દ્ર-સૂરિજી અહિં પધાર્યા. સાધના મુદ્રણાલયવાળાને ખોલાવી છાપવા પણ આપ્યો પરંતુ તેજ સાલના ફાગણ વદીમાં બનરમાં જળચરજસ્ત મંદી આવવાથી રહાયક નિષ્ફળ ગયા અને ત્યારપછી આચાર્ય મહારાજશ્રીએ અનુવાદ તૈયાર કરાવેલ હોવાથી સં. ૨૦૦૮ની સાલમાં તેઓશ્રીએ ખંભાત રા. રા. શ્રીયુત્તમ ત્રીકમલાલ પોપટલાલ અમદાવાદવાળા વાંદવા આવેલા તેમને પ્રેરણા કરી બુક ૩૦૦) ત્રણસો ખરીદી ભેટ આપવા સ્વીકારતા પ્રવાસ વધારે શરૂ રાખતા કપડવંજવાળા સ્વ. શ્રી ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખના ધર્મપત્ની ગંગાસ્વરૂપ માયાએને આચાર્ય મહારાજશ્રીના શિષ્યરત્ન શ્રીકાન્તવિજયજીએ પ્રતિબોધ કરતા બુક ૭૦૦) સાતસો ખરીદ કરી ભેટ આપવાની તેમણે પોતાના સ્વ. પતિના સ્મરણાર્થે ભાવના બતાવતા આ બુકની નકલ ૧૦૦૦) પ્રકાશિત થઈ તે ખાતર તે બંને સહાયકોનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

આ બુક પ્રથમ સાધના મુદ્રણાલયવાળા રા. રા. શાહ ગિરધરલાલ કુલ્યંદને ઠરાવ કરી આચાર્ય મહારાજશ્રીએ આપેલ તે તેમના મારફત જ મારી દેખરેખ નીચે કામ કરવા સૂચના કરી અને તેમણે પણ ઘણી જ કાળજીપૂર્વક બાહોશ પ્રૂફ જોનાર પાસે શોધાવી પ્રૂફ મને અહીં વલ્લભીપુર મોકલી ઓર્ડર મળે છાપતા તેમાં શુદ્ધિપત્રક પણ ન મૂકવું પડે તેટલી કાળજીથી સારા ટાઈપથી ડાંસણીથી તૈયાર કરો તે ખાતર તેમનો આભાર વ્યક્ત કરું છું. આ પ્રેસના માલીક કાળજીપૂર્વક સારું સસ્તું કામ પોતાનું ગણીને જ કરે છે એ વાતનો મને અનુભવ હતો જ; વળી વિશેષ થયો; જેથી જેને છપાવવાનું કામ આપવાનું હોય તેમણે તેના સાથે એક વખત કામ પાડવાથી ખાત્રી થાય તેવો મારો અભિપ્રાય છે.

સદરહુ બુકને છપાવવામાં વિલંબ સાંપડ્યો તે પણ સારા માટે જ કારણ તેમાં આચાર્ય મહારાજશ્રીની ગર્ભાંહોતેરીની સન્નિધિ જે અર્થ સાથે છપાણી તે ઉપકારક બની છે. તેમજ દસ દ્રષ્ટાંત, નમિરાજ ચરીત્ર પણ બોધદાયક છે.

આ બુક સાધુ-સાધ્વી જ્યાં મુનિવિહાર કમી હોય તેવા ગામડામાં ભેટ મોકલવાથી ઘણો જ લાભ થવા સંભવ છે.

કવિ દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતા-વલ્લભીપુર

જન્મ સંવત ૧૯૩૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ અગિયારસ (દેવદીવાળી)
 નવસ્મરણી, શ્રી રત્નાકર પચ્ચીશી, દુમપત્ર, સાર્થ ભવવૈરાગ્યશતક,
 સમરાદિત્ય ચરિત્ર, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના અનુવાદક તેમજ મુનિ-
 મહારાજ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી રાસ, ચતુર્વિંશતિ જિન આરતિ મંગળ દીપક,
 દુર્લભ કાવ્ય કલ્પલોલ ભાગ ૧-૨ આદિ ૯ પુસ્તકોના પદ્યાત્મક લેખક.

[૨૧]

આ યુકમાં સમતા, પંચેન્દ્રિય ઉપર કાબૂ કષાયોથી વિરક્ત રહેવા, મન અશ્વપર આત્માનો કાબુ, અંતરશત્રુ આત્મધન લૂંટતા તેને ઝોળખી નિમિત્ત થનારાપર રાગ-દ્વેષ ન કરવા અને વિષય-પ્રમાદથી હઠવા ઉપદેશ આપેલ છે તે ગુર્જર કાવ્યમાં હોવાથી તે મોઢે કરનાર આત્માને પણ કાયમ ધ્યાનમાં રહે એવો અનુવાદનો આમાં સમાસ હોવાથી તે વાંચનાર મનન વાંચન અને નિદિધ્યાસન કરી આત્મહિતમાં જોટલા આગળ વધે તેટલો અમારો પરિશ્રમ આચાર્ય મહારાજશ્રીની પ્રેરણા અને આર્થિક સહાય કરનાર બેઠિ સદ્ગૃહસ્થનો પ્રયાસ સફળ થયો ગણીશું.

આ યુક તપાસી શોધી આપી રા. રા. શ્રીયુત્ શાહ કૃતેચંદ ઝવેરભાઈએ વયોવૃદ્ધ ઉમરે પ્રસ્તાવના (આમુખ) લખી આપેલ છે તે ખાતર તેમનો અભિનંદન આપવા સાથે આભાર માનીએ છીએ.

વર્તમાન સમયે સાહિત્યને મદદ કરનાર બહુ કમી છે; નહિ તો આપું સાહિત્ય સસ્તા બાવે કે ભેટ આપવા પ્રકાશિત કરાવતા જ્ઞાનદાન કરનાર મહાન કૃણ ઉપાર્જન કરે તેમ છે.

હવે આ યુક ભેટ મગાવનાર આત્માર્થી જાવિજીવોએ પુનઃ પુનઃ વાંચી જઈ હિતશિક્ષાઓ અમલમાં મુકવા વિચ્છિન્ન કરું છું. અનાદિકાળના જન્મમરણ જરાના દુઃખોથી નિવૃત્ત થવા આ ગ્રંથ ધનવંતરી વૈદના જેવું કામ કરે તેવો છે તે ધ્યાનમાં લઈ અમલમાં મૂકશો.

આ ગ્રંથમાં કયાંય સુધારો મૂકવાનું વાંચનારને જણાય તો અમોને સૂચના કરતા બીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારો મૂકીશું.

વાત દોષ ચિત્તવ્યગ્રતાજી રે, અજીર્ણ લોહી વિકાર;

જીર્ણ શરીર જરા કરે જીરે, રહી અગાઉ તૈયાર

સમયમેં રે ગોયમ મ કર પ્રમાદ.

આ શ્રી મહાવીર જિનનો દુમપત્ર અધ્યયનનો બોધ યાદ રાખી શરીરશક્તિમાં આત્મસાધન મેળવવા ખાસ વિચ્છિન્ન કરી વિરમું છું.

સં. ૨૦૦૯
ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા
વલ્લભીપુર

}

સદ્ગુણાનુરાગી,
ફલ્લભી ગુલાબચંદ મહેતા
અનુવાદક

પ્રકાશકનું નિવેદન

અત્યારે જડવાદના જમાનાની અસરને કારણે અધ્યાત્મની ભૂખ ઉધડતી આવે છે. લોકોમાં આધ્યાત્મિક સાહિત્ય સારી રીતે વ્યાપ્ત નથી છે અને અધ્યાત્મ-સાહિત્યને સારો આવકાર પણ મળી રહ્યો છે.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયમહેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ આ યુગના શાંતમૂર્તિ અને આધ્યાત્મિક બોધના સારા ઉપદેશક છે. ખાસ આડંબર કે દોડધામ વગર સંયમી જીવન જીવી સાચા ઉપદેશક તરીકે તેઓશ્રીની સુખ્યાતિ છે. સાહિત્યોપાસના તેમનો પ્રિય વિષય છે અને ન્યારે ન્યારે મધ્ય પ્રમાણે ઉપરિચિત થાય છે ત્યારે ત્યારે તેઓશ્રી “આધ્યાત્મિક સાહિત્ય”નું જ પ્રકાશન કરે છે.

થોડા સમય પૂર્વે તેઓશ્રીએ “અધ્યાત્મકદપદુમ”નો હિંદી અનુવાદ પ્રકટ કરાવેલો. ત્યારબાદ બાલજીવોની સમજણ માટે મૂળ અને તેના ગુજરાતી અર્થ પ્રકટ કરાવેલો. બાદ તેઓશ્રીને વળાનિવાસી વૃદ્ધ કવિવર્ય દુર્લભજીભાઈ ગુલાબચંદ મહેતાનો પરિચય થયો અને તેના પરિણામે દુર્લભજીભાઈએ એ સંસ્કૃત શ્લોકોનો સમશ્લોકી અનુવાદ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને તેના ફલસ્વરૂપ આ પુસ્તક પ્રકાશમાં આવે છે.

વલ્લભીપુરનિવાસી શ્રી દુર્લભજીભાઈ મહેતા બાળવયથી જ કાવ્ય-રસના પ્રેમી રહ્યા છે, અને આજે પોણી સદી વીતાવવા છતાં તેમની કલમ કાવ્યમાં સચોટ રીતે જ ચાલી રહી છે, તે આ અનુવાદ જોવાથી ચરિતાર્થ નીવડશે.

[૨૩]

દુર્લભજીભાઈએ “દુર્લભ કાવ્ય કલ્પોલ” નામના પુસ્તકના બે ભાગો પ્રકટ કર્યા છે તેમજ “નવસ્મરણ”નો ગુજરાત પઞ્ચાનુવાદ કરી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. તેઓ સંસ્કારી અને સાહિત્યોપાસક છે. ઉપરાંત વ્રતધારી છે અને જ્ઞાન-ધ્યાન એ જ તેમનો વ્યવસાય છે. ટૂંકામાં કહેવું હોય તો કહી શકાય કે-જેવું તેમનું કથન છે તેવુંજ તેમનું જીવન છે.

કાઈપણ કાર્ય આર્થિક સહાયક સિવાય સફળ નીવડતું નથી. આ પુસ્તકમાં સહાયકર્તા સદ્ગૃહસ્થનો આભાર માનવામાં આવે છે.

પ્રાંતે એટલું જ ઇચ્છીએ કે-મનોવાંછિત પૂરનાર કલ્પવૃક્ષની જેમ આ “અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ”-કલ્પવૃક્ષનું પુસ્તક વાંચનારને શીતળ છાય આપી સંસારના ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત બનાવે.

—પ્રકાશક

પ્રકાશકનું નિવેદન

અત્યારે જડવાદના જમાનાની અસરને કારણે અધ્યાત્મની ભુખ ઉવડતી આવે છે. લોકોમાં આધ્યાત્મિક સાહિત્ય સારી રીતે વંચાતું નાંચે છે અને અધ્યાત્મ-સાહિત્યને સારો આવકાર પણ મળી રહ્યો છે.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયમહેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ આ યુગના શાંતમૂર્તિ અને આધ્યાત્મિક યોધના સારા ઉપદેશક છે. બાલ્ય આડંબર કે દોડધામ વગર સંયમી જીવન જીવી સાચા ઉપદેશક તરીકે તેઓશ્રીની સુખ્યાતિ છે. સાહિત્યોપાસના તેમનો પ્રિય વિષય છે અને જ્યારે જ્યારે પણ પ્રસંગે ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે ત્યારે તેઓશ્રી “આધ્યાત્મિક સાહિત્ય”નું જ પ્રકાશન કરે છે.

થોડા સમય પૂર્વે તેઓશ્રીએ “અધ્યાત્મકદપદુમ”નો દિંદી અનુવાદ પ્રકટ કરાવેલો. ત્યારબાદ બાલજીવોની સમગ્રજી માટે મૂળ અને તેનો ગુજરાતી અર્થ પ્રકટ કરાવેલો. બાદ તેઓશ્રીને વળાનિવાસી વૃદ્ધ કવિવર્ય દુર્લભજીભાઈ ગુલાબચંદ મહેતાના પરિચય થયો અને તેના પરિણામે દુર્લભજીભાઈએ એ સંસ્કૃત શ્લોકોનો સમશ્લોકી અનુવાદ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને તેના ફલસ્વરૂપ આ પુસ્તક પ્રકાશમાં આવે છે.

વલ્લભીપુરનિવાસી શ્રી દુર્લભજીભાઈ મહેતા બાળવયથી જ કાવ્ય-રસના પ્રેમી રહ્યા છે, અને આજે પોણી સદી વીતાવવા છતાં તેમની કલમ કાવ્યમાં સચોટ રીતે જ ચાલી રહી છે, તે આ અનુવાદ જોવાથી ચરિતાર્થ નીવડશે.

[૨૩]

દુર્લભજીભાઈએ “દુર્લભ કાવ્ય કલ્પોલ” નામના પુસ્તકના બે ભાગો પ્રકટ કર્યા છે તેમજ “નવરમરણ”નો ગુર્જર પદ્યાનુવાદ કરી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. તેઓ સંસ્કારી અને સાહિત્યોપાસક છે. ઉપરાંત વ્રત-ધારી છે અને જ્ઞાન-ધ્યાન એ જ તેમનો વ્યવસાય છે. દ્રવ્યમાં કહેવું હોય તો કદી શકાય કે-જેવું તેમનું કથન છે તેવુંજ તેમનું જીવન છે.

કાર્મણ્ય કાર્ય આર્થિક સદાયક સિવાય સફળ નીવડતું નથી. આ પુસ્તકમાં સદાયકર્તા સદ્ગૃહસ્થનો આભાર માનવામાં આવે છે.

પ્રાંતે એટલું જ ઇચ્છીએ કે-મનોવાંચિત પૂરનાર કલ્પવૃક્ષની જેમ આ “અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ”-કલ્પવૃક્ષનું પુસ્તક વાંચનારને શીતળ હાય આપી સંસારના ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત બનાવે.

—પ્રકાશક

અ.....તુ.....ક.....મ

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ સમર્પણ	૩
૨ આ. શ્રી. વિજયહર્ષસૂરિજી-ગુરુગુણ સપ્તપદી	૪
૩ આ. શ્રી. વિજયમહેન્દ્રસૂરિજી-ગુરુગુણ પંચવિંશતિકા.	૬
૪ આમુખ	૧૧
૫ નિવેદન	૨૦
૬ પ્રકાશકતું નિવેદન	૨૩
૭ પ્રથમ અધિકાર સમતા	૩
૮ દ્વિતીય અધિકાર-સ્ત્રી મમત્વમોચન	૧૮
૯ તૃતીય અધિકાર-અપત્યમમત્વમોચન	૨૨
૧૦ ચતુર્થ અધિકાર-ધનમમત્વમોચન	૨૪
૧૧ પંચમ અધિકાર-દેહમમત્વ મોચન	૨૭
૧૨ ષષ્ઠ અધિકાર-વિષયપ્રમાદ ત્યાગ	૩૨
૧૩ સપ્તમ અધિકાર-કષાય ત્યાગ	૩૬
૧૪ અષ્ટમ અધિકાર-શાસ્ત્રાભ્યાસ	૪૭
૧૫ નવમ અધિકાર-ચિત્તદમન	૫૫
૧૬ દશમ અધિકાર-વૈરાગ્યોપદેશ	૬૩
૧૭ એકાદશ અધિકાર-ધર્મશુદ્ધિ ઉપદેશ	૭૬
૧૮ દ્વાદશ અધિકાર-દેવ ગુરુ ધર્મશુદ્ધિ	૮૩
૧૯ ત્રયોદશ અધિકાર-યતિ શિક્ષોપદેશ	૯૨
૨૦ ચતુર્દશ અધિકાર-મિથ્યાત્વાદિનિરોધ	૧૨૨
૨૧ પંચદશ અધિકાર-શુભવૃત્તિ શિક્ષોપદેશ	૧૩૨
૨૨ ષોડશ અધિકાર-સામ્ય સર્વસ્વ	૧૩૬
૨૩ ગર્ભબહેંતિરીની સજ્જાય	૧૪૧
૨૪ " " નો સ્પષ્ટાર્થ	૧૪૭
૨૫ માનવભવની દુર્લભતાના દશ દૃષ્ટાંત	૧૫૫
૨૬ નમિરાજર્ષિનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત	૧૫૯

“શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ જૈન ગ્રંથમાદ્યા” નં. ૧૪

અર્હમ્

આંદ્રકુલ-તપાગચ્છ-સંવિગ્નશાખાગ્રણી-સુવિહિતાચાર્ય-શ્રીમદ્-
વિજયહર્ષસૂરીશ્વરસદ્ગુરુભ્યો નમઃ

સહસ્રાવધાની “કાલી સરસ્વતિ” વિરુદ્ધારક-યુગપ્રધાન

આચાર્ય શ્રી મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરવિરચિત

અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ

મૂળ-પદ્યાનુવાદ તથા અર્થ

શાંતરસ-શરૂઆત-માંગલિક.

જયશ્રીરાંતરારીણાં, લેખે યેન પ્રશાંતિતઃ ।

તં શ્રીવીરજિનં નત્વા, રસઃ શાંતો વિભાવ્યતે ॥ ૧ ॥

અનુવાદ-(હરીગિત છંદ)

જેઓ જીત્યા અંતર રીપુ, શાન્તિ પૂરણુ દિલ ધારતા,
પામ્યા ઉત્કૃષ્ટ શાશ્વત લક્ષ્મિ, ચિત્તવૃત્તિ કળજે થતા;
એવા પ્રભુ વીતરાગ શ્રી, મહાવીરને કરી વંદના,
રવૃદ્ધિચંદ ગુરૂ નમી ઉશારદા, કહું શાન્ત રસની ભાવના. ૧

“જે શ્રી વીરભગવાને અંતરંગ શત્રુઓની જય લક્ષ્મી ઉત્કૃષ્ટ
શાંતિથી મેળવી છે, તે પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને શાન્ત રસની ભાવના
કરવામાં આવે છે.”

અનુબંધ ૫

અનુપમ સુખના કારણભૂત શાન્ત રસનો ઉપદેશ.

સર્વમંગલનિધૌ હૃદિ યસ્મિન્, સંગતે નિરૂપમં સુખમેતિ ।

મુક્તિર્મ ચ વશીભવતિ દ્રાક્, તં બુધા ભજત શાંતરસેન્દ્રમ્ ॥૨॥

૧ રીપુ-શત્રુ. ૨ વૃદ્ધિચંદ્ર મહારાજશ્રી. ૩ શારદા-સરસ્વતિ.

: ૨ :

અધ્યાત્મ-

સર્વ માંગલિકનો નિધાન, એવો શાન્ત રસ હૃદયે ઠરે,
તેઓ અનૂપમ સુખ આ, સંસારમાં સહેજે વરે;
વળી શાશ્વતા સુખ મોક્ષના, તેઓ તુરત કળજે કરે,
હે પંડિતો ! એ શાંત રસ, સેવો ભજો ભાવે ખરે. ૨

“ સર્વ માંગલિકનો નિધાન એવો શાંતરસ જેના હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય
તે અનુપમ સુખ પામે છે અને મોક્ષનું સુખ એકદમ તેના કળજમાં
આવી જાય છે. હે પંડિતો ! એવા શાન્ત રસને તમે ભજો સેવો-
ભાવો ”. ૨

સ્વાગતાવૃત્તમ

આ અંથના સાળ દ્વારો.

સમતૈકલીનચિત્તો, લલનાપત્યસ્વદેહમમતામુક્ ।

વિષયકષાયાદ્યવશઃ, શાસ્ત્રગુણૈર્દમિતચેતસ્કઃ ॥ ૩ ॥

વૈરાગ્યશુદ્ધર્મા, દેવાદિસતત્ત્વવિદ્વિરતિધારી ।

સંવરવાન્ શુભવૃત્તિઃ સામ્યરહસ્યં ભજ શિવાર્થિન્ ॥૪॥ યુગ્મમ્

મોક્ષાર્થી પ્રાણી લિન ચિત્ત, સમતા હૃદયમાં ધારજો,

સ્ત્રી-પુત્ર, લક્ષ્મી-શરીરની, મમતા સહુ નિવારજો;

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ પંચેન્દ્રિય, વિષયથી વિરામજો,

ક્રોધ-માન-માયા લોભવશ, પડતા ન આતમરામજો.

ધરી શાસ્ત્રરૂપ લગામ ^૧કર, મન રચ્ચ કળજે રાખજો,

સર્વ વિરતિ કે દેશ વિરતિમાં રહિ, આત્મહિત વધારજો;

શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ સ્વરૂપ જાણી, વિરતિ ફિલમાં લાવજો,

શુદ્ધ વૃત્તિ સંવર ભાવ ધરી, સમતા હૃદયમાં ભાવજો. (૩-૪)

“ હે મોક્ષાર્થી પ્રાણી ! તું સમતા ઉપર લીન ચિત્તવાળો થા;
સ્ત્રી, પુત્ર, પૈસા અને શરીર ઉપરથી મમતા છોડી દે; વર્ણ, ગંધ,
રસ, સ્પર્શ વિગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ

૧ કર-હાથ. ૨ અશ્વ-ઘોડાને.

—કે ૯૫ ૬ મ

: ૩ :

એ કષાયોને વશ થા નહિ; શાસ્ત્રરૂપ લગામ વડે તારા મનરૂપ અશ્વને તું કાબુમાં રાખ. વૈરાગ્યે કરીને શુદ્ધ નિષ્કલંક ધર્મવાન થા (સાધુના દશ યતિધર્મ અને શ્રાવકનાં બાર વ્રત તેમજ આત્મગુણોમાં રમણતા કરવારૂપ શુદ્ધ ધર્મવાળો થા.) દેવ ગુરૂ ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણનારો થા; સર્વ પ્રકારના સાવધ યોગથી નિવૃત્તિરૂપ વિરતિ ધારણ કર, (સત્તાવન પ્રકારના) સંવરવાળો થા; તારી વૃત્તિઓને શુદ્ધ રાખ અને સમતાના રહસ્યને તું ભજ. ” ૩-૪

આર્યાવૃત્ત

પ્રથમ અધિકાર સમતાભાવના ભાવના માટે મનને ઉપદેશ.

ચિત્તવાલક ! મા ત્યાક્ષીરજસ્રં ભાવનોૈષધીઃ ।

યત્ત્વાં દુધ્યાનભૂતા, ન છલયન્તિ છલાન્વિષઃ ॥ ૫ ॥

હે ચિત્તરૂપ બાળક ! સદા શુભ, ભાવના દિલ રાખજે, એ ભાવનારૂપ ઔષધે, સમતા તણાં છળ ચાખજે; દુધ્યાનરૂપ ભૂત પિશાચો, છળ કરીને છેતરે, સાવધ રહી દૂર કાઢતા, જીતાય નહિ તેથી ખરે. ૫

“ હે ચિત્તરૂપ બાળક ! તું ભાવનારૂપ ઔષધિઓને હંમેશાં દૂર કરીશ નહિ; જેથી કરીને છળને શોધનારા દુધ્યાનરૂપ ભૂત પિશાચો તને છેતરી શકશે નહિ. ” ૫

અનુષ્ટુપ

ઈન્દ્રિયોનાં સુખ-સમતાનાં સુખ.

યદિન્દ્રિયાર્થૈઃ સર્કલૈઃ સુખં સ્યાન્નરેન્દ્રચક્રિન્નિદ્રશાધિપાનામ્ ।

તદ્વિન્દવચ્ચેવ પુરો હિ સામ્યસુધાંબુધેસ્તેન તમાદ્રિયસ્વ ॥ ૬ ॥

અકવર્તી કે ભૂપતી, દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રને, સર્વ ઇન્દ્રિયના અર્થોથી, સુખ સાંપડે જેવું મને; જલધિમાં ગિન્દુ તુલ્ય એ, સમતા તણાં સુખ આગળે, માટે જ સમતા સુખનો, આદર કરો સહુ રપજે પજે. ૬

૧ જલધિ-સમુદ્ર. ૨ પજે પજે-ધડીએ ધડીએ, સમય-સમય.

: ૪ :

અધ્યાત્મ-

“રાજા ચક્રવર્તી અને દેવેના સ્વામી ઇંદ્રિને સર્વ ઇંદ્રિયના અર્થોથી જે સુખ થાય છે તે સમતાના સુખસમુદ્ર પાસે ખરેખર એક બિંદુ તુલ્ય છે, માટે સમતાના સુખને આદર.” ૬ ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત

સંસારિક જીવનાં સુખ-યતિનાં સુખ.

અદૃષ્ટૈવિચિત્ર્યવશાજ્જગજ્જને, વિચિત્રકર્માશયવાગ્વિસંસ્થુલે ।
ઉદાસવૃત્તિસ્થિતચિત્તવૃત્તયઃ, સુખં શ્રયંતે યતયઃ ક્ષતાર્તયઃ ॥૭॥

પુણ્ય પાપના વિચિત્રપણાને, જગત જીવ આધીન છે,
મન વચન કાય વ્યાપારમાં, અસ્થિર મન અતિ લીન છે;
ચિત્ત વૃત્તિ માધ્યસ્થ ભાવથી, મનની પીડાઓ જે તજે,
તેવા યતિઓ આ રસૃષ્ટિમાં, ખરેખરા સુખને લાજે. ૭

“જ્યારે જગતના પ્રાણીઓ પુણ્ય પાપના વિચિત્રપણાને આધિન છે, અને નાના પ્રકારના કાયાના વ્યાપાર, મનના વ્યાપાર અને વચનના વ્યાપારથી અસ્વસ્થ(અસ્થિર) છે; ત્યારે માધ્યસ્થવૃત્તિમાં જેમની ચિત્તવૃત્તિ રહેલી છે અને જેઓની મનની પીડાઓ(આધી) નાશ પામી છે તેવા યતિઓ ખરા સુખને લાજે છે (ભોગવે છે).” ૭ વંશસ્થવૃત્ત

સમતા સુખ અનુભવવાનો ઉપદેશ.

વિશ્વજંતુષુ યદિ ક્ષણમેકં, સામ્યતો મજસિ માનસ મૈત્રીમ્ ।

તત્સુખં પરમમત્ર પરત્રાપ્યશ્રુષે ન યદભૂત્ત્વ જાતુ ॥૮॥

હે મન ! તું સહુ પ્રાણી પર, ક્ષણવાર સમતા લાવશે,
પરહિત ચિન્તારૂપ મૈત્રી, ભાવના દિલ ભાવશે;
તો આ ભવે ને પરભવે તું, સુખ અનૂપમ પામશે,
એ સુખ પામશે એહવું, જે કદિ નહિ અનુભવ્યું હશે. ૮

“હે મન ! તું સર્વ પ્રાણી ઉપર સમતાપૂર્વક એક ક્ષણ વાર પણ પરહિતચિન્તારૂપ મૈત્રીભાવ ભાવીશ તો તને આ ભવ અને પર-

૧ સૃષ્ટિ-જગત.

-૬૯૫ દુ મ

: ૫ :

ભવમાં એવું સુખ મળશે કે જેવું તેં કદિ પણ અનુભવ્યું હશે નહિ.” ૮

સ્વાગતાવૃત્તં

સમતાની ભાવના તેનું દર્શન.

न यस्य मित्रं न च कोऽपि शत्रुर्निजः परो वापि न कश्चनास्ते ।

न चेन्द्रियार्थेषु रमेत चेत्, कषायमुक्तं परमः स योगी ॥९॥

જેને નહિ કોઈ મિત્ર કે, નહિ શત્રુ દિલમાં ખટકતા,
તેમ જ પોતાના કે પરાયા, કોઈને નથી માનતા;
વિરક્ત જેહ કષાયથી, નહિ રક્ત પંચેન્દ્રિય વિષયમાં,
તેવા જનોને મહાન્ યોગી, બાણવા આ જગતમાં. ૯

“જેને કોઈ પણ મિત્ર નથી અને કોઈ પણ શત્રુ નથી; જેને કોઈ પોતાનો નથી અને કોઈ પારકો નથી; જેનું મન કષાયરહિત હોઈને ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં રમણ કરવું નથી, તેવો પુરૂષ મહા યોગી છે.” ૯ ઉપેન્દ્રવજ્ર

સમતાના અંગો-ચાર ભાવના.

भजस्व मैत्री जगदंगीराशीषु, प्रमोदमात्मन् गुणिषु त्वशेषतः ।

भवार्तिदीनेषु कृपारसं सदाप्युदासवृत्तिं खलु निर्गुणेष्वपि ॥१०॥

હે આત્મન્ જગજંતૂ સહુ પર, રાખ મૈત્રી ભાવના,
સંતોષ વૃત્તિથી નિરખજો, સર્વે ગુણે ગુણવાનના;
ભવ ભ્રમણમાં પિડાયલા, જીવો પર કરૂણા લાવજો,
માધ્યસ્થ ભાવ નિહાળતા, નિર્ગુણી પણ નિભાવજો. ૧૦

“હે આત્મન્! જગતના સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રીભાવ ધારણ કર; સર્વ ગુણવાન પુરૂષો તરફ સંતોષદ્રષ્ટિથી જો. ભવ(સંસાર)ની પીડાથી દુઃખી થતાં પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા રાખ અને નિર્ગુણી પ્રાણીઓ ઉપર ઉદાસવૃત્તિ-માધ્યસ્થભાવ રાખ.” ૧૦. વંશસ્થવૃત્તં.

: ૬ :

અધ્યાત્મ-

ચાર ભાવનાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ.

મૈત્રી પરસ્મિન્ હિતધિઃ સમગ્રે, ભવેત્પ્રમોદો ગુણપક્ષપાતઃ ।
કૃપા ભવાર્તે પ્રતિકર્તુમીહોપેક્ષૈવ માધ્યસ્થ્યમવાર્યદોષે ॥૧૧॥

હિત બુદ્ધિ બીજા સહુ જીવો પર, એ જ મૈત્રી ભાવના,
રહે ગુણનો પક્ષપાત, પ્રમોદ ભાવ ચિત્ત ભાવતા;
ભાવ ઔષધે કર્ણાવડે, હેરાન જીવ બચાવતા,
ઉદાસીનતા નિર્ગુણી પર, માધ્યસ્થ્ય ચોથી ભાવના. ૧૧

“બીજાં સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની બુદ્ધિ તે (પ્રથમ)
મૈત્રી ભાવના; ગુણનો પક્ષપાત તે (બીજા) પ્રમોદ ભાવના; ભવરૂપ
વ્યાધિથી હેરાન થતાં પ્રાણીઓને ભાવઔષધથી સાફ કરવાની ઇચ્છા
તે (ત્રીજા) કૃપા ભાવના; ન ટળી શકે તેવા દોષવાળા પ્રાણી ઉપર
ઉદાસીનભાવ તે (ચોથી) માધ્યસ્થ્ય ભાવના.” ૧૧. ઉપભતિ.

ઉક્ત ચાર ભાવનાઓનું હરિભદ્રસૂરિકૃત તૂર્થષોડશકાનુસાર સ્વરૂપ.

પરહિતચિંતા મૈત્રી, પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા, પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥ ૧૨ ॥

હિત ચિન્તવે બીજા જીવોનું, એ જ મૈત્રી ભાવના,
ચિન્તા પરાયું દુઃખ હરવા, કર્ણા હૃદયમાં આવતા;
આનન્દ પરાયા સુખમાં, ત્રીજા પ્રમોદ એ ભાવના,
ઉપેક્ષા પરાયા દોષની, માધ્યસ્થભાવ નિભાવતા. ૧૨

“(આત્મવ્યતિરિક્ત) બીજાં પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે મૈત્રી
ભાવના; પારકાં દુઃખોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા ચિંતા તે કર્ણા
ભાવના; બીજાઓનાં સુખને જોઈ આનંદ પામવો તે પ્રમોદ ભાવના
અને બીજાઓનાં દોષોની ઉપેક્ષા કરવી તે ઉપેક્ષા ભાવના.” ૧૨

આર્યાવૃત્ત

-ક ૯૫ દુ મ

: ૭ :

પ્રથમ મૈત્રીભાવનાનું સ્વરૂપ.

મા કાર્ષીત્કોપિ પાપાનિ, મા ચામૂત્કોપિ દુઃખિતઃ ।

મુચ્યતા જગદપ્યેષા, મતિર્મૈત્રી નિગદ્યતે ॥૧૩॥

કોઈ પ્રાણી પાપ કરે નહિ, નહિ દુઃખ પામે કોઈએ,
આ જગતના પ્રાણી સહુ, કર્મથી મુકાતા જોઈએ;
હિત બુદ્ધિ આવી હૃદય ઉપર, આવતા પિછાનીએ,
એ પ્રથમ મૈત્રી ભાવના, સંસારમાંહે જાણીએ. ૧૩

“કોઈ પણ પ્રાણી પાપ કરે નહિ, કોઈ પણ જીવ દુઃખી થાઓ નહિ, આ જગત કર્મથી મુકાઓ-આવી બુદ્ધિને મૈત્રી કહે છે.” ૧૩
અનુષ્ટુભૂત

દ્વિતીય પ્રમોદ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

અપાસ્તાશેષદોષાણાં, વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ, સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૧૪॥

દોષો સકળ નિવારી, વસ્તુ તત્ત્વને જે જાણતા,
ઉલ્લાસ પ્રગટે હૃદય પર, એવા જીવો પીછાણતા;
પક્ષપાત પણ તેનો કરે, પેખી ગુણો ગુણવાનના,
તો જાણવું જરૂરી હૃદયમાં, બીજી પ્રમોદ એ ભાવના. ૧૪

“જેમણે સર્વ દોષો દૂર કર્યા છે અને વસ્તુતત્ત્વને જેઓ જોઈ રહ્યા છે તેઓના ગુણ ઉપર પક્ષપાત તે પ્રમોદ ભાવના કહેવાય છે.” ૧૪
અનુષ્ટુભૂત

તૃતીય કંઠા ભાવનાનું સ્વરૂપ.

દીનેષ્વાર્તેષુ મીતેષુ, યાચમાનેષુ જીવિતમ્ ।

પ્રતિકારપરા બુદ્ધિઃ, કારુણ્યમભિધીયતે ॥ ૧૫ ॥

૧ જગત-રૂપી-દિશમાં ઉતરી.

: ૮ :

અધ્યાત્મ-

અશક્ત દુઃખીયા ભયવડે, વ્યાકુળ જીવો નીહાળતા,
જીવિતવ્યને યાચનાર જીવો, દષ્ટિ સન્મુખ ભાળતા;
તેવા જનોના દુઃખ દળવા, ખુદ્ધિ જે દિલ થાય છે,
જાણો! કર્ણા ભાવના, ત્રીજી એ રીત ગણાય છે. ૧૫

“અશક્ત, દુઃખી, ભયથી વ્યાકુળ થજોલા અને જીવિતવ્યને યાચનાર
પ્રાણીઓ ઉપર તેઓનું દુઃખ ટાળવાની જે ખુદ્ધિ તે કર્ણા ભાવના
કહેવાય છે.” ૧૫ અનુષ્ટુપ્

ચોથી માધ્યસ્થ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

ક્રૂરકર્મસુ નિઃશંકં, દેવતાગુરુનિંદિષુ ।

આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા, તન્માધ્યસ્થ્યમુદીરિતં ॥ ૧૬ ॥

નિન્દા કરે ગુરુ દેવની, નિજ આત્મ શ્લોધા જે કરે,
જરા આંચકો ખાધા વગર, જે ક્રૂર કર્મો આદરે;
કર્મ આધીન જાણી ઉપેક્ષા, તેહની દિલ આણવી,
માધ્યસ્થ ભાવે ચિત્ત રહે, ચતુર્થ ભાવના જાણવી. ૧૬

“કાઈ પણ પ્રકારના આંચકા વગર ક્રૂર કર્મ કરનારા, દેવ અને
ગુરુની નિન્દા કરનારા અને આત્મશ્લોધા કરનારા પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા
તે માધ્યસ્થ(અથવા ઉદાસીનતા)ભાવના કહેવાય છે.” ૧૬ અનુષ્ટુપ્

સમતાનું બીજું સાધન-ઇન્દ્રિયના વિષયો પર સમતા.

ચેતનેતરગતેષ્વચ્ચિલેષુ, સ્પર્શરૂપરવગંધરસેષુ ।

સામ્યમેષ્યતિ યદા તવ ચેતઃ,

પાણિગં શિવસુખં હિ તદાત્મન્ ॥ ૧૭ ॥

હે ચેતન! સર્વ ચેતન, અચેતન પદાર્થને ભાળતા,
સ્પર્શ-રૂપ-સ્વર-ગંધ-રસમાં, ચિત્ત તું જ લયલીન થતા;

-ક ૯૫ કુ મ

: ૯ :

તત્ત્વ જ્ઞાનથી બાણી અનિત્ય, પદાર્થ સમતા લાવશે,
ત્યારે જ તારા હાથમાં, શીવસુખ રહેજે આવશે. ૧૭

“હે ચેતન ! સર્વ ચેતન અને અચેતન પદાર્થોમાં રહેલાં સ્પર્શ,
રૂપ, રસ (શબ્દ), ગંધ અને રસમાં તારૂં ચિત્ત સમતા આણશે ત્યારે
મોક્ષનું સુખ તારા હાથમાં આવી જશે.” ૧૭ સ્વામતાવૃત્ત.

આત્મશિક્ષા-વિચાર કરવાની જરૂરિયાત.

સમતાપ્રાપ્તિનું ત્રીજું સાધન.

**કે ગુણાસ્તવ યતઃ સ્તુતિમિચ્છ-સ્યદ્ભુતં કિમકૃથા મદવાન્ યત્ ।
કૈર્ગતા નરકમ્ભીઃ સુકૃતૈસ્તે, કિં જિતઃ પિતૃપતિર્યદચિન્તઃ ॥૧૮॥**

તારામાં ગુણો કયા એહવા, સ્તુતિની આશા રાખતો,
કયું કામ આશ્ચર્યકારી શું ? માન મનમાં લાવતો;
બીતિ મટી ગઈ નારકીની, સુકૃત શું ? એવો થયો,
જીત્યો શું ? તે યમરાજને, ચિન્તા વગરનો થઈ ગયો. ૧૮

“તારામાં કયા ગુણો છે કે તું સ્તુતિની ઇચ્છા રાખે છે ? તેં શું
આશ્ચર્યકારી મોટું કાર્ય કર્યું છે કે તું અહંકાર કરે છે ? (તારાં) કયા
સુકૃત્યોથી તારી નરકની બીજ મટી ગઈ છે ? તેં શું યમને જીત્યો છે કે
જેથી તું ચિન્તા વગરનો થઈ ગયો છે ?” ૧૮ સ્વામતાવૃત્ત.

જ્ઞાનીનું લક્ષણ.

ગુણસ્તવૈર્યો ગુણિનાં પરેષા-માક્રોશનિંદાદિભિરાત્મનશ્ચ ।

મનઃસમં શીલતિ મોદતે વા, સ્વિદ્યેત ચ વ્યત્યયતઃ સ વેત્તા ॥૧૯॥

જ્યારે બીજા ગુણવાનના, ગુણની કોઈ સ્તુતિ કરે,
અન્ય માણસો આકોશથી, નિન્દા પોતાની ઉચરે;

૧ શીવસુખ-મોક્ષના સુખ.

: ૧૦ :

અધ્યાત્મ-

સ્થિતિસ્થાપક મન રાખતા, રાજી રહે એ અવસરે,
સ્વસ્તુતિ નિન્દા પારકી, સુણી ખેદ સદ્ગાની કરે. ૧૯

“બીજા ગુણવાન પ્રાણીઓના ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે અને અન્ય માણસો પોતા પર આક્રોશ કરે અથવા પોતાની નિંદા કરે તે વખતે જે પોતાના મનને સ્થિતિસ્થાપક રાખે છે અથવા તે વખતે જે આનંદ પામે છે; અને તેથી ઉલટી વાત બનતાં (એટલે પરગુણનિંદા અથવા આત્મપ્રશંસા થતાં) જે ખેદ પામે છે તે પ્રાણી જ્ઞાની-માણુકાર કહેવાય છે.” ૧૯ ઉપનિષત.

પોતાના શત્રુ મિત્ર-સ્વપર ઓળખવાનો ઉપદેશ.

न वेत्ति शत्रून् सुहृदश्च नैव, हिताहिते स्वं न परं च जंतोः ।
दुःखं द्विषन् वाञ्छसि शर्म चैत-न्निदानमूढः कथमाप्स्यसीष्टम्॥२०॥

હે આત્મન! તારા શત્રૂ કે, મિત્રને નહિ જાણતો,
તારું હિત કે અહિત કરનારું, શું છે! તે નહિ પિછાણતો;
પોતાના કે પરથી અજાણ, દુઃખ પર દ્વેષે બળે,
ઈચ્છા ધરે સુખ પામવા, ઇચ્છિત વસ્તુ કેમ મળે? ૨૦

“હે આત્મન! તું તારા શત્રુ અને મિત્રને ઓળખતો નથી. તારું હિત કરનાર અને અહિત કરનાર શું છે તે જાણતો નથી, અને તારું પોતાનું અને પારકું શું છે? તે જાણતો નથી. (વળી) તું દુઃખ પર દ્વેષ કરે છે અને સુખ મેળવવાને ઇચ્છે છે, પણ તેનાં કારણો નહિ જાણતો હોવાથી તું તે ઇચ્છિત વસ્તુ કેવી રીતે મેળવીશ?” ૨૦ ઉપેન્દ્રવજ્રાવૃત્ત.

વસ્તુ ગ્રહણ કરવા પહેલાં વિચાર કરવાની જરૂર.

कृती हि सर्वं परिणामरम्यं, विचार्य गृह्णाति चिरस्थितीह ।
भवान्तरेऽनन्तसुखाप्तये त-दात्मन् !किमाचारमिमं जहासि ? ।२१।

૧ સ્વ-પોતાની કોઈ સ્તુતિ કરે. ૨ પિછાણતો-ઓળખતો.

-કં ૯૫ દુ મ

: ૧૧ :

ડાહ્યાજનો આ જગતમાં, વિચાર પુષ્કળ કેળવે,
સુંદર વસ્તુ દીર્ઘકાળ ચાલે, એહવાં એ મેળવે;
હે ચેતન ! ત્યારે પછી અનંત, સુખ પરભવે થવા,
ધાર્મિક આચારો વિશેષે, કેમ લાગ્યો ત્યાગવા ? ૨૧

“આ લોકમાં જે ડાહ્યા માણસ હોય છે તે વિચાર કરીને એવી
વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે કે જે લાંબો વખત સુધી ચાલે તેવી અને પરિણામે
સુંદર હોય. ત્યારે હે ચેતન ! આ ભવ પછી અનંત સુખ મેળવવા
માટે આ ધાર્મિક આચારને તું કેમ તજી દે છે ?” ૨૧ ઉપન્નતિ.

રાગદ્વેષના કરેલા વિભાગ પર વિચારણા.

નિજઃ પરો વેતિ કૃતો વિભાગો, રાગાદિભિસ્તે ત્વરયસ્તવાત્મન ! ।
ચતુર્ગતિક્લેશવિધાનતસ્તત્ , પ્રમાણયન્નસ્યરિનિર્મિતં કિમ્ ? ॥૨૨॥

હે ચેતન ! રાગદ્વેષના, ૧વિભાગ થા તું પિછાનતો,
આ તારું પોતાનું આ પરાયું, દ્વિધો કરી દિલ માનતો;
ચારે ગતિ અનેક પ્રકારે, કલેષ જેહ કરાવતો,
શત્રુ ખરા એ ઓળખી કરે, કબૂલ કેમ રહરાવતો. ૨૨

“હે ચેતન ! તારું પોતાનું અને પારકું એવો વિભાગ રાગદ્વેષે
કરેલો છે; ચારે ગતિમાં તને અનેક પ્રકારનો કલેશ કરાવતા હોવાથી
રાગદ્વેષ તો તારા શત્રુઓ છે-ત્યારે શત્રુઓએ કરેલો વિભાગ તું કેમ
કબૂલ કરે છે ?” ૨૨ ઉપન્નતિ.

૧ એ ભાગ પાડેલા રાગદ્વેષના તેને ઓળખવા. ૨ પછી તેના
કરેલ કરાવને શા માટે મંજૂર રાખે છે ?

: ૧૨ :

અધ્યાત્મ-

આત્મા અને બીજી વસ્તુઓના સંબંધ પર વિચારણા.

અનાદિરાત્મા ન નિજઃ પરો વા, કસ્યાપિ કશ્ચિન્ન રિપુઃ સુહૃદ્વા ।
સ્થિરા ન દેહાકૃતયોજ્ઞવશ્ચ, તથાપિ સામ્યં કિમુપૈષિ નૈષુ? ॥૨૩॥

આત્મા અનાદિ શાશ્વતો, પર કે પોતાનું ન તેહને,
તેમ જ શત્રુ કે મિત્ર પણ, જગમાં ન કોઈ જેહને;
અંગ આકૃતિમાં રહેલા, પરમાણું અસ્થિર બાણુતા,
તો પણ સમતા તેહમાં, કેમ રાખવા ન પિછાણુતા? ૨૩

“આત્મા અનાદિ છે, કોઈને કોઈ પોતાનું નથી અને કોઈ પારકું
નથી; કોઈ શત્રુ નથી અને કોઈ મિત્ર નથી; દેહની આકૃતિ અને (તેમાં
રહેલા) પરમાણુઓ સ્થિર નથી તો પણ તેમાં તું સમતા કેમ રાખતો
નથી?” ૨૩ ઉપજ્ઞતિ.

હવે માતાપિતા વગેરેનો સંબંધ કેવો છે તે કહે છે.

યથા વિદાં લેપ્યમયા ન તત્ત્વાત્, સુખાય માતાપિતૃપુત્રદારાઃ ।
તથા પરેઽપીહ વિશીર્ણતત્ત્વ-દાકારમેતદ્ધિ સમં સમગ્રમ્ ॥૨૪॥

ચિત્રે રહ્યા માતા પિતા પુત્ર, સ્ત્રી સુખ આપે નહીં,
પ્રત્યક્ષ માત પિતાદિકે પણ, એ રીતે બાણુ સહી;
આકાર નાશ થતા બેઉનો, વાસ્તવિક સુખ કુણુ કરે?
માટે જ સમકિતી જીવો, દૃઢબુદ્ધિ ધર્મ વિષે ધરે. ૨૪

“જેવી રીતે ચિત્રમાં આલેખેલાં માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી
વાસ્તવિક રીતે સમજી પ્રાણીને સુખ આપતાં નથી તેવી જ રીતે આ
સંસારમાં રહેલાં પ્રત્યક્ષ માતાપિતાદિક પણ સુખ આપતાં નથી. તે
અન્નેનો આકાર નાશ પામતાં તે જાને સરખાં જ છે.” ૨૪ ઉપજ્ઞતિ.

-૬૯૫ કુ મ

: ૧૩ :

સમતાને ઝોળખનારાની સંખ્યા.

જાનન્તિ કામાન્નિલ્લા: સસંજ્ઞા:, અર્થ નરા: કેઽપિ ચ કેઽપિ ધર્મમ્ ।
જૈનં ચ કેચિદ્ ગુરુદેવશુદ્ધં, કેચિત્ શિવં કેઽપિ ચ કેઽપિ સામ્યમ્ ॥

સર્વ સંજ્ઞી કામ જાણે, કોઈ અર્થને પણ જાણતા,
ધર્મ જાણતા તેથી કમી, જૈન ધર્મ કમી પિછાણતા;
શુદ્ધ દેવ ગુરુચુક્ત ધર્મ, કમી મોક્ષસુખને જાણતા,
તેથી કમી જાહુ 'અદ્ય પ્રાણી, સમતાનું' સુખ પિછાણતા. ૨૫

“સર્વ સંજ્ઞાવાળા પ્રાણીઓ ‘કામ’ને જાણે છે, તેમાંથી કેટલાક અર્થ-
(ધનપ્રાપ્તિ)ને જાણે છે, અને તેમાં પણ કેટલાક જ ધર્મને જાણે છે;
તેમાંથી કેટલાક જ જૈન ધર્મને જાણે છે; અને તેમાંથી જાહુ થોડા
શુદ્ધદેવગુરુચુક્ત જૈન ધર્મને જાણે છે; તેમાં પણ જાહુ થોડા પ્રાણી
મોક્ષને ઝોળખે છે અને તેથી પણ જાહુ થોડા પ્રાણીઓ સમતાને
ઝોળખે છે.” ૨૫

દીપવળી.

સગાસંબંધીઓનો રનેહુ સ્વાર્થી છે; તેથી પોતાના સ્વાર્થ-
સાધનમાં રક્ત રહેવું એ સમતાનું ચોથું સાધન.

સ્તિહ્યન્તિ તાવદ્દિ નિજા નિજેષુ, પश्यन्ति यावन्निजमर्थमेभ्य: ।
इमां भवेऽत्रापि समीक्ष्य रीतिं, स्वार्थे न कः प्रेत्यहिते यतेत ॥૨૬॥

સગાં સંબંધીઓ પોતાનો, સ્વાર્થ જ્યાં સુધી સરે,
ત્યાં સુધી એ રનેહને, તેઓના ઉપર કાયમ કરે;
આ ભવમાં આવી રીતરસમો, દૃષ્ટિમાં જ્યારે તરે,
પરભવ હિતકારી સ્વાર્થનો, ઉપચયન કોણ ન આદરે? ૨૬

૧ અદ્ય-થોડા. ૨ રસમ-આલવાપણું. ૩ પરભવમાં થતા પોતાના
હિતને કોણ ન આદરે?

: ૧૪ :

અધ્યાત્મ-

“સગાસંબંધીઓ જ્યાં સુધી પોતાના સગાઓમાં કાંઈ પણ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે ત્યાં સુધી જ તેના પર રતેહ રાખે છે; આ ભવમાં પણ આવા પ્રકારની રીત જોઈને પરભવમાં હિતકારી પોતાના સ્વાર્થ માટે કોણ યત્ન ન કરે?” ૨૬ ઉપનિતિ.

પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અસ્થિરતા-સ્વપ્ન દર્શન.

સ્વપ્નેદ્રજાલાદિષુ ચદ્વદાસૈ-રોષશ્ચ તોષશ્ચ મુધા પદાર્થૈઃ ।

તથા ભવેડસ્મિન્ વિષયૈઃ સમસ્તૈ-રેવં વિભાવ્યાત્મલયેઽવધેહિ ॥૨૭॥

સ્વપ્ન કે ઈન્દ્રજાળ પ્રાપ્ત થયેલ, પદાર્થજલ્દી વિણસે, આ ભવ પદાર્થ મળેલ નહિ, પરલોક સાથે આવશે; તો પછી ૧તોષ ૨રોષ મળતા, વિણસતા નકામું દિલ ચડે, વિચારપૂર્વક જાણી તત્પર, આત્મ-સમાધિમાં રહે. ૨૭

“જેવી રીતે સ્વપ્ન અથવા ઈન્દ્રજાળ વિગેરેમાં પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થો પર રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે તદ્દન નકામો છે તેવી રીતે આ ભવમાં પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થો ઉપર પણ (રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે નકામો છે). આવી રીતે વિચાર કરીને આત્મસમાધિમાં તત્પર થા.” ૨૭ ઉપનિતિ.

મરણ પર વિચાર: મમત્વનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ.

एष मे जनयिता जननीयं, बंधवः पुनरिमे स्वजनाश्च ।

द्रव्यमेतदिति जातममत्त्वो, नैव पश्यसि कृतांतवशत्वम् ॥૨૮॥

માતા પિતા આ માહુરા, આ બન્ધુ મારા થાય છે, સગા સંબંધી આ માહુરા, આ ધન મારું રહાય છે; મમત્વ એ રીત રાખતો, તેમાં જ નિત્ય હરખાય છે, પણ ચમને આધીન રહેલો, વિચાર એ ન જણાય છે. ૨૮

૧ તોષ-ખુશ થવું. ૨ રોષ-નારાજ થવું.

-૬૯૫ દુ મ

: ૧૫ :

“આ મારા પિતા છે, આ મારી માતા છે, આ મારા ભાઈઓ છે, વળી આ મારા સગા સ્નેહીઓ છે, આ મારું ધન છે, એ પ્રમાણે તને મમત્વ થયો છે અને તેથી તારું યમને વશપણું છે, તે તો તું જ્ઞેતો જ નથી.” ૨૮

સ્વાગતા.

વિષય પર મોહ-તેનું ખરું સ્વરૂપ-સમતા આદરવાનો ઉપદેશ.

नो धनैः परिजनैः स्वजनैर्वा, देवतः परिचितैरपि मंत्रैः ।

रक्ष्यतेऽत्र खलु कोऽपि कतांता-न्नो विभावयसि मूढ ! किमेव ? २९

तैर्मवेऽपि यदहो सुखमिच्छं-स्तस्य साधनतया प्रतिभातैः ।

मुह्यसि प्रतिकलं विषयेषु, प्रीतीमेषी न तु साम्यसतत्त्वे ॥૩૦॥

સગાં બહાલાંઓ અને, નોકર ચાકર ધન આદિમાં, રક્ત દેવતાઓ તેમ જ, પરિચિત્ત થતા મંત્રાદિમાં; હે અલ્પજ્ઞ પ્રાણી ! મરણસમયે, એ નહિ જ ઉગારતા, આવો વિચાર હૃદય વિષે, તમો કેમ નથી વિચારતા ?

એ સંબંધી નોકર ચાકર ધન, મોહને આધીન થતા, સંસારમાં સુખ પામવા, એહિ જ સાધન જાણતાં; પ્રત્યેક ક્ષણે વિષયમાં, મુંઝાઈ દિલ નહિ આણતા, સમતા રૂપ ખરા રહસ્યને, નહિ પ્રેમથી પિછાણતા. ૨૯-૩૦

“ધન, સગાંબહાલાંઓ, નોકરચાકરો, દેવતાઓ અથવા પરિચિત મંત્રો, કોઈ પણ યમ(મરણ)થી અહીં રક્ષણ કરતું નથી. હે અલ્પજ્ઞ પ્રાણી ! તું આ પ્રમાણે વિચાર કેમ નથી કરતો ? સુખ મેળવવાનાં સાધન તરીકે દેખાતા તેઓ (ધન, સગા, નોકર વિગેરે) વડે સંસારમાં સુખ મેળવવા ઈચ્છતા હે ભાઈ ! તું પ્રત્યેક ક્ષણે વિષયોમાં મુંઝાઈ જાય છે, પણ સમતારૂપ ખરા રહસ્યમાં પ્રીતિ પામતો નથી.”

૨૯-૩૦

સ્વાગતાવૃત્તં.

: ૧૬ :

અધ્યાત્મ-

કષાયનું ખર્ચ સ્વરૂપ-તેના ત્યાગનો ઉપદેશ.

કિં કષાયકલુષં કુરુષે સ્વં, કેષુ ચિન્નનુ મનોઽરિધિયાત્મન્ ! ।
તેઽપિ તે હિ જનકાદિકરૂપૈ-રિષ્ટતાં દધુરનંતભવેષુ ॥૩૧॥

હે આત્મન્ ! તું કેઈક જીવ પર, શત્રુબુદ્ધિ શીદ કરે ?
આ રીતનો કષાય રાખી, મલિન તું મનને કરે;
માતા પિતા વિવિધ રૂપે, પ્રીતિ અનંતી એ પામતા,
અનંત ભવ સંબંધ બાણી, રાખવી ચિત્તપ્રસન્નતા. ૩૧

“હે આત્મન્ ! કેટલાક પ્રાણીઓ ઉપર શત્રુબુદ્ધિ રાખીને તું તારાં
મનને શા સારું કષાયથી મલિન કરે છે ? (કારણ કે) તેઓ માતપિતા
વિગેરે રૂપોમાં તારી પ્રીતિ અનંતા ભવોમાં પામ્યા છે.” ૩૧ સ્વાગતાવૃત્તં.

શોકનું ખર્ચ સ્વરૂપ-તે ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ.

યાશ્ચ શોચસિ ગતાઃ કિમિમે મે, સ્નેહલા ઇતિ ધિયા વિધુરાત્મા ।
તૈર્ભવેષુ નિહતસ્ત્વમનંતે-ઽવેવ તેઽપિ નિહતા ભવતા ચ ॥૩૨॥

મરી જતા નિજ સ્નેહીઓ, વ્યાકુળ થઈને શીદ કરે ?
મહામોહથી તસ વિરહનો, તું શોક અંતરમાં ધરે;
હણાયલો તેના વડે તું, અનંત ભવમાં રખડતો,
તારા વડે પણ એ હણાયેલ, શત્રુભાવે ભાળતો. ૩૨

“શું આ મારા સ્નેહીઓ (મરી) ગયા !” આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી
વ્યાકુળ થઈને જેઓને માટે તું શોક કરે છે તેઓ વડે જ તું અનંત
ભવોમાં હણાયેલો છે અને તેઓ પણ તારા વડે હણાયા છે. ૩૨

સ્વાગતાવૃત્તં.

મોહ ત્યાગ-સમતામાં પ્રવેશ.

ત્રાતું ન શક્યા ભવદુઃસ્વતો યે, ત્વયા ન યે ત્વામપિ પાતુમીશાઃ ।
મમત્વમેતેષુ દધન્મુધાત્મન્ !, પદે પદે કિં શુચમેષિ મૂઢ ! ॥૩૩॥

-ક દપ દુ મ

: ૧૭ :

સ્નેહિજનો ભવથી બચાવા, શક્તિ નહિ તુજમાં જરી,
તેમ જ તને ભવબ્રમણથી, નહિ તારતા તેઓ ધરી;
હે મૂઠ આત્મન! મમત્વ, રાખી તેઓની ઉપર,
પગલે પગલે તું શોક રાખી, મોહમાં ફરતો ફરે. ૩૩

“જે સ્નેહિઓને ભવદુઃખથી બચાવવાને તું શક્તિવાન નથી અને
જેઓ તને બચાવવાને શક્તિવાળા નથી તેઓ ઉપર ખોટો મમત્વ
રાખીને હે મૂઠ આત્મન! તું પગલે પગલે શા સારું શોક પામે છે?” ૩૩.
ઉપજાતિ.

સમતાદ્વારનો ઉપસંહાર :: રાગ-દ્વેષત્યાગનો ઉપદેશ.

સચેતનાઃ પુદ્ગલપિંડજીવા, અર્થાઃ પરે ચાણુમયા દ્વયેઽપિ ।
દધત્યનંતાન્ પરિણામભાવાસ્તત્તેષુ કસ્ત્વર્હતિ રાગરોષૌ ॥૩૪॥

પુદ્ગલ પિંડ અધિષ્ઠિત જીવો, સચેતન ગણાય છે,
પરમાણુમય અર્થ વિગેરે, અચેતન જણાય છે;
એ બેઉ જાત પદાર્થો, અનેક પર્યાય-પલટન કરે,
લાયક કેાણુ ગણાય? કરવા રાગ-દ્વેષ તે ઉપર. ૩૪

“પુદ્ગલ પિંડને અધિષ્ઠિત જીવો સચેતન પદાર્થો છે અને પરમાણુ-
મય અર્થ(પૈસા) વિગેરે અચેતન પદાર્થો છે; આ બંને જાતિના પદાર્થો
અનેક પ્રકારના પર્યાયભાવ-પલટનભાવ પામ્યા કરે છે, તેથી તેના
ઉપર રાગદ્વેષ કરવાને કેાણુ લાયક ગણાય?” ૩૪. ઉપજાતિ.

પ્રથમ અધિકાર સમાપ્ત.

: ૧૮ :

અધ્યાત્મ-

અથ દ્વિતીય સ્ત્રીમમત્વમોચનાધિકાર.

પુરુષને ગળે બાંધેલી શિલા.

મુહુસિ પ્રણયચારુગિરાસુ, પ્રીતિતઃ પ્રણયિનીષુ કૃતિસ્ત્વમ્ ।

કિં ન વેત્સિ પતતાં ભવવાદ્ઝૈ, તા નૃણાં સ્વલુ શિલા ગલબદ્ધાઃ ॥૧॥

હે વિદ્વન્ ! સ્નેહવશ સ્ત્રી, વાણીમાં મધુરતા લાગતી,
પ્રીતિ થતા તેના ઉપર, તે મોહવૃદ્ધિ પમાડતી;
પણ ભવસમુદ્રમાં બૂડતા, પ્રાણી રહે પિછાણતો,
સ્ત્રી ગળે બાંધેલા પથ્થર, સમાન શું નથી બાણતો ? ૧

“હે વિદ્વન્ ! જે સ્ત્રીઓની વાણી સ્નેહથી તને મધુર લાગે છે તેના ઉપર પ્રીતિથી તું મોહ પામે છે, પણ ભવસમુદ્રમાં પડતાં પ્રાણીઓને તેઓ ગળે બાંધેલા પથ્થર (જેવી) છે એમ શું બાણતો નથી ? ” ૧

સ્વાગતાવૃત્ત.

સ્ત્રીઓમાં રહેલી અરમણીયતા.

ચર્માસ્થિમજ્જાત્રવસાસ્રમાસા-મેઘયાદ્યશુચ્યસ્થિરપુદ્ગલાનામ્ ।

સ્ત્રીદેહપિંડાકૃતિસંસ્થિતેષુ, સ્કંધેષુ કિં પશ્યસિ રમ્યમાત્મન્ ! ॥૨॥

સ્ત્રી અંગપિંડની આકૃતિમાં, રહેલા પેષે ચામડી,
પણ હાડકા ચરખી આંતરડા, મેઢથી ભરી જડી;
રુધિર વિષ્ટા માંસ અપવિત્ર, અસ્થિર પુદ્ગલો,
હે આત્મન્ ! એ સમૂહમાંહે, શું સુંદરતા બુઝે ? ૨

“સ્ત્રીના શરીરપિંડની આકૃતિમાં રહેલા ચામડી, હાડકા, ચરખી, આંતરડાં, મેઢ, લોહી (રુધિર), માંસ, વિષ્ટા વિગેરે અપવિત્ર અને અસ્થિર પુદ્ગલોના સમૂહમાં હે આત્મન્ ! તું સુંદર શું બુઝે છે ? ” ૨

ઈદવબ્જા.

-૩૯૫ કુ મ

: ૧૯ :

અપવિત્ર પદાર્થોની દુર્ગંધી. સ્ત્રીશરીરનો સંબંધ.

વિલોક્ય દૂરસ્થમમેધ્યમલ્પં, જુગુપ્સસે મોટિતનાસિકસ્ત્વં ।
મૃતેષુ તેનૈવ વિમૂઢ યોષા-વપુઃષુ તત્કિં કૂરુષેઽભિલાષમ્ ? ॥૩॥

હે મૂર્ખ ! દૂર રહેલ જરા, દુર્ગંધ તુજને આવતા.
દુર્ગંધા કરે એ વસ્તુની, પેખી નાક મચોડતા;
તેવી જ દુર્ગંધે ભરેલી, સ્ત્રીઓના અંગમાં,
અભિલાષા કરે શા કારણે ? જોઈ ઉપરના રંગમાં. ૩

વિશેષ વિવેચન બીજી અને ત્રીજી ગાથાનું સાથે છે.

“હે મૂર્ખ ! દૂર રહેલી જરા પણ દુર્ગંધી વસ્તુ જોઈને તું નાક
મરડીને દુર્ગંધા કરે છે; ત્યારે તેવી જ દુર્ગંધીથી ભરેલાં સ્ત્રીઓનાં
શરીરની તું કેમ અભિલાષા કરે છે ? ૩ ઇન્દ્રિવજ્ઞા.

સ્ત્રીમોહથી આ ભવમાં પરભવમાં થતાં ફળોનું દર્શન.

અમેધ્યમાંસાસ્રવસાત્મકાનિ, નારીશરીરાણિ નિષેવમાણાઃ ।
ઈહાપ્યપત્યદ્રવિણાદિચિંતાતાપાન્ પરત્ર પ્રતિ દુર્ગતીશ્ચ ॥૪॥

વિષ્ટા માંસ ને ચરખી, વિગેરે ભરેલા અંગથી,
એવી સ્ત્રી પ્રાણી સેવતા, સંસારમાં જે રંગથી;
તે પુત્ર લક્ષ્મીની ચિન્તાના, તાપથી જ તવાય છે,
વળી પરભવ સ્ત્રીમોહ વધતા, દુર્ગતિ લઈ જાય છે. ૪

“વિષ્ટા, માંસ, રુધિર અને ચરખી વિગેરેથી ભરેલાં સ્ત્રીઓનાં
શરીરને સેવનારા પ્રાણીઓ આ ભવમાં પણ પુત્ર અને પૈસા વિગેરેની
ચિંતાનો તાપ પામે છે અને પરભવે દુર્ગતિમાં જાય છે.” ૪ ઉપગતિ.

સ્ત્રી શરીરમાં શું છે? તે વિચારવાની જરૂર.

અંગેષુ યેષુ પરિમુહ્યસિ કામિનીનાં,
ચેતઃ પ્રસીદ વિશ ચ ક્ષણમંતરેષાં ।

: ૨૦ :

અધ્યાત્મ-

સમ્યક્ સમીક્ષ્ય વિરમાશુચિપિંડકેભ્ય-

સ્તેભ્યશ્ચ શુચ્યશુચિવસ્તુવિચારમિચ્છત્ ॥ ૫ ॥

હે ચિત્ત ! સ્ત્રીઓના અંગ પર, મોહ તું જે આણતું,
પણ પ્રસન્ન થઈ પ્રવેશ કરી, ત્યાં અંગ એહ પિછાણતું;
પવિત્ર અપવિત્ર વસ્તુ વિવેક, પૂર્વક ત્યાં જાણતું,
તો તો અશુચિ ઢગલાથી, નક્કી થાય તું વિરામતું. ૫

“હે ચિત્ત ! તું સ્ત્રીઓનાં શરીર ઉપર મોહ પામે છે; પણ તું
(અસ્વસ્થતા મૂકીને) પ્રસન્ન થા, અને જે અંગો ઉપર મોહ પામે છે
તે અંગોમાં પ્રવેશ કર. તું પવિત્ર અને અપવિત્ર વસ્તુના વિચાર-
(વિવેક)ની ધૃષ્ટિ રાખે છે તેથી જરાજર સારી રીતે વિચાર કરીને
તે અશુચિના ઢગલાથી વિરામ પામ.” ૫ વસંતતિલકા.

ભવિષ્યની પીડાઓ વિચારીને મોહ ઓછો કરવો.

વિમુહ્યસિ સ્મેરદશઃ સુમુખ્યા, મુલ્લેક્ષણાદીન્યભિવીક્ષમાણઃ ।

સમીક્ષસે નો નરકેષુ તેષુ, મોહોઙ્ગવા ભાવિકદર્થનાસ્તાઃ ॥ ૬ ॥

વીકસિત યોવન વય સુંદર, અંગ નેત્ર મુખ જોઈને,
શાને આર્ધોન થાય પ્રાણી, સ્ત્રી ઉપર ખડું મોહીને ?
ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારી, પીડાને નહિ જાણતો,
સ્ત્રીના અતિશય મોહમાં, ત્યાં, નરક પીડા પિછાણતો. ૬

“વિકસિત નયનવાળી અને સુંદર મુખવાળી સ્ત્રીઓનાં નેત્ર, મુખ
વિગેરે જોઈ તું મોહ પામે છે, પણ તેના મોહને લીધે ભવિષ્યમાં
ઉત્પન્ન થનારી નરકની પીડાઓને કેમ જોતો નથી ?” ૬ ઉપગતિ.

સ્ત્રીશરીર, સ્વભાવ અને ભોગકેળવું સ્વરૂપ.

અમેઘ્યમસ્રા બહુરંધ્રનિર્યન્મલાવિલોઘત્કૃમિજાલકીર્ણા ।

ચાપલ્યમાયાનૃતવંચિકા સ્ત્રી, સંસ્કારમોહાન્નરકાય શુક્તા ॥ ૭ ॥

-કં ૯૫ ક્ર મ

: ૨૧ :

વિષ્ટા ભરેલી ચામડાની, કોથળી સ્ત્રી બાણુવી,
 બહુ છિદ્રોથી નિકળતા મળવડે, મલિન એહ પિછાણુવી;
 ઉત્પન્ન કીડાવડે વ્યાપ્ત, માયામૃષાવાદે ભરી,
 પૂર્વ સંસ્કાર-મોહે ભોગવે, નરક ગતિ બાવા ઠરી. ૭

“વિષ્ટાથી ભરેલી ચામડાની કોથળી, બહુ છિદ્રોમાંથી નીકળતા મળ-
 (મુત્ર-વિષ્ટા)થી મલિન (યોનિમાં) ઉત્પન્ન થતા કીડાઓથી વ્યાપ્ત,
 ચપળતા, માયા અને અસત્ય (અથવા માયામૃષાવાદ)થી ઠગનારી
 એવી સ્ત્રીઓ પૂર્વ સંસ્કારના મોહથી નરકમાં જવા સારુ જ ભોગ-
 વાય છે.” ૭ ઉપખતિ.

લલનામમત્વમોચનદ્વારેનો ઉપસંહાર અને સ્ત્રીની હીન ઉપમેયતા.

નિર્ભૂમિર્વિષકંદલી ગતદરી વ્યાધિ નિરાહો મહાવ્યાધિ-

મૃત્યુરકારણશ્ચ લલનાઽનમ્ના ચ વજ્રાશનિઃ ।

બંધુસ્નેહવિઘાતસાહસમૃષાવાદાદિસંતાપભૂઃ,

પ્રત્યક્ષાપિ ચ રાક્ષસીતી વિરુદ્ધૈઃ રુચાતાઽઽગમે ત્યજ્યતામ્ ॥૮॥

ભૂમિ વગર વિષ વેલડી, સ્ત્રી, વાઘણુ ગુફા વગરની,
 આકાશવિણુ સ્ત્રી વિજળી, વ્યાધિ ૧નનામી જીગરની;
 માયા મૃષા સાહસભરી, કરાવે કલેશ બન્ધુ સ્નેહમે,
 પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી સ્ત્રી તજો, ઉપનામ રેભાખ્યા આગમે. ૮

“(સ્ત્રી) ભૂમિ વગરની (ઉત્પન્ન થએલી) વિષની વેલડી છે, ગુફા
 વગરની વાઘણુ છે, નામ વગરનો મોટો વ્યાધિ છે, કારણુ વિનાનું
 મૃત્યુ છે, આકાશ વગરની વિજળી છે, સગાં અથવા ભાઈઓના સ્નેહનો
 નાશ, સાહસ, મૃષાવાદ વિગેરે સંતાપોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે અને પ્રત્યક્ષ
 રાક્ષસી છે,—આવાં આવાં ઉપનામો સ્ત્રીઓ માટે આગમમાં આપવામાં
 આવ્યાં છે, માટે તેને તજી દો.” શાદુર્લભવિકીડિત.

દ્વિતીયઅધ્યાય સમાપ્ત.

૧ નામ વગર મોટી વ્યાધિ. ૨ શાસ્ત્રમાં ઉપરના ઉપનામે વર્ણવી છે.

: ૨૨ :

અધ્યાત્મ-

અથ તૃતીયોઽપત્યમમત્વમોચનાધિકારઃ

પુત્રપુત્રી બંધન છે તેનું દર્શન.

મા ભૂરપત્યાન્યવલોકમાનો, મુદાકુલો મોહનૃપારિણા યત્ ।
ચિક્ષિપ્સયા નારકચારકેઽસિ, દૃઢં નિબદ્ધો નિગડૈરમીભિઃ ॥૧॥

તું પુત્ર પુત્રી પેખીને અતિ, હર્ષધેલો થાય છે ?
કારણ અનાદિકાળથી, એહ મોહશત્રુ ઠગાય છે;
પુત્ર પુત્રીરૂપ લોહાની બેડી, મજબૂત બાંધતા,
ધમ્મ ધરાવી મોહ નરકરૂપ, બંદિખાને નાખતા. ૧

“તું પુત્ર પુત્રીને બોધને હર્ષધેલો થા મા, કારણ કે મોહરાજ્ય નામના તારા શત્રુએ તને નરકરૂપ બંદિખાને નાખવાની ધમ્મગાથી આ (પુત્રપુત્રીરૂપ) લોહાની બેડીવડે તને મજબૂત બાંધ્યો છે.” ૧ ઉપજાતિ.

પુત્રપુત્રી શલ્યરૂપ છે તેનું દર્શન.

આજીવિતં જીવ ભવાન્તરેઽપિ વા,

શલ્યાન્યપત્યાનિ ન વેત્સિ કિં હૃદિ

ચલાચલૈર્યે વિવિધાર્તિ દાનતો-

ઝનિશં નિહન્યેત સમાધિરાત્મનઃ ॥ ૨ ॥

હે ચેતન ! પુત્ર પુત્રી આ ભવ, પરભવે પણ શલ્ય છે,
નથી બાણતો તું કેમ ! તારા મનવડે ૧અદ્યપ્ત છે;
થોડી અગર વધુ ઉમ્મર સુધી, જીવી એ પીંડા કરે,
અનેક પ્રકારે એ રીતે, તું જ આત્મસમાધિને હરે. ૨

“હે ચેતન ! આ ભવમાં અને પરભવમાં પુત્રપુત્રી શલ્ય છે, એમ તું તારા મનમાં કેમ નથી બાણતો ? તેઓ થોડી અથવા વિશેષ ઉમ્મર

૧ અદ્યપ્ત-થોડા જ્ઞાનવાળો.

-૬૯૫ દ્રુ મ

: ૨૩ :

સુધી જીવે તને અનેક પ્રકારની પીડા કરી તારી આત્મસમાધિનો નાશ કરે છે.” ઉપજાતિ.

આક્ષેપદ્વારા પુત્રમમત્વ ત્યાગનો ઉપદેશ.

કુક્ષૌ યુવત્યાઃ ક્રમયો વિચિત્રા, અપ્યસ્તથુક્રમમવા ભવન્તિ ।
ન તૈષુ તસ્યા ન હિ તત્પતેશ્ચ, રાગસ્તતોડયં કિમપત્યકેષુ ? ॥૩॥

પુરુષનું વીર્ય સ્ત્રી રક્તનો, સંબંધ બેહુનો થતા,
સ્ત્રીયોનિમાં વિચિત્ર પ્રકારના, કીડાઓ ઉપજતા;
તેના ઉપર એ ઉભયનો, થતો રાગ નહિ જણાય છે,
ત્યારે પછી પુત્રો ઉપર શા સારુ રાગ બંધાય છે? ૩

“પુરુષનું વીર્ય અને સ્ત્રીનું રક્ત--તે બન્નેના સંયોગથી સ્ત્રીની
યોનિમાં વિચિત્ર પ્રકારના કીડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે; તેના ઉપર સ્ત્રીનો
કે તેના પતિનો રાગ થતો નથી, ત્યારે પુત્રો ઉપર શા સારુ રાગ
થાય છે?” ૩ ઉપજાતિ.

અપત્ય પર સ્નેહબંધન થવાનાં ત્રણ કારણો.

ત્રાણાશક્તેરાપદિ સંબંધાનંત્યતો મિથ્યોઽગવતામ્ ।

સંદેહાચ્ચોપકૃતેર્માપત્યેષુ સ્નિહો જીવ ॥ ૪ ॥

આપત્તિમાં પાલન કરવા, જ્યારે અશક્તિ જણાય છે,
દૌર્ઘ્વકાળ જીવે પરસ્પર, સંબંધ પણ દેખાય છે;
બદલો ઉપકારનો વાળવા, સંદેહ ઉપજતો મને,
હે જીવ! તું પુત્ર પુત્રી પરનો, સ્નેહ તજ કહિયે તને. ૪

“આપત્તિમાં પાલન કરવાની અશક્તિ હોવાથી, પ્રાણીઓનો દરેક
પ્રકારનો પરસ્પર સંબંધ અનંત વખત થયેલો હોવાથી અને ઉપકારનો
બદલો વાળવાનો સંદેહ હોવાથી હે જીવ! તું પુત્ર પુત્રાદિ પર સ્નેહવાળો
થા મા.” ૪ આર્યા.

તૃતીય અધિકાર સમાપ્ત.

: ૨૪ :

અધ્યાત્મ-

અથ ચતુર્થો ધનમમત્વમોચનાધિકારઃ

પૈસા પાપના હેતુભૂત છે.

યાઃ સુખોપકૃતિકૃત્વધિયા ત્વં, મેલયન્નસિ રમા મમતાભાક્ ।
પાપ્મનોઽધિકરણત્વત્ એતા, હેતવો દદતિ સંસૃતિપાતમ્ ॥૧॥

ભરણપોષણ નિજ સુખ માટે, ધનની લાલચ થાય છે,
શક્તિ એ વૃદ્ધિ પામતા, ઉપકાર બુદ્ધિ રખાય છે;
લક્ષ્મી અધિકરણ હોવાથી, પાપ હેતુભૂત ગણાય છે,
સંસાર-બ્રમણ કરાવનારી, મોહ આધીન થાય છે. ૧

“લક્ષ્મીની લાલચમાં લેવાએલો તું (સ્વ) સુખ અને ઉપકારની
બુદ્ધિથી જે લક્ષ્મી મેળવે છે તે અધિકરણ હોવાથી પાપની જ હેતુભૂત
છે અને સંસારબ્રમણને આપનારી છે.” ૧ સ્વાગતાવૃત્ત.

ધન ઔહિક અને આમુષ્મિક દુઃખ કરનાર છે.

યાનિ દ્વિષામપ્યુપકારકાણિ, સર્પોન્દુરાદિષ્વપિ યૈર્ગતિશ્ચ ।
શક્યા ચ નાપન્મરણામયાદ્યા, હન્તું ધનેષ્વેષુ ક એવ મોહઃ ॥૨॥

શત્રુને પણ ઉપકાર કરનારું, દ્રવ્ય જે થઈ પડે,
સર્પ ઉંદર તિર્યચ આદિ, ગતિ થાય છે જેના વડે;
મૃત્યુ રોગ આદિ આપત્તિ કોય, ટાળવા શક્તિ નથી,
‘સર્પ’ જગતમાં એહવા, પૈસા ઉપરના મોહથી. ૨

“જે પૈસા શત્રુને પણ ઉપકાર કરનારા થઈ પડે છે, જે પૈસાથી
સર્પ, ઉંદર વિગેરેમાં ગતિ થાય છે, જે પૈસા ભરણ રોગ વિગેરે કાઢ
પણ આપત્તિઓ દૂર કરવાને શક્તિવાન નથી તેવા પૈસા ઉપર
મોહ શો ?” ૨ ઇંદ્રવજ્રા.

૧ સર્પ-શુ કામના.

-ક દપ દુઃખ

: ૨૫ :

ધનથી સુખ કરતાં દુઃખ વધારે છે.

મમત્વમાત્રેણ મનઃપ્રસાદ-સુખં ધનૈરલ્પકમલ્પકાલમ્ ।

આરંભપાપૈઃ સુચિરં તુ દુઃખં, સ્યાદ્દુર્ગતૌ દારુણમિત્યવેદિ ॥૩॥

આ મારું દ્રવ્ય વિચારતા, પ્રકુલ્લિત મનમાં થાય છે,
વળી દ્રવ્યથી થોડા વખતના, સુખને ય પમાય છે;
આરંભ પાપના કાર્યથી તે, દુર્ગતિ લઈ જાય છે,
અને જાણતું લાંબો વખત, દુઃખ ભયંકરદાય છે. ૩

“આ પૈસા મારા છે એવા વિચારથી મન પ્રસાદરૂપ થોડું અને
થોડા વખતનું સુખ પૈસાથી થાય છે, પણ આરંભના પાપથી દુર્ગતિમાં
લાંબા વખત સુધી ભયંકર દુઃખ થાય છે; આ પ્રમાણે તું જાણ.” ૩
ઉપજાતિ.

ધર્મ નિમિત્તે ધન મેળવવું યુક્ત છે ?

દ્રવ્યસ્તવાત્મા ધનસાધનો ન,

ધર્મોઽપિ સારંભતયાતિશુદ્ધઃ ।

નિઃસંગતાત્મા ત્વતિશુદ્ધયોગાત્,

મુક્તિશ્રિયં યચ્છતિ તદ્ભવેઽપિ ॥૪॥

દ્રવ્ય સ્તવ સ્વરૂપવાળો, ધનથી ધર્મ સધાય છે,
આરંભ યુક્ત હોવાથી તે પણ, શુદ્ધ અતિ ન મનાય છે;
નિઃસંગતા સ્વરૂપવાળો, અતિ શુદ્ધ ધર્મ ગણાય છે,
તેનાવડે વળી તે જ ભવમાં, મોક્ષલક્ષ્મી પમાય છે. ૪

“ધનના સાધનથી દ્રવ્યસ્તવ સ્વરૂપવાળો ધર્મ સાધી શકાય છે, પણ
તે આરંભયુક્ત હોવાથી અતિ શુદ્ધ નથી; જ્યારે નિસંગતા સ્વરૂપવાળો
ધર્મ અતિશુદ્ધ છે અને તેથી તે જ ભવમાં પણ મોક્ષલક્ષ્મી આપે છે.” ૪

ઈદ્રવજ્ઞા.

આ શ્રીકૈલાસસાગરગચિ સ્વામીજી

: ૨૬ :

અધ્યાત્મ-

મળેલ ધનનો વ્યય ક્યાં કરવો ?

ક્ષેત્રવાસ્તુધનધાન્યગવાશ્વૈર્મેલિતૈઃ સનિધિમિસ્તનુભાજામ્ ।

કેશપાપનરકાભ્યધિકઃ સ્યાત્કો ગુણો ન યદિ ધર્મનિયોગઃ ॥૫॥

મળેલ કે મેળવેલ વસ્તુ, ધન ધાન્ય ગાય^૧ગય ધરો,
ભાંડાર આદિ વસ્તુઓ, જે ધર્મ કાજે ન વાપરો;
તો પછી કલેશ દુઃખ અને, પાપ એથી પમાય છે,
અને નરક ગતિથી વધારે, ગુણ અવર શું થાય છે? ૫

“મળેલાં અથવા મેળવેલાં ક્ષેત્ર, વસ્તુઓ (ધર વિગેરે) ધન, ધાન્ય, ગાય, ઘોડા અને ભાંડારોનો ઉપયોગ જે ધર્મ નિમિત્તે ન થાય તો તેથી કલેશ (દુઃખ), પાપ અને નરકથી બીજો શો વધારે ગુણ થાય?” ૫
સ્વાગતાવૃત્ત.

ધનથી થતી અનેક પ્રકારની હાનિ, તેને તજી દેવાનો ઉપદેશ.

આરંભૈર્ભરિતો નિમજ્જતિ યતઃ પ્રાણી મવાંમોનિધા-

વીહંતે કુનૃપાદયશ્ચ પુરુષા યેન ચ્છલાહ્વાધિતુમ્ ।

ચિંતાવ્યાકુલતાકૃતેશ્ચ હરતે યો ધર્મકર્મસ્મૃતિ,

વિજ્ઞા ! ભૂરિપરિગ્રહં ત્યજત તં મોગ્યં પરૈઃ પ્રાયશઃ ॥૬॥

આરંભ પાપના ભારથી, ભવસમુદ્ર પાણી બૂડતા,
ધન પરિગ્રહે નૃપતિ આદિ, છિદ્ર જેઠું દુઃખ આપતા;
આકુળવ્યાકુળ કાર્યવૃદ્ધિએ, ધર્મકાર્ય નહિ બને,
અવર ઉપયોગી દ્રવ્ય એ, તજવા કહું પાડિતને. ૬

“આરંભના પાપથી ભારે થયેલો પ્રાણી જે ધનને લીધે સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબે છે, જે ધનના પરિગ્રહથી રાજા વિગેરે પુરુષો છિદ્ર જેઠને

૧ ગય-હાથી.

-ક દપ દુ મ

: ૨૭ :

દુઃખ દેવાને ઇચ્છે છે, અનેક ચિંતામાં આકુળવ્યાકુળ રાખીને જે પૈસા ધર્મકાર્ય કરવાનું તો યાદ આવવા દેતા જ નથી, અને ઘણે ભાગે જે પારકાના જ ઉપભોગમાં આવે તેવા એ પૈસાના મોટા સંગ્રહને પાંડિતો ! તમે તજ દો. ” ૬ શાદ્દલવિક્રીડિત.

સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાનો ઉપદેશ.

ક્ષેત્રેષુ નો વપસિ યત્સદપિ સ્વમેત

ઘાતાસિ તત્પરમ્ભવે કિમિદં ગૃહીત્વા ।

તસ્યાર્જનાદિજનિતાઘચયાર્જિતાત્તે,

ભાવી કથં નરકદુઃસ્વભરાચ્ચ મોક્ષઃ ॥ ૭ ॥

સાત ક્ષેત્રમાં વપરાય નહિ, દ્રવ્ય એ શા કામનું ? નથી સાથ પરભવ આવતું, વિચાર કર તમામ તું; મેળવેલ આરંભે દ્રવ્યના, પાપ જ્યારે જાગશે, નારકી ગતિ દુઃખે પાંડિતો, મોક્ષ ક્યારે પામશે ? ૭

તારી પાસે દ્રવ્ય છે છતાં પણ તું (સાત) ક્ષેત્રમાં વાપરતો નથી, ત્યારે શું પરભવે ધનને તારી સાથે લઈ જવાનો છે ? વિચાર કર કે પૈસા મેળવવા વિગેરેથી થયેલા પાપસમૂહથી મેળવેલાં નારકીનાં દુઃખોથી તારો મોક્ષ (છૂટકારો) કેમ થશે ? ૭ વસંતતિલકા

એથી અધિકાર સમાપ્ત.

અથ પંચમો દેહમમત્તમોચનાધિકારઃ ।

શરીરને પાપથી પોષણ નહિ.

પુષ્ણાસિ યં દેહમધાન્યર્ચિતયં-

સ્તવોપકારં કમયં વિધાસ્યતિ ।

: ૨૮ :

અધ્યાત્મ-

કાર્માણિ કુર્વન્નિતિ ચિંતયાયતિ,

જગત્યયં વંચયતે હિ ધૂર્તરાટ્ ॥ ૧ ॥

નિજ અંગ પોષણુ કારણે, વિચારતો નથી પાપને,
એ શરીર તારા ઉપર, કરનારું શું ઉપકારને ?
એ શરીરની રક્ષા નિમિત્તે, કર્મ હિંસાદિક કરે,
ભાવિકાળ વિચાર કર પ્રાણી ! અંગ ધૂતારું છેતરે. ૧

“ પાપને અણુવિચારતો જે શરીરને તું પોષે છે તે શરીર તારા ઉપર શું ઉપકાર કરશે ? (તેથી તે શરીર માટે હિંસાદિક) કર્મો કરતાં આવતા કાળનો વિચાર કર. આ શરીરરૂપ ધૂતારો પ્રાણીને દુનિયામાં છેતરે છે. ” ૧

વંશરથ.

શરીર-કારાગૃહમાંથી છૂટવાનો ઉપદેશ.

કારાગૃહાદ્વહુવિધાશુચિતાદિદુઃસ્વા-

ન્નિર્ગતુમિચ્છતિ જહોઽપિ હિ તદ્વિભિઘ્ન ।

ક્ષિપ્તસ્તતોઽધિકતરે વપુષિ સ્વકર્મ-

વ્રાતેન તદ્દદ્યયિતું યતસે કિમાત્મન્ ! ॥ ૨ ॥

અશુચિ આદિ દુઃખ ભરેલું, બંદીખાનું મૂરખા તજે,
આકરું મળેલ નિજ કર્મથી, બંદીખાનું શીદ ભજે ?
મજબૂત વિશેષે એહ કરવા, પ્રયત્નો શાને કરે ?
એ બંદીખાનું ત્રુટી જતા, આત્મ સુખ શાશ્વત વરે. ૨

“ મૂર્ખ પ્રાણી હોય છે તે પણ અનેક અશુચિ વિગેરે દુઃખોથી ભરેલાં બંદીખાનાને ભાંગીને બહાર નીકળી જવા ઇચ્છા રાખે છે. તારાં પોતાનાં કર્મો વડે જ તેથી પણ વધારે આકરા શરીર-બંદીખાનામાં તું નંખાયો છે છતાં તે બંદીખાનાને વધારે મજબૂત કરવા શા સારુ યત્ન કરે છે ? ” ૨

વસંતતિલકા.

૧ છેતરે-ઠગે.

-ક ૯૫ દુ મ

: રહ :

શરીર સાધનથી કરવા યોગ્ય કર્તવ્ય પ્રેરણા.

ચેદ્વાંછસીદમવિતું પરલોકદુઃસ્વ-

મીત્યા તતો ન કુરુષે કિમ્ પુણ્યમેવ ।

શક્યં ન રક્ષિતુમિદં હિ ન દુઃસ્વમીતિઃ ।

પુણ્યં વિના ક્ષયમુપૈતિ ચ વજ્રિણોઽપિ ॥ ૩ ॥

પરભવ થનારા દુઃખભયથી, ખચાવવા નિજ અંગને,
વિચાર આવતો હોય તો, આહર પુણ્યપ્રસંગને;
આ શરીર કોઈ વડે, પોષી શકાય તેવું નથી,
પુણ્ય વિનાની દુઃખ બીક, અળગી ન જાણો ઈન્દ્રથી. ૩

“જો તું તારા શરીરને પરજોક્ષમાં થનારા દુઃખના ભયથી
ખચાવવા ઈચ્છતો હોય તો પુણ્ય શા માટે કરતો નથી? આ શરીર
(કોઈ વડે પણ) પોષી શકાય તેવું નથી; ઈંદ્ર જેવાને પણ પુણ્ય વગર
દુઃખની બીક નાશ પામતી નથી.” ૩ વસંતતિલકા.

દેહાશ્રિતપણાથી દુઃખ, નિરાલંબનત્વમાં સુખ.

દેહે વિમુલ્લ કુરુષે કિમઘં ન વેત્સિ,

દેહસ્થ એવ મજસે ભવદુઃસ્વજાલમ્ ।

લોહાશ્રિતો હિ સહતે ઘનઘાતમગ્નિ-

ર્વાધા ન તેઽસ્યં ચ નમોવદનાશ્રયત્વે ॥ ૪ ॥

આ અંગ ઉપર મોહ ધરીને, પાપ તું શાને કરે?
તેમાં રહ્યા સંસારના દુઃખો, ઉપજતા જો ખરે;
અગ્નિ લોઢામાં હોય તો, ઘણુના પ્રહારો ખાય છે,
આકાશ સમ આશ્રયરહિત, તેની પીડા સુકાય છે. ૪

“શરીર ઉપર મોહ કરીને તું પાપ કરે છે, પણ તને ખબર નથી
કે સંસારસમુદ્રમાં દુઃખો ખમવાં પડે છે, તે શરીરમાં રહ્યો છે તેથી જ

: ૩૦ :

અધ્યાત્મ-

પામે છે. અગ્નિ લોહામાં રહ્યો હોય છે ત્યાં સુધી જ હથોડાના (ઘણુના) પ્રહારે (ધા) ખમે છે. તેથી જ્યારે તું આકાશની પેઠે આશ્રયરહિતપણું અંગીકાર કરીશ ત્યારે તને અને અગ્નિને કાંઈ પણ પીડા નહિ થાય.” ૪
વસંતતિલકા.

જીવ અને સૂરિ વચ્ચે થયેલી વાતચીત.

દુષ્ટઃ કર્મવિપાકભૂપતિવશઃ કાયાહ્વયઃ કર્મકૃત્ ,
બહ્વા કર્મગુણૈર્હૃષિકચષકૈઃ પીતપ્રમાદાસવમ્ ।
કૃત્વા નારકચારકાપદુચિતં ત્વાં પ્રાપ્ય ચાશુ ચ્છલં,
ગન્તેતિ સ્વહિતાય સંયમભરં તં વાહ્યાલ્પં દદત્ ॥ ૫ ॥

કર્મવિપાક નૃપનો દુષ્ટ નોકર, શરીર પિછાણતો,
ખાંધી કર્મરૂપ રાજાને દારુ પાઈ, પ્રમાદમાં આણતો;
નારકી દુઃખ ખમવા યોગ્ય, કરી તુજ નાસી જતો,
તો હિત માટે અંગ પોષી, આ સંયમ આરાધતો. ૫

“શરીર નામનો નોકર કર્મવિપાક રાજાનો દુષ્ટ સેવક છે, તે તને કર્મરૂપી દોરડાએ ખાંધીને ઇંદ્રિયોરૂપી દારુ પાવાનાં પાત્રોવડે તને પ્રમાદરૂપ મદિરા પાશે. આવી રીતે તને નારકીનાં દુઃખ ખમવાને યોગ્ય કરીને પછી કાંઈ જહાનું લઈને તે સેવક નાસી જશે; માટે તારાં પોતાના હિતને માટે તે શરીરને જરા જરા આપીને સંયમના ખારને તું સહન કર.” ૫
શાર્દૂલવિકીડિત.

શરીરની અશુચિ, સ્વહિતગ્રહણ.

યતઃ શુચીન્યપ્યશુચીભવન્તિ ।

કૃમ્યાકુલાત્કાકશુનાદિમક્ષ્યાત્ ।

૧ દોરડાથી. ૨ ચારિત્ર.

-૬૯૫ દુ મ

: ૩૧ :

દ્રાગ્માવિનો મસ્મતયા તતોઽગાત્,

માંસાદિપિંડાત્ સ્વહિતં ગૃહાણ ॥ ૬ ॥

શરીર સંગથી પવિત્ર વસ્તુ, અપવિત્ર થઈ જાય છે,
કૃમિ ભરેલ કાગ શ્વાન ભક્ષણ, યોગ્ય અંગ જણાય છે,
જે માંસનો જ પિંડ અદ્ય સમય, ટકી વાની થાય છે !
એ શરીરથી તુજ હિત કરવા, કેમ તું થોભાય છે ? ૬

“ જે શરીરના સંગથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઈ જાય છે, જે કૃમિથી ભરેલું છે, જે કાગડા કૂતરાને ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે, જે થોડા વખતમાં રાખ થઈ જવાનું છે અને જે માંસનો જ પિંડ છે તે શરીરથી તું તો તારું પોતાનું હિત કર. ” ૬ ઉપજાતિ.

શરીર-ઘરને ભાડું અને તેનો ઉપયોગ.

પરોપકારોઽસ્તિ તપો જપો વા, વિનશ્વરાદ્યસ્ય ફલં ન દેહાત્ ।
સમાટકાદલ્પદિનામ્નગેરુ-મૃત્પિંડમૂઢઃ ફલમશ્નુતે કિમ્ ? ॥ ૭ ॥

પરોપકાર તપ જપરૂપ ફળ, નાશવંત શરીરથી,
જો ન અને તો અદ્ય સમય, માટે રહો શા મોહથી ?
ભાડે રાખેલ ઘર માટીના, પિંડને પિછાણીએ,
એ અંગના મહામોહથી, ફળ આવનારું જાણીએ. ૭

“ જે નાશવંત શરીરથી પરોપકાર, તપ, જપરૂપ ફળ થતાં નથી તે શરીરવાળો પ્રાણી થોડા દિવસને માટે ભાડે રાખેલા ઘરરૂપ માટીના પિંડ પર મોહ પામીને શું ફળ પામે ? ” ૭ ઉપજાતિ.

શરીરથી કરી શકાતું આત્મહિત.

મૃત્પિંડરૂપેણ વિનશ્વરેણ, જુગુપ્સનીયેન ગદાલયેન ।

દેહેન ચેદાત્મહિતં સુસાધં, ધર્માન્ન કિં તદ્યતસેઽન્ન મૂઢ ! ॥૮॥

૧ વાની-રાખ.

: ૩૨ :

અધ્યાત્મ-

નાશવંત દુર્ગંધીવાળું, રોગે ભરેલું અંગ છે,
અંગ માટીરૂપ પિંડ પણ, ધર્મ સાધવા પ્રસંગ છે;
તુજ આત્મહિત સધાય, જ્યારે એહ શરીર-પ્રસંગથી,
હે મૂઠ! પછી શા કારણે, એ યત્ન તું કરતો નથી? ૮

“ માટીના પિંડરૂપ, નાશવંત, દુર્ગંધી અને રોગના ઘર એવા આ શરીરવડે જ્યારે ધર્મ કરીને તારું પોતાનું હિત સારી રીતે સાધી શકાય તેમ છે ત્યારે હે મૂઠ! તેમાં યત્ન કેમ કરતો નથી? ” ૮

પાંચમે અધિકાર સમાપ્ત.

અથ ષષ્ઠો વિષયપ્રમાદત્યાગાધિકાર:

વિષયસેવનથી થતાં દુઃખ-સુખની સરખામણી.

અત્યલ્પકલ્પિતસુખાય કિમિન્દ્રિયાર્થે-

સ્ત્વં મુહ્યસિ પ્રતિપદં પ્રચુરપ્રમાદઃ ।

एते क्षिपन्ति गहने भवभीमकक्षे,

जंतून् यत्र सुलभा शिवमार्गदृष्टिः ॥ ૧ ॥

માની લીધેલ અલ્પ સુખકાજ, પ્રમાદી શાને જાને?
વારંવાર ઇન્દ્રિય વિષયમાં, મોહ આવે છે ૧ મને;
એ વિષય સુખ સંસારમાં, ફેંકે ભયંકર રંગહન વને,
ત્યાંથી ન જાણવું સુલભ જીવને, મુક્તિ મારગ પંથને. ૧

“ ઘણા જ થોડા અને તે પણ માની લીધેલાં (કલ્પિત) સુખ માટે તું પ્રમાદવાન થઈને વારંવાર ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં શા માટે મોહ પામે છે? એ વિષયો પ્રાણીને સંસારરૂપ ભયંકર રંગહનવનમાં ફેંકી દે છે, જ્યાંથી મોક્ષમાર્ગનું દર્શન પણ આ જીવને સુલભ નથી. ” ૧ વસંતતિલકા.

૧ મને-દિલમાં. ૨ મોટા જંગલમાં.

-૬૯૫ દુ મ

: ૩૩ :

પરિણામે હાનિકારક વિષયો.

આપાતરમ્યે પરિણામદુઃખે, સુખે કથં વૈષયિકે રતોઽસિ ? ।
જહોઽપિ કાર્યં રચયન્ હિતાર્થી, કરોતિ વિદ્વન્ ! યદુદર્કતર્કમ્ ॥૨॥

સુંદર લાગતા વિષયસુખો, ભોગવતી વખતે તને,
પરિણામ દુઃખ દેનાર, આસક્ત તેમાં શીદ્ર અને ?
મૂરખ પ્રાકૃતજન આદરે, જોઈ કાર્યના પરિણામને,
હે નિપુણ ! તો તુજ હિત માટે, વિચાર કરી કર કામને. ૨

“ભોગવતી વખતે માત્ર સુંદર લાગતા પણ પરિણામે દુઃખ દેનારા
વિષયસુખમાં તું કેમ આસક્ત થયો છે ? હે નિપુણ ! પોતાનું હિત
ધન્યજનાર મૂર્ખ પ્રાકૃત માણસ પણ કાર્યના પરિણામનો તો વિચાર
કરે છે.” ૨ ઉપગતિ.

મોક્ષસુખ અને સંસારસુખ.

યદિન્દ્રિયાર્થૈરિદ શર્મ વિદ્વ-
ઘર્દર્ણવત્સ્વઃશિવગં પરત્ર ચ ।

તયોર્મિથોઽસ્તિ પ્રતિપક્ષતા કૃતિન્ !,

વિશેષદૃષ્ટ્યાન્યતરદ્ ગૃહાણ તત્ ॥ ૩ ॥

ઈન્દ્રિયોર્થો આ સંસારમાં, જે સુખ જીવને થાય છે,
સ્વર્ગ મોક્ષ સુખ સમુદ્ર આગળ, ખિન્દુ માત્ર ગણાય છે;
જનને પ્રકારના આ સુખને, શત્રુતા કાયમ રહે,
માટે વિચારપૂર્વક સારું, જણાય તે સુખને લહે. ૩

“ઈન્દ્રિયોર્થો આ સંસારમાં જે સુખ થાય છે તે ખિન્દુ જેટલું છે
અને પરલોકમાં (તેના ત્યાગથી) સ્વર્ગ અને મોક્ષનું સુખ થાય છે તે
સમુદ્ર જેટલું છે; આ જનને પ્રકારનાં સુખોને પરસ્પર શત્રુતા છે. તેટલા
માટે હે ભાઈ ! વિચાર કરીને તે ખેમાંથી એકને ખાસ ગ્રહણ કર. ” ૩
વંશસ્થ.

: ૩૪ :

અધ્યાત્મ-

દુઃખ થવાનાં કારણોના નિશ્ચય કર.

શુંકે કથં નારકતિર્યગાદિ-દુઃખાનિ દેહીત્યવધેહિ શાસ્ત્રૈઃ ।
નિવર્તતે તે વિષયેષુ તૃષ્ણા, વિમેષિ પાપપ્રચયાન્ન યેન ॥૪॥

નારકી તિર્યંચ ગતિના, જીવ દુઃખો કેમ પામતા ?
ભાવાર્થ તસ સદ્જ્ઞાન પામી, શાસ્ત્રથી વિચારતા;
એ જાણ્યા પછી જ આ જીવની, વિષય તૃષ્ણા કર્મી થશે,
અને પાપ એકઠું કરવાના, દોષથી વિરામશે. ૪

“ આ જીવ નારકી તિર્યંચ વિગેરેનાં દુઃખો શા માટે પામે છે તે
શાસ્ત્રવડે જાણુ, તેથી કરીને વિષય ઉપર તૃષ્ણા ઓછી થશે અને પાપ
એકઠું થવાની ખીક લાગશે. ” ૪ ઉપજાતિ.

સદરહુ નિશ્ચય પર વિચારણા.

ગર્ભવાસનરકાદિવેદનાઃ, પश्यतोऽनवरतं श्रुतेक्षणैः ।
नो कषायविषयेषु मानसं, श्लिष्यते बुध ! विचिंतयेति ताः ॥૫॥

ગર્ભાવાસ નારકી દુઃખને, જે જ્ઞાન ચક્ષુએ જુએ,
વારંવાર થાતી વેદના, જોઈ શાસ્ત્રતણી રુએ;
વિષય કષાય મન તેહતું, નહિ ચોટતા પાછું ફરે,
હે પંડીત ! માટે બરાબર, વિચાર કર તેનો ખરે. ૫

“ જ્ઞાનચક્ષુથી ગર્ભાવાસ, નારકી વિગેરેની વેદનાઓ વારંવાર જોવા
પછી તારું મન વિષયકષાય ઉપર ચોંટશે નહિ; માટે હે પંડિત ! તેનો
તું બરાબર વિચાર કર. ” ૫ રથોદ્ઘતા.

મરણુ ભય પ્રમાદ ત્યાગ.

वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा, संप्राप्यमाणस्य पदं वधस्य ।
शनैः शनैरेति मृतिः समीपं, तथाखिलस्येति कथं प्रमादः ? ॥૬॥

-કલ્પદ્રુમ

: ૩૫ :

ફાંસી સજા થયેલ ચોરને, મુક્ત ઓરી આવતા,
વધ થવાના સ્થાનકે એ રીત, પશુઓ લહી જતા;
મૃત્યુ નજીક સહુ પ્રાણીનું, એ રીત આવતું જાય છે,
તો પછી આ સંસારમાં, પ્રમાદ શીદ સેવાય છે? ૬

“ ફાંસીની સજા થયેલ ચોરને અથવા વધ કરવાને સ્થાનકે લઈ જવાતા પશુને મૃત્યુ ધીમે ધીમે નજીક આવતું જાય છે, તેવી જ રીતે સર્વને મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે, ત્યારે પછી પ્રમાદ કેવી રીતે થાય? ” ૬

ઉપજાતિ.

સુખ મારે સેવાતા વિષયોમાં દુઃખો.

विमेषि जंतो ! यदि दुःखराशेस्तर्दिन्द्रियार्थेषु रतिं कृथा मा ।
तदुद्भवं नश्यति शर्म यद्वाक्, नाशे च तस्य ध्रुवमेव दुःखम् ॥७॥

હે પ્રાણી ! જે તું દુઃખોની, ખીક હોયે રાખતો,
તો ઇન્દ્રિય આસક્ત સુખથી, સદાય થા વિરામતો;
એથી થયેલું સુખ તો, અલ્પકાળમાં વિણસી જશે,
અને પછી લાંબા કાળ સુધી ના, દુઃખને પામશે. ૭

“ હે પ્રાણી ! જે તું દુઃખોથી ખીક રાખતો હોય તો ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ કર નહિ. તે(વિષયો)થી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ તો તુરંત નાશ પામે છે અને તે નાશ પામે ત્યારે તો પછી લાંબા વખતનું દુઃખ જ છે. ” ૭

ઉપજાતિ.

તું શા ઉપરથી વિષયોમાં રાચે છે ?

मृतः किमु प्रेतपतिर्दुरामया, गताः क्षयं किं नरकाश्च मुद्रिताः ।
ध्रुवाः किमायुर्धनदेहबंधवः, सकौतुको यद्विषयैर्विमुहसि ॥८॥

‘મૃતમની નથી તું જ ખિક કે, શું વ્યાધિઓ નાશી ગયા,
પૈસા શરીર સંગાસખધી, કાયમી કોના રચા ?

૧ યમ-જમરાજ.

: ૩૬ :

અધ્યાત્મ-

શું નરકદ્વારો બંધ થયા, નહિ વિષયથી વિરામતો,
આશ્ચર્ય હર્ષ સહિત વિષયમાં, મોહ વૃદ્ધિ પામતો. ૮

“શું જન્મ (યમ) મરી ગયો? શું દુનિયામાંથી બધા વ્યાધિઓ
નાશ પામી ગયા? શું નારકીનાં બારણાં બંધ થયાં? શું આયુષ્ય,
ઘેસા, શરીર અને સગાં સંબંધીઓ હંમેશાં બેસી રહેવા ઠ્યાં? કે તું
આશ્ચર્ય-હર્ષ સહિત વિષયોમાં વિશેષે મોહ પામે છે?” ૮

ઉપસંહાર.

વિષય પ્રમાદ ત્યાગ કરવાથી સુખ.

વિમોહ્યસે કિં વિષયપ્રમાદૈર્ભ્રમાત્સુખસ્યાયતિદુઃખરાશેઃ ।

તદ્વર્ધમુક્તસ્ય હિ યત્સુખં તે, ગતોપમં ચાયતિમુક્તિદં તત્ ॥૧॥

વિષય પ્રમાદ જન્મ બુદ્ધિથી, કેમ પામતો મોહને?

ભવિષ્યમાં અનેક દુઃખના, રાશી બે સમારોહને;

તેમાં જ સુખના ભ્રમવડે, જે અભિલાષા થાય છે,

એ છોડતા નિરુપમ ભવિષ્યમાં, મોક્ષસુખ પમાય છે. ૯

“ભવિષ્યમાં જે અનેક દુઃખોનો રાશિ છે તેઓમાં સુખના ભ્રમથી
તું વિષયપ્રમાદજન્ય બુદ્ધિથી કેમ મોહ પામી બળ્ય છે? તે સુખોની
અભિલાષાથી મૂકાયલા પ્રાણીને જે સુખ થાય છે તે નિરુપમ છે અને
વળી ભવિષ્યમાં તે મોક્ષ આપનારું છે.” ૯ ઉપગ્મિત.

ઇતિ પદ્મ અધિકાર સમાપ્ત.

અથ સપ્તમઃ કષાયત્યાગાધિકારઃ

ક્રોધનું પરિણામ-તેનો નિગ્રહ કરવાની આવશ્યકતા.

રે જીવ ! સેહિથ સહિષ્યસિ ચ વ્યથાસ્તા-

સ્ત્વં નારકાદિષુ પરામવભૂઃ કષાયૈઃ ।

મુગ્ધોદિતૈઃ કુવચનાદિભિરપ્યતઃ કિં ?

ક્રોધાન્નિહંસિ નિજપુણ્યધનં દુરાપમ્ ॥ ૧ ॥

: 36 :

માન-અહંકાર ત્યાગ.

(युग्मम्)

“ જીજ્ઞ તરફથી પરાભવ થાય ત્યારે જો માનનો લાગ થાય તો તેથી અખંડ તપ થાય છે અને તેથી મોક્ષ થાય છે. જીજ્ઞ તરફથી દુર્વચન સાંભળતાં જો માનનો આદર થાય તો તપનો ક્ષય થાય છે

: ૩૮ :

અધ્યાત્મ-

અને નારકી વિગેરેનાં દુઃખો થાય છે. આ ભવમાં પણ માનથી વૈર વિરોધ થાય છે; તેટલા માટે હે પંડિત ! લાલ અને નુકશાનનો વિચાર કરીને આ સંસારમાં જ્યારે જ્યારે તારે પરાભવ થાય ત્યારે ત્યારે તપ અથવા માન(ખેમાંથી એક)નું રક્ષણ કર. આ સંસારમાં આ બે જ રસ્તા છે (માન કરવું અથવા તપ કરવો.)” ૨-૩ ઉપજાતિ.

કોવ ત્યાગ કરનાર યોગીને મોક્ષપ્રાપ્તિ.

શ્રત્વાક્રોશાન્ યો મુદા પૂરિતઃ સ્યાત્,

લોષ્ટાદૈર્યશ્ચાહતો રોમહર્ષી ।

યઃ પ્રાણાન્તેઽપ્યન્યદોષં ન પશ્ય

ત્યેષ શ્રેયો દ્રાગ્ લભેતૈવ યોગી ॥ ૪ ॥

આક્રોશ ઝાટકણી થતાં જે, હર્ષથી ઉભરાય છે,
થતાં પ્રહારો પથ્થરના, રોમરાય વિકસ્વર થાય છે;
પ્રાણાંત કષ્ટ પણ અવરના, અવગુણ જે નહિ દેખતા,
તે મહાન્ યોગી બાણુવા, તત્કાળ શીવપુર પેખતા. ૪

“ જે આક્રોશ (પરાભવ વચન; ઝાટકણી) સાંભળીને ઉલટો આનંદથી ઉભરાઈ જાય છે, જેને પથ્થર વિગેરે વડે માર્યો હોય તો પણ જેનાં રોમરાય ઉલટાં વિકસ્વર થાય છે, જે પ્રાણાન્તે પણ પારકા અવગુણને દેખતો જ નથી, તે યોગી છે, અને તે પુરત જ મોક્ષ મેળવે છે.” ૪ શાલિની.

કષાયનિગ્રહ.

કો ગુણસ્તવ કદા ચ કષાયૈર્નિર્મમે ભજસિ નિત્યમિમાન્ યત્ ।

કિં ન પશ્યસિ દોષમમીષાં, તાપમત્ર નરકં ચ પરત્ર ॥ ૫ ॥

કયો ગુણ થયો કષાયથી, ક્યારે કર્યો એ બાણુતા,
કાયમ કષાયો સેવતા, રહો દોષ ગુણ પિછાણુતા;
સંતાપે આ ભવ વિષે, પરભવ નરક દુઃખ પામતા,
બેઉ દોષ એહ કષાયના, પેખી રહો વિરામતા. ૫

-કલ્પક્રુ મ

: ૩૬ :

“ તને કષાયોએ ક્યો ગુણ કર્યો ? તે ગુણ ક્યારે કર્યો ? કે તું તેઓને હંમેશાં સેવે છે ? આ ભવમાં સંતાપ અને પરભવમાં નરક આપવારૂપ તેઓના દોષો છે તે શું દેખતો નથી ? ” ૫ સ્વાગતા.

કષાય સેવન-અસેવનના ફળ પર વિચારણા.

યત્કષાયજનિતં તવ સૌખ્યં, યત્કષાયપરિહાનિભવં ચ ।

તદ્વિશેષમથવૈતદુદર્કં, સંવિભાવ્ય મજ ધીર વિશિષ્ટમ્ ॥૬॥

કષાયના સેવન વડે, શું સુખ તુજને થાય છે ?
નિવૃત્ત થતા એ કષાયથી, શું કાયદો દેખાય છે ?
વિચારી એ બેઠા બાબુને, જે સુખમાં વૃદ્ધિ કરે,
કષાયત્યાગ પરિણામ સારું, ૧ વિબુધ વિચારી આદરે. ૬

“ કષાયસેવનથી તને જે સુખ થાય અને કષાયના ક્ષયથી તને જે સુખ થાય તેમાં વધારે સુખ કયું છે, અથવા તો કષાયતું ને તેના ત્યાગતું પરિણામ કેવું આવે છે તેના વિચાર કરીને તે બેમાંથી સારું હોય તે હે પંડિત ! આદરી લે. ” ૬ સ્વાગતાવૃત્ત.

કષાય ત્યાગ-માનનિગ્રહ-બાહુબલી.

સુखेन साध्या तपसां प्रवृत्तिर्यथातथानैव तु मानमुक्तिः ।

आद्या न दत्तेऽपि शिवं परा तु, निदर्शनाद्बाहुबलेः प्रदत्ते ॥७॥

પ્રવૃત્તિ તપસ્યામાં કરવી, એ તો હજુએ સહેલ છે,
પણ માનનો જે ત્યાગ કરવો, તે અતિ મુશ્કેલ છે;
કેવળ તપસ્યા મોક્ષના, સુખો ઉપાર્જન ના કરે,
બાહુબલી દૃષ્ટાંત માન, મૂક્યા પછી શીવસુખ વરે. ૭

“ જેવી રીતે તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે સુખે થઈ શકે તેમ છે તેવી રીતે માનનો ત્યાગ કરવો તે સુખે થઈ શકે તેમ નથી જ. કેવળ

૧ વિબુધ-પંડિત.

: ૪૦ :

અધ્યાત્મ-

તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ મોક્ષને આપી શકતી નથી, પણ માનનો ત્યાગ તો બાહ્યલિના દૃષ્ટાંતની જેમ મોક્ષ જરૂર આપે છે.” ૭ ઉપજ્ઞતિ.

માન ત્યાગ-અપમાન સહન.

સમ્યગ્વિચાર્યેતિ વિહાય માનં, રક્ષન્ દુરાપાણિ તપાંસિ યત્નાત્ ।
મુદા મનીષી સહતેઽભિભૂતીઃ, શૂરઃ ક્ષમાયામપિ નીચજાતાઃ ॥૮॥

રક્ષણુ કરી તપનું સદા, ક્ષમા હૃદયમાં ધારતા,
વિચાર કરી સારી રીતે, માનને જે ત્યાગતા;
શૂરવીર પંડિત સાધુ નીચ, અપમાનથી ન જરી ડરે,
પણ રાજી રાખી દિલને, અપમાન તેહ સહન કરે. ૮

“આ પ્રમાણે સારી રીતે વિચાર કરી માનનો ત્યાગ કરીને અને દુઃખે મળી શકે તેવાં તપોનું યત્નથી રક્ષણુ કરીને ક્ષમા કરવામાં શૂરવીર એવો પંડિત સાધુ નીચ પુરુષોએ કરેલાં અપમાનો પણ ખુશીથી સહન કરે છે.” ૮ ઉપજ્ઞતિ.

સંક્ષેપથી કોથનિગ્રહ.

પરાભિભૂત્યાલ્પકયાપિ કુપ્યસ્યઘૈરપી માં પ્રતિકર્તુમિચ્છન્ ।
ન વેત્સિ તિર્યઙ્નરકાદિકેષુ, તાસ્તૈરનંતાસ્ત્વતુલા ભવિત્રીઃ ॥૯॥

કરે પરાભવ સહેજ કોઈ પણ, ક્રોધ દિલમાં લાવતો,
મહાપાપ કૃત્તથી વૈર લેવા, ભાવના મન ભાવતો;
નારક તિર્યંચ ગતિના ખોજ, ભવિષ્ય માટે વાવતો,
અતુલ પીડા પારવગરની, થાય રહે દિલ લાવતો,

“સહજ પરાભવથી પણ તું ક્રોધ કરે છે અને ગમે તેવાં પાપી કૃત્યોથી તેનું વૈર વાળવાને ઇચ્છે છે, પણ નારકી તિર્યંચ વગેરે અતિઓમાં પારવગરની અતુલ પરકૃત પીડાઓ થવાની છે તેને તો તું જાણતો કે વિચારતો પણ નથી.” ૯ ઉપજ્ઞતિ.

-ક દપ દુ મ

: ૪૧ :

પડ્રિપુ પર ક્રોધ-ઉપસર્ગ કરનાર સાથે મૈત્રી.

ધત્સે કૃતિન્ ! યદ્યપકારકેષુ, ક્રોધં તતો ધેહ્યરિષટ્ક એવ ।
અથોપકારિષ્વપિ તદ્વવાર્તિકૃત્કર્મહૃન્મિત્રબહિર્દિષત્સુ ॥ ૧૦ ॥

હે પંડિત ! અહિત કરનારા, ઉપર ક્રોધ ન આવતો,
કામ ક્રોધ લોભ માન મદ હર્ષ, ૧૫ડ્રિપુ નિભાવતો;
અહિત કરનારા ઓળખતા, તુજ કર્મ રીપુ નાસશે,
પરિસહો હિતેચ્છુના થતા, તો જ દિલમાં ભાસશે. ૧૦

“ હે પંડિત ! જે તારું અહિત કરનાર ઉપર તું ક્રોધ કરતો હો
તો પડ્રિપુ (છ શત્રુ-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ) ઉપર
ક્રોધ કર, અને જે તું તારા હિત કરનારા ઉપર પણ ક્રોધ કરતો હોય
તો સંસારમાં થતી સર્વ પીડા કરનારાં જે કર્મો છે તેઓને હરી જનાર
(ઉપસર્ગો કરનારા વિગેરે) જે ખરેખરા તારા હિતેચ્છુ છે અને ખાલ્ય દષ્ટિથી
જે તારા શત્રુ જેવા લાગે છે તેના ઉપર ક્રોધ કર. ” ૧૦ ઉપજ્ઞતિ.

માયાનિઘ્રહ ઉપદેશ.

અધીત્યનુષ્ઠાનતપઃશમાધ્યાન્ , ધર્માન્ વિચિત્રાન્ વિદધત્સમાયાન્ ।
ન લપ્સ્યસે તત્ફલમાત્મદેહકેશાધિકં તાંશ્ચ ભવાંતરેષુ ॥ ૧૧ ॥

શાસ્ત્રાભ્યાસ ધર્મનુષ્ઠાન, તપસ્યા આદિ જે કરે,
શમ આદિ બહુ ધર્મકાર્યો, માયા સહિત તે આદરે;
એ તારા શરીરને કલેશ, ઉપરાંત બીજું શું કરે ?
બીજું ભવાંતરે ક્ષણ નહિ, પણ એ જ ધર્મ વિમુખ ઠરે. ૧૧

“ શાસ્ત્રાભ્યાસ, ધર્મનુષ્ઠાન, તપસ્યા, શમ વિગેરે વિગેરે અનેક ધર્મો
અથવા ધર્મકાર્યો માયા સાથે આચરે છે, તેથી તારા શરીરને કલેશ
થવા ઉપરાંત ભવાંતરને વિષે બીજું કંઈ પણ ક્ષણ મેળવવાનો નથી,
અને તે ધર્મો પણ ભવાંતરમાં મળવાના નથી. ” ૧૧ ઉપજ્ઞતિ.

૧ પડ્રિપુ-છ આંતરશત્રુઓ.

: ૪૨ :

અધ્યાત્મ-

લોભ નિગ્રહ ઉપદેશ

સુસ્વાય ધત્સે યદિ લોભમાત્મનો, જ્ઞાનાદિરત્નત્રિતયે ત્રિધેહિ તત્ ।
દુઃસ્વાય ચેદત્ર પરત્ર વા કૃતિન્ !, પરિગ્રહે તદ્વહિરાંતરેઽપિ ચ ॥૧૨॥

તારા પોતાના સુખ માટે, લોભ આવે જો તને,
તો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, ત્રણ રત્ન મેળવવા મને;
કર લોભ એ જો તું એહવો, પરભવ તેથી સુધરે,
પરિગ્રહ નિમિત્તે લોભ કર્તા, દુઃખદાયક તે ઠરે. ૧૨

“હે પંડિત! જો તું તારા પોતાના સુખ માટે લોભ રાખતો હો
તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય ત્રણ રત્નો મેળવવા માટે લોભ રાખ,
અને જો આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખ મેળવવા માટે લોભ રાખતો
હોય તો આંતર અને બહિર પરિગ્રહ માટે લોભ રાખ.” ૧૨. ઉપજ્ઞતિ.

મદ-મત્સરનિગ્રહ ઉપદેશ.

કરોષિ યત્પ્રેત્યહિતાય કિંચિત્ , કદાચિદલ્પં સુકૃતં કથંચિત્ ।
મા જીહરસ્તન્મદમત્સરાદ્યૈર્વિના ચ તન્મા નરકાતિથિર્મૂઃ ॥ ૧૩ ॥

મહામુર્સીળતે સુકૃત કરવા, ભાવના દિલ આવતા,
કરી મદ મત્સર તેહનો, હારી જશે દિલ લાવતા;
સુકૃત કરણી વગર જીવો, નરક પરાણા થાય છે,
મદ મત્સર વિષુ શુભ કાર્ય એ, ભવાંતરે સુખદાય છે. ૧૩

“કોઈ વખત મહામુશ્કેલીએ આવતા ભવ માટે જરા કાંઈ સારું
કામ (સુકૃત્ય) કરવાનું તારે બની આવે તો પછી વળી તેને મદ-મત્સર
કરીને હારી જઇશ મા, અને સુકૃત્ય વગર તું નરકનો પરાણો થઇશ મા.” ૧૩
ઉપજ્ઞતિ.

વિશેષ કરીને ધર્મ્યા ન કરવી.

પુરાપિ પાપૈઃ પતિતોઽસિ સંસ્તૌ,
દયાસિ રે કિં ગુણિમત્સરં પુનઃ ।

-ક દપ દુ મ

: ૪૩ :

ન વેત્તિ કિં ઘોરજલે નિપાત્યસે,
નિયંત્ર્યસે શૃંખલયા ચ સર્વતઃ ॥ ૧૪ ॥

થયેલ અગાઉના પાપથી, સંસારમાં આવ્યો અરે,
ગુણવાનના ગુણ પેખતા, ઇર્ષ્યા પછી શાની કરે ?
આવા કરેલા પાપથી, ઊંડા પાણીમાં ઉતરે,
બંધાય મજબૂત સાંકળે, નહિ જાણતો દિલમાં અરે. ૧૪

“ અરે ! પહેલાં પણ તું પાપથી સંસારમાં પડ્યો છે, ત્યારે વળી
કરીથી પણ ગુણવાન ઉપર ઇર્ષ્યા કેમ કરે છે ? આ પાપથી તું ઊંડા
પાણીમાં ઉતરે છે અને તારે આખે શરીરે સાંકળો બંધાય છે તે શું
તું જાણતો નથી ? ” ૧૪ વંશસ્થવૃત્ત.

કષાયથી સુકૃત્યનો નાશ.

કષ્ટેન ધર્મો લવશો મિલત્યયં, ક્ષયં કષાયૈર્યુગપત્પ્રયાતિ ચ ।
અતિપ્રયત્નાર્જિતમર્જુનં તતઃ, કિમ્મ ! હીહારયસે નમસ્વતા ॥ ૧૫ ॥

મહાકષ્ટે જરા જરા કાંઈ, ધર્મકાર્ય સધાય છે,
કષાય કરતાં નાશ તેડનો, એક સપાટે થાય છે;
હે મૂર્ખ ! મહાકષ્ટે મળેલું, ૧૬મ આદ્યું જાય છે,
કષાયરૂપ એક કુંકમાં, સદંતર નાશ જણાય છે. ૧૫

“ મહાકષ્ટથી જરા જરા કરીને “ધર્મ” પ્રાપ્ત થાય છે તે કષાય
કરવાથી એક સપાટામાં એકદમ નાશ પામે છે. હે મૂર્ખ ! મહાકષાયથી
મેળવેલું સોનું એક કુંક મારીને કેમ ઊડાવી દે છે ? ” ૧૫ વંશસ્થ.

કષાયથી થતી હાનિની પરંપરા.

શત્રૂભવન્તિ સુહદઃ કલુષીભવન્તિ,
ધર્મા યશાંસિ નિચિતાયશસીભવન્તિ ।

: ૪૪ :

અધ્યાત્મ-

સ્નિહંતિ નૈવ પિતરોઽપિ ચ બાંધવાશ્ચ,
લોકદ્વયેઽપિ વિપદો ભવિનાં કષાયૈઃ ॥ ૧૬ ॥

મિત્ર શત્રુ થાય કષાયથી, ધર્મ મલિનતા થાય છે,
આખરું સંજ્ઞડ હોય પણ, અપયશ થતાં બદલાય છે;
માળાપ બંધુ સ્નેહિઓનો, પ્રેમ અળગો જાય છે,
આ લોક કે પરલોકમાં પણ, વિપત્તિઓ બહુ થાય છે. ૧૬

“કષાયથી મિત્ર શત્રુ થાય છે, ધર્મ મલિન થાય છે, આખરું
સંજ્ઞડ અપયશમાં બદલાઈ જાય છે, માળાપ અને બાંધઓ કે સ્નેહિઓ
પણ પ્રેમ રાખતા નથી અને આ લોક તથા પરલોકમાં પ્રાણીને
વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.” ૧૬

વસંતતિલકા.

મહાનિઘ્રહ-ખાસ ઉપદેશ.

રૂપલાભકુલવિક્રમવિદ્યાશ્રીતપોવિતરણપ્રમુતાયૈઃ

કિં મદં વહસિ વેત્સિન, મૂઢાઝનંતશઃ સ્વમૃશલાઘવદુઃસ્વમ્ ॥૧૭॥

રૂપ બળ લાભ વિદ્યા લક્ષ્મી, તપ દાન ઐશ્વર્ય આદિનો,
મદ આઈ એ તું શું કરે, ભવબ્રમણ કરત અનાદિનો;
હે મૂર્ખ! અનંત વખત તું, લઘુતાઈ દુઃખ વહન કરે,
શું જાણતો નથી મદવડે, સંસારમાં ફરતો ફરે. ૧૭

“રૂપ, લાભ, બળ, વિદ્યા, લક્ષ્મી, તપ, દાન, ઐશ્વર્ય વગેરેનો મદ
તું શું જોઈને કરે છે? હે મૂર્ખ! અનંત વખત ને લઘુતાઈનું દુઃખ
વહન કરવું પડ્યું છે તે શું તું જાણતો નથી?” ૧૭ સ્વામીશ્રી.

સંસારવૃક્ષનું મૂળ-કષાયો.

વિના કષાયાન્ન ભવાર્તિરાશિર્ભવદ્ભવેદેવ ચ તેષુ સત્સુ ।

મૂલં હિ સંસારતરોઃ કષાયાસ્તત્તાન્ વિહાયૈવ સુખી ભવાત્મન્ ॥૧૮॥

૧ હેમ-સોનું. ૨ લઘુતાઈ-નાનાપણું.

-ક દ્વપ ક્રુ મ

: ૪૫ :

કષાય વિણ પિડા અનેક, સંસારમાં નવ સાંપડે,
 થાતા કષાય જરૂર જગમાં, અનેક પીડાઓ નડે;
 હે ચેતન! સંસાર-વૃક્ષનું, મૂળ એ જ કષાય છે,
 એ મહાન્ દોષ કષાય તજતા, જીવન સુખી થાય છે. ૧૮

“ કષાય વગર સંસારની અનેક પીડાઓ થાય નહિ અને કષાયો
 હોય ત્યારે પીડાઓ જરૂર થાય છે. સંસારવૃક્ષનું મૂળ જ કષાયો છે,
 તો હે ચેતન! તેને તજીને સુખી થા. ” ૧૮ ઉપગતિ.

કષાયના સહચારી વિષયનો ત્યાગ.

સમીક્ષ્ય તિર્યઙ્નરકાદિવેદનાઃ, શ્રુતેક્ષણૈર્ધર્મદુરાપતાં તથા ।

પ્રમોદસે યદ્વિષયૈઃ સકોતુકૈસ્તતસ્તવાત્મન્ ! વિફલૈવ ચેતના । ૧૯।

તિર્યંચ નારકીની વેદના, શાસ્ત્રરૂપ-નેત્રોવડે,
 તેમજ મુશ્કેલી ધર્મપ્રાપ્તિ, દૃષ્ટિએ આવી ચડે;
 છતાં કુતુહલવાળા વિષયમાં, દિલ આનન્દ આવતા,
 હે ચેતન! તેથી જાણવું, જીવન નકામું વિતાવતા. ૧૯

“ શારૂપ આંખોથી તિર્યંચ, નારકી વિગેરેની વેદનાને જાણી,
 તેમજ ધર્મ મળવાની મુશ્કેલી પણ જાણી, તેમ છતાં પણ કુતુહલવાળા
 વિષયોમાં તું આનંદ માનશે તો હે ચેતન! તારું ચેતન પણ તદ્દન
 નકામું છે. ” ૧૯

કષાયના સહચારી પ્રમાદનો ત્યાગ.

ચૌરૈસ્તથા કર્મકરૈર્ગૃહીતે, દુષ્ટૈઃ સ્વમાત્રેઽપ્યુપતપ્યસે ત્વમ્ ।

પુષ્ટૈઃ પ્રમાદૈસ્તનુભિશ્ચ પુણ્યધનં ન કિં વેત્સ્યપિ હુટ્યમાનમ્ ॥૨૦॥

તસ્કર અગર તું જ નોકરો, કદિ ધન ચોરી જાય છે,
 તપતો જરા એ ધન હુંટાતા, દિલ અતિ દુઃખાય છે;
 પુષ્ટ અગર પાતળા પ્રમાદો, પુણ્ય ધનને હુંટતા ?
 એ જાણતો જરીયે નથી, શું પુણ્ય થાશે ખૂટતા. ૨૦

: ૪૬ :

અધ્યાત્મ-

“ચોર અથવા કામકાજ કરનારા (નોકરચાકરો) તારું જરા પણ ધન ઉપાડી જાય છે તો પણ તું તપી જાય છે; જ્યારે પુષ્ટ અથવા પાતળા પ્રમાદો તારું પુણ્યધન લૂંટી લે છે તે તું જાણતો પણ નથી.” ૨૦
ઉપખતિ.

જરા નીચું જોઇને ચાલ-ઉપસંહાર-અૌદ્વિત્ય ત્યાગ.

મૃત્યોઃ કોઽપિ ન રક્ષિતો ન જગતો દારિદ્ર્યમુત્રાસિતં,
રોગસ્તેન નૃપાદિજા ન ચ ભિયો નિર્નાશિતાઃ ષોડશ ।
વિધ્વસ્તા નરકા ન નાપિ સુખિતા ધર્મૈસ્ત્રિલોકી સદા,
તત્કો નામગુણો મદશ્ચ વિશ્રુતા કા તે સ્તુતીચ્છા ચ કા ? ॥૨૧॥

રક્ષણ મૃત્યુથી ન કોયનું, દાળદર શીટાડ્યું ન તે,
રોગ ચોર નૃપતિથી થતા, સોળ ભયો લહી ધ્યાનમેં;
નથી નાશ કીધો તેહનો, નારક ગતિ ટાળી નથી,
સુખી ન કીધાં ત્રણ લોક ધરમે, સ્તુતિ ઇચ્છા શા ગુણથી? ૨૧

“હે ભાઈ! તેં હજુ સુખી કાંઈ પણ પ્રાણીનું મરણથી રક્ષણ કર્યું નથી, તેં કાંઈ જગતનું દાળદર શીટાડ્યું નથી, તેં રોગ ચોર રાજા વિગેરેએ કરેલા મોટા સોળ ભયોનો નાશ કર્યો નથી, તેં કાંઈ નરકગતિનો નાશ કર્યો નથી અને ધર્મવડે તેં કાંઈ ત્રણ લોકને સુખી કર્યા નથી, ત્યારે તારામાં ગુણ શા છે કે તેનો મદ કરે છે? અને વળી એવું કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા વિના તું સ્તુતિની ઇચ્છા પણ શેની રાખે છે? (અથવા શું તારા ગુણ અને શો તારો મદ! તેમજ શી તારી મોટાઈ અને શો તારો ખુશામતનો પ્રેમ!!)” ૨૧
શાર્દૂલવિકીડિત.

સપ્તમ અધિકાર સમાપ્ત.

-૬૯૫ કુ મ

: ૪૭ :

અથાષ્ટમઃ શાસ્ત્રગુણાધિકાર

ઉપરચોટીઓ શાસ્ત્રાભ્યાસ.

શિલાતલામે હૃદિ તે વહંતિ, વિશંતિ સિદ્ધાન્તરસા ન ચાન્તઃ ।
યદત્ર નો જીવદયાર્દ્રતા તે, ન ભાવનાંકુરતતિશ્ચ લભ્યા ॥૧॥

શિલાની સપાટી જેવા તારા, હૃદય ઉપર થઈ અને,
સિદ્ધાંતજળ આદ્યું બાય પણ, પ્રવેશ કરતું નહિ તને;
જીવદયારૂપ ભીનાશ નથી, એ કારણે તારા મને,
વળી ભાવનારૂપ અંકુરાઓ, શ્રેણી ન મળે હૃદયમે. ૧

“ સિદ્ધાન્તજળ શિલાની સપાટી જેવા તારા હૃદય પર થઈને આદ્યું
બાય છે પણ તેની અંદર પ્રવેશ કરતું નથી; કારણ, કે તેમાં (તારા
હૃદયમાં) જીવદયારૂપ ભીનાશ નથી અને ભાવનારૂપ અંકુરાઓની શ્રેણી
પણ નથી.” ૧

ઉપેંદ્રવજ્રા.

શાસ્ત્ર ભણેલા પ્રમાદીને ઉપદેશ.

યસ્યાગમાંભોદરસૈર્ન ધૌતઃ, પ્રમાદપંકઃ સ કથં શિવેચ્છુઃ ।
રસાયનૈર્યસ્ય ગદાઃ ક્ષતા નો, સુદુર્લભં જીવિતમસ્ય નૂનમ્ ॥૨॥

સિદ્ધાંતરૂપ વરસાદ જળે, પ્રમાદ કાદવ ના ધુવે,
એવા મુમુક્ષુ પ્રાણીઓ જગ, મુક્તિસુખ ક્યાંથી જુવે ?
ખરેખરા રસાયણો પણ, જે વ્યાધિ નાશ નહિ કરે,
તો બાણવું એ પ્રાણીનું, હવે જીવન આપ્યું રઆખરે. ૨

“ જે પ્રાણીનો પ્રમાદરૂપ કાદવ સિદ્ધાંતરૂપ વરસાદનાં જળપ્રવાહથી
પણ ધોવાતો નથી, તે કેવી રીતે મુમુક્ષુ (મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો)
હોઈ શકે ? ખરેખર, રસાયણથી પણ જે કોઈ પ્રાણીના વ્યાધિઓ નાશ
પામે નહિ તો પછી તેનું જીવન રહેવાનું જ નહિ એમ બાણવું.” ૨ ઉપજ્ઞતિ.

૧ તને-શરીરે. ૨ છેવટ.

: ૪૮ :

અધ્યાત્મ-

સ્વપૂજા માટે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરનારાઓ પ્રત્યે.

અધીતિનોઽર્ચાદિકૃતે જિનાગમઃ,

પ્રમાદિનો દુર્ગતિપાપતેર્મુધા ।

જ્યોતિર્વિમૂઢસ્ય હિ દીપપાતિનો,

ગુણાય કસ્મૈ શલભસ્ય ચક્ષુષી ? ॥ ૩ ॥

જૈન શાસ્ત્રાભ્યાસ પ્રાણી, નિજ પૂજા માટે કરે,
નિષ્કૂળ પ્રમાદી પ્રાણીઓ, દુર્ગતિ જાતાં આપરે;
અગ્નિ બિચ પતંગીયા, અક્ષુ ઇન્દ્રવશ અપલાવતા,
શું લાભ થાયે તેહને, ભાવના જૂઠી ભાવતા. ૩

“ દુર્ગતિમાં પડનાર પ્રમાદી પ્રાણી પોતાની પૂજા માટે જૈનશાસ્ત્રનો
અભ્યાસ કરે છે તે નિષ્કૂળ છે, દીવાની જ્યોતિમાં ફસાએલા દીવામાં
પડનાર પતંગીયાની આંખો તેને શો લાભ કરનારી છે ? ” ૩ વંશરથ.

પરલોક હિતધ્યુદ્ધિ વગરના અભ્યાસ કરનારાઓને.

મોદન્તે बहुतर्कतर्कणचणाः केचिज्जयाद्रादिनां,

काव्यैः केचन कल्पितार्थघटनैस्तुष्टाः कविरुयातितः ।

ज्योतिर्नाटकनीतिलक्षणधनुर्वेदादिशास्त्रैः परे,

ब्रूमः प्रेत्यहिते तु कर्मणि जडान् कुक्षिंभरीनेव तान् ॥ ૪ ॥

બહુ તર્ક કે વિતર્કમાં, પ્રસિદ્ધ થાતા વાદીઓ,
જ્યોતિ, નાટ્ય, નીતિ, સામુદ્રિક, આદિના અભ્યાસીઓ;
કાવ્યશક્તિ ધનુર્વેદ આદિ, પ્રસિદ્ધ થાવા મેળવે,
પેટભરા એ જાણુવા જો, પરલોકહિત ન કેળવે. ૪

“ કેટલાક અભ્યાસીઓ બહુ પ્રકારના તર્કવિતર્કોના વિચારમાં પ્રસિદ્ધ
હોઈ વાદીઓને જીતીને આનંદ પામે છે, કેટલાક કલ્પના ઉઠાવીને કાવ્યો

-૬૬૫ દુ મ

: ૪૯ :

રચીને કવી તરીકે ખ્યાતિ મેળવી આનંદ માને છે અને કેટલાક જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, ધનુર્વેદ વિગેરે શાસ્ત્રોના અભ્યાસવડે ખુશ થાય છે; પરંતુ આવતા ભવમાં હિતકારી કાર્ય તરફ જો તેઓ અગ્ર (અથવા બેદરકાર) હોય તો અમે તો તેઓને પેટભરા જ કહીએ છીએ. ૪

શાર્દૂલવિક્રોડિત

શાસ્ત્ર ભણીને શું કરવું ?

किं मोदसे पंडितनाममात्रात् , शास्त्रेष्वधीती जनरंजकेषु ।
तत्किंचनाधीष्व कुरुष्व चाशु, न ते भवेद्येन भवान्धिपातः ॥५॥

કરે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કોઈ જન, લોક રંજન કારણે,
પંડિત ! નામ એ માત્ર પામી, રાજ થાતા તે ક્ષણે;
અભ્યાસ કરવો એહવો, અનુદાન પણ એવું કરે,
સંસાર ૧દધિ નિસ્તાર થાતા, પાર પાડે આખરે. ૫

“લોક રંજન કરનારાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસી થઈને તું પંડિત નામ માત્રથી કેમ રાજ થઈ જાય છે? તું કોઈ એવો અભ્યાસ કર અને પછી કાંઈ એવું અનુદાન કર કે જેથી તારે સંસારસમુદ્રમાં પડવું પડે નહીં.” ૫

ઉપજાતિ.

શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને સંયમ રાખવો.

धिगागमैमाद्यसि रंजयन् जनान् , नोद्यच्छसि प्रेत्यहिताय संयमे ।
दधासि कुक्षिंभरिमात्रतां मुने !, क ते क तत् कैष च ते भवान्तरे ॥६॥

હે મુનિ ! સિદ્ધાંતવડે મન, રંજન કરે લોકો તણાં,
નિજ આત્મ આમુષ્મિક હિત માટે, યત્ન નહિ વિચારણા;
ધીઁકાર તુ એ જ કારણે, માત્ર પેટ ભરવાને કરે,
શું મનરંજન આગમથી, ચારિત્ર વિણસે આખરે. ૬

૧ દધિ-સમુદ્ર.

: ૫૦ :

અધ્યાત્મ-

“હે મુનિ ! સિદ્ધાંતવડે તું લોકોને રંજન કરતો ખુશી થાય છે અને તારાં પોતાનાં આમુષ્મિક હિત માટે યત્ન કરતો નથી તેથી તને ધિક્કાર છે, તું માત્ર પેટભરાપણું જ ધારણ કરે છે પણ હે મુનિ ! ભવાંતરમાં તે તારાં આગમો ક્યાં જશે ? તે તારું જનરંજન ક્યાં જશે અને આ તારો સંયમ ક્યાં જશે ? ” ૬ ઉપગમતિ.

કેવળ અભ્યાસ કરનાર અને અદ્યાભ્યાસી સાધકમાં શ્રેષ્ઠ કોણ ?

ધન્યા કેઽપ્યનધીતિનોઽપિ સદનુષ્ઠાનેષુ બદ્ધાદરા,

દુઃસાધ્યેષુ પરોપદેશેલવતઃ શ્રદ્ધાનશુદ્ધાશયાઃ ।

કેચિત્ત્વાગમપાઠિનોઽપિ દધતસ્તત્પુસ્તકાન્ યેઽલસાઃ

અત્રામુત્રહિતેષુ કર્મસુ કથં તે ભાવિનઃ પ્રેત્યહાઃ ॥ ૭ ॥

થયો ન શાસ્ત્રાભ્યાસ શુભ, અનુષ્ઠાન પ્રતિબોધે કરે,
શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ આશયે, ધન્ય જે નજરે તરે;
કેઈ આગમ અભ્યાસી થઈ, પુસ્તકો પણ રાખશે,
નિજ આત્મહિત કામે પ્રમાદિ, ભવોભવે તસ શું થશે ? ૭

“કેટલાક પ્રાણીઓએ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય તો પણ બીજાના જરા ઉપદેશથી મુશ્કેલીથી સાધી શકાય તેવાં શુભ અનુષ્ઠાનો તરફ આદરવાળા થઈ જાય છે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ આશયવાળા થઈ જાય છે તેઓને ધન્ય છે ! કેટલાક તો આગમના અભ્યાસી હોય અને તેનાં પુસ્તકો પાસે રાખતાં હોય છતાં પણ આ ભવ પરભવનાં હિતકારી કાર્યોમાં પ્રમાદી થઈ જાય છે અને પરલોકને હણી નાખે છે તેઓનું શું થશે ? ” ૭ શાર્દૂલવિક્રોડિત.

મુગ્ધશુદ્ધિ વિ. પંડિત.

ધન્યઃ સ મુગ્ધમતિરપ્યુદિતાર્હદાજ્ઞા-

રાગેણ યઃ સૃજતિ પુણ્યમદુર્વિકલ્પઃ ।

—કંદપ દુ મ

: ૫૧ :

પોઠન કિં વ્યસનતોઽસ્ય તુ દુર્વિકલ્પૈ-
યોં દુસ્થિતોઽત્ર સદ્નુષ્ટિતિષુ પ્રમાદી ॥૮॥

શુભ ક્રિયા પ્રભુ આજ્ઞા, ફરમાવેલ રાગ વડે કરે,
અભ્યાસમાં મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો, ભાગ્યશાળી પણ ખરે;
શુભ ક્રિયા પ્રમાદી વળી, માઠા વિચાર કર્યા કરે,
અભ્યાસ કે એ ટેવથી, શો લાભ તેને આખરે ? ૮

“ માઠા સંકલ્પ નહીં કરનારો અને તીર્થંકર મહારાજે ફરમાવેલી આજ્ઞાઓના રાગથી શુભ ક્રિયા કરનારો પ્રાણી અભ્યાસ કરવામાં મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો હોય તો પણ ભાગ્યશાળી છે. જે પ્રાણી માઠા વિચાર કર્યા કરે છે અને જે શુભક્રિયામાં પ્રમાદી હોય છે તેવા પ્રાણીને અભ્યાસથી અને તેની ટેવથી પણ શો લાભ છે ? ” ૮ વસંતતિલક.

શાસ્ત્રાભ્યાસ-ઉપસંહાર.

અધીતીમાત્રેણ ફલંતિ નાગમાઃ, સમીહિતૈર્જીવ સુસ્વૈર્મવાન્તરે ।
સ્વનુષ્ટિતૈઃ કિંતુ તદીરિતૈઃ સ્વરો, ન યત્સિતાયા વહનશ્રમાત્સુખી ॥૯॥

ભવાંતરે ઇચ્છિત સુખ દર્ષ, આગમે ફળતા નથી,
ફળે ન માત્ર અભ્યાસથી, પણ ફળે શુભ અનુષ્ઠાનથી;
૧ ગર્હભ વહન કરી ભારને, સાકર જેમ ઉપાડતા,
એ સ્વાદથી વિમુખ રહે, દષ્ટાંત એક ઘટાવતા. ૯

“ માત્ર અભ્યાસથી જ ભવાંતરમાં ઇચ્છિત સુખ આપીને આગમે ફળતાં નથી, પરંતુ તેમાં જતાવેલ શુભ અનુષ્ઠાનો કરવાથી આગમે ફળે છે. જેવી રીતે સાકરનો બોળો ઉપાડવાના શ્રમથી ગધેડો કાંઈ સુખી નથી. ” ૯ વંશસ્થ

૧ ગર્હભ-ગધેડા.

: ૫૨ :

અધ્યાત્મ-

નરકગતિનાં દુઃખો.

દુર્ગંધતો યદણુતોઽપિ પુરસ્ય મૃત્યુ-

રાયુંષિ સાગરમિતાન્યનુપક્રમાણિ ।

સ્પર્શઃ સ્વરઃ ક્રકચતોઽતિતમામિતશ્ચ,

દુઃસ્વાવનંતગુણિતૌ ભૃશૈત્યતાપૌ ॥૧૦॥

તીવ્રાવ્યથાઃ સુરકૃતા વિવિધાશ્ચ યત્રા-

ક્રંદારવૈઃ સતતમભ્રમૃતોઽપ્યમુષ્માત્ ।

કિં ભાવિનો ન નરકાત્કુમતે વિભેષિ,

યન્મોદસે ક્ષણસુખૈર્વિષયૈઃ કષાયી ॥૧૧॥ યુગ્મમ્

માત્ર સૂક્ષ્મ ભાગવડે, નરક દુર્ગંધી મૃત્યુ કરે,

જ્યાં સાગરોપમથી મપાતુ, આયુષ્ય નિરુપક્રમ ખરે;

સ્પર્શ કર્કશ બહુ ટાઢ તાપ, અનંતગણું જે સ્થળે,

વેદના તીવ્ર રડારોળ આકંઠ, આકાશે ભળે;

હે કુમતિ! આવા નરક દુઃખો, ભવીસમાં મળશે તને,

થોડા વખતના સૂખ વિષય, કષાયના લાવી મને;

ડરતો નથી આનન્દથી, થોડા વખત સુખ પામશે,

પરભવ બગાડી નાખતા, લાંબો સમય દુઃખમાં જશે. ૧૦-૧૧

યુગ્મમ્

“ જે નારકીની દુર્ગંધીનાં એક સૂક્ષ્મભાગ માત્રથી (આ મનુષ્ય લોકના) નગરનું (એટલે નગરવાસી જનોનું) મૃત્યુ થાય છે, જ્યાં સાગરોપમથી મપાતું આયુષ્ય નિરુપક્રમ હોય છે, જેનો સ્પર્શ કરવતથી પણ બહુ કર્કશ છે, જ્યાં ટાઢ તડકાનું દુઃખ અહીં કરતાં (મનુષ્યલોક કરતાં) અનંતગણું વધારે છે, જ્યાં દેવતાઓની કરેલી અનેક પ્રકારની વેદનાઓ થાય છે અને તેથી રડારોળ અને આકંઠવડે આકાશ ભરાઈ જાય છે-આવા પ્રકારની નારકી તને ભવિષ્યમાં મળશે એ વિચારથી

-કં દપ દુ મ

: ૫૩ :

હે કુમતિ ! તું ખીતો નથી કે કષાય કરીને અને થોડો વખત સુખ આપનારા વિષયો સેવીને આનંદ માને છે ” ૧૦-૧૧ વસંતતિલકા.

તિર્યચગતિના દુઃખો.

बंधोऽनिशं वाहनताडनानि, क्षुत्तृद्धुरामातपशीतवाताः ।

निजान्यजातीयभयापमृत्युदुःखानि तिर्यक्ष्वति दुस्सहानि ॥૧૨॥

નિરંતર અંધન મારને, ભાર વહન કરવો પડે,
ભૂખ તરસ દુષ્ટ રોગો, તાપ વૃષા ટાઢ પવનવડે;
પર પોતાની જાતિનો ભય, કુમરણુ પણ આવી નડે,
તિર્યચગતિમાં એહવા, અસહ્ય દુઃખો સાંપડે. ૧૨

“ નિરંતર અંધન, ભારતું વહન, માર, ભૂખ, તરસ, દુષ્ટ રોગો, તડકો, ઠંડી, પવન, પોતાની અને પારકા જાતિનો ભય અને કુમરણુ-તિર્યચગતિમાં આ અસહ્ય દુઃખો છે. ” ૧૨ ઉપજાતિ.

દેવગતિનાં દુઃખો.

मुधान्यदास्याभिभवाभ्यसूया, भियोऽन्तगर्भस्थितिदुर्गतीनाम् ।

एवं सुरेष्वप्यसुखानि नित्यं, किं तत्सुखैर्वा परिणामदुःखैः ॥૧૩॥

નિષ્કારણ સેવા ઇન્દ્રની, પરાભવ મત્સર સાંખવા,
અંતકાળ ગર્ભસ્થિત અને, દુર્ગતિના ભય રાખવા;
નિરંતર દુઃખો દેવગતિમાં, દુઃખ પરિણામે થતા,
એ દીર્ઘકાળ દેવગતિ સુખ, અનિત્ય તે શું પામતા ? ૧૩

“ ઇંદ્રાદિકની નિષ્કારણ સેવા કરવી, પરાભવ, મત્સર, અંતકાળ, ગર્ભસ્થિતિ અને દુર્ગતિનો ભય-આવી રીતે દેવગતિમાં પણ નિરંતર દુઃખો છે. વળી જેને પરિણામે દુઃખ છે તેવા સુખથી શું ? ” ઉપજાતિ.

મનુષ્યગતિનાં દુઃખો.

सप्तभीत्यभिभवेष्टविप्लवानिष्टयोगगददुःसुतादिभिः ।

स्याच्चिरं विरसता नृजन्मनः, पुण्यतः सरसतां तदानय ॥૧૪॥

: ૫૪ :

અધ્યાત્મ-

સાત ભય પરાભવ અપમાન, વિયોગ બહાલાનો બને,
અપ્રિય સંયોગ પ્રતિકૂળ પ્રજા, વ્યાધિઓ આવે તને;
દૌર્ધ સમય મનુષ્ય જન્મ પણ, વિરસ એમ જણાય છે,
માત્ર પુણ્યવડે જ મધુરપણે, માનવજન્મ ગણાય છે. ૧૪

“સાત ભય, પરાભવ (અપમાન), બહાલાનો વિયોગ, અપ્રિયનો સંયોગ, વ્યાધિઓ, માંડી વાળેલ છોકરા વિગેરે વડે મનુષ્યજન્મ પણ લાંબા વખત સુધી વિરસ (ખારોધુધવા) થઈ જાય છે, તેટલા માટે પુણ્ય વડે મનુષ્ય જન્મનું મધુરપણું પ્રાપ્ત કર.” ૧૪ સ્વાગતા

ઉક્તસ્થિતિદર્શનનું પરિણામ.

इति चतुर्गतिदुःखततीः कृति-

नतिभयास्त्वमनंतमनेहसम् ।

हृदि विभाव्य जिनोक्तकृतांततः,

કુરુ તથા ન યથા સ્યુરિમાસ્તવ ॥ ૧૫ ॥

દેવ નારકી તિર્યચ મનુષ્ય, સ્વરૂપવાન જીવ થયો,
ચારે ગતિ ભવબ્રમણ કરતા, કાળ અનંતો ગયો;
એ ચાર ગતિ દુઃખ કેવળીએ, જિન આગમમાં કહ્યો,
હે દુઃખ ફરી નવ સાંપડે, વિચાર જો હૃદયે રયો. ૧૫

એ પ્રમાણે અનંતકાળ પર્યાંત (સહન કરેલી) અતિશય ભય આપનાર ચાર ગતિનાં દુઃખોની રાશિઓને કેવળી ભગવંતે કહેલાં સિદ્ધાંતથી હૃદયમાં વિચારીને હે વિદ્વાન! એવું કર કે જેથી તને તે પીડાઓ ફરી થાય નહિ. ૧૫

આખા દ્વારનો ઉપસંહાર.

आत्मन् ! परस्त्वमसि साहसिकः श्रुताक्षै-

र्यद्भाविनं चिरचतुर्गतिदुःखराशिम् ।

૧ તને-શરીરે.

-કં ૬૫ દ્રુ મ

: ૫૫ :

પશ્યન્નપીહ ન વિમેષિ તતો ન તસ્ય,

વિચ્છિન્નતયે ચ યતસે વિપરીતકારી ॥ ૧૬ ॥

હે આત્મન્ ! સાહસિક જખરો, ચારે ગતિનાં દુઃખને,
લાંબો વખત જ્ઞાન ચક્ષુથી, જોતાં નહિ ડરતો મને;
ઉલટું વિપરીત આચરણ તારું, કરે પ્રયાસ ન ટાળવા,
ખચે ભવિષ્યના દુઃખથી, વિચાર લાવ એ ખાળવા. ૧૬

“ હે આત્મન્ ! તું તો જખરો સાહસિક છે, કારણ કે ભવિષ્યકાળમાં
લાંબા વખતસુધી થનાર ચાર ગતિઓનાં દુઃખોને તું જ્ઞાનચક્ષુથી જુએ છે
તો પણ તેઓથી ખીતો નથી અને વળી ઉલટો વિપરીત આચરણ કરી
તે દુઃખોના નાશ સાડે જરા પણ પ્રયાસ કરતો નથી.” ૧૬ વસંતતિલકા.

અધિકાર અષ્ટમ સમાપ્ત.

અથ નવમશ્ચિત્તદમનાધિકારઃ

મનધીવરનો વિશ્વાસ ન કરવો.

કુકર્મજાલૈઃ કુવિકલ્પસૂત્રજૈ-

નિબંધ્ય ગાઢં નરકાગ્નિમિશ્રિરમ્ ।

વિસારવત્ પશ્યતિ જીવ ! હે મનઃ-

કૈવર્તકસ્ત્વામિતિ માસ્ય વિશ્વસીઃ ॥ ૧ ॥

હે ચેતન ! મનધીવર, કુવિકલ્પ દોરીની જાળમાં,
પાથરી કુકર્મ ઘણો વખત, ફસાવશે જંજાળમાં;
લાંબો વખત નરકાગ્નિમાં, મચ્છી માફક ભુંજશે,
માટે જ તસ વિશ્વાસ પર, ભરુસો જરી નહિ રાખશે. ૧

“ હે ચેતન ! મનધીવર (મચ્છીમાર) કુવિકલ્પ દોરીઓની ખનાવેલી
કુકર્મજાળ પાથરીને તેમાં તેને મજબૂત રીતે ગુંથી લાંબા વખત સુધી

: ૫૬ :

અધ્યાત્મ-

માછલાની પેઠે નરકાગ્નિમાં લુગ્ગશે, તેટલા માટે તેના પર વિશ્વાસ રાખીશ નહીં” ૧

મનભિત્રને અનુકૂલ થવા પ્રાર્થના.

चेतोर्थये मयि चिरत्नसख ! प्रसीद,

किं दुर्विकल्पनिकरैः क्षिपसे भवे माम् ।

बद्धौजलिः कुरु कृपां भज सद्विकल्पान्,

मैत्रीं कृतार्थय यतो नरकाद्विभेमि ॥ ૨ ॥

લાંબા વખતના ભિત્ર હે મન ! પ્રાર્થના કરું છું તને, કૃપા કરી ખરાબ સંકલ્પ, વિકલ્પ ના આવે મને; સંસારમાં દીર્ઘકાળથી, રાખ્યો રખડતો મુજને, નરકગતિ લીતિ વિનવું, સહવિચાર દેવા તુજને. ૨

“હે મન ! મારા લાંબા વખતના ભિત્ર ! હું પ્રાર્થના કરું છું કે મારા ઉપર કૃપા કર ! ખરાબ સંકલ્પો કરીને શા માટે મને સંસારમાં નાંખે છે ! (તારી પાસે) હું હાથ જોડીને જિભો રહું છું, મારા પર કૃપા કર; મારા વિચારો કર અને આપણી લાંબા વખતની દોસ્તી સફળ કર, કારણ કે હું નરકથી બીડું છું.” ૨

વસંતતિલકા.

મન પર અંકુશનો સીધો ઉપદેશ.

स्वर्गापवर्गौ नरकं तथान्तर्मुहूर्तमात्रेण वशावशं यत् ।

દદાતિ જંતોઃ સતતં પ્રયત્નાત્, વશં તદંતઃકરણં કુરુષ્વ ॥૩॥

વશ અને અવશ મન ક્ષણ, ક્ષણવારમાં બદલાય છે, સ્વર્ગમોક્ષ નારકી ગતિ, અનુક્રમે એકથી થાય છે; માટે પ્રયત્નપૂર્વક ચેતન, આર્ધાન મન સધાય છે, ત્યારે જ આ સંસારના, ભવબ્રમણ દુઃખ ટળાય છે. ૩

“વશ અને અવશ મન ક્ષણવારમાં સ્વર્ગમોક્ષ અથવા નરક અનુક્રમે પ્રાપ્તિને આપે છે માટે પ્રયત્ન કરીને તે મનને જલદી વશ કર.” ૩

ઉપગતિ.

-કે ૯૫ દુ મ

: ૫૭ :

સંસારભ્રમણનો હેતુ-મન.

सुखाय दुःखाय च नैव देवा, न चापि कालः सुहृदोऽरयो वा ।
भवेत्परं मानसमेव जंतोः, संसारचक्रभ्रमणैकहेतुः ॥ ४ ॥

આ જીવને સુખ અગર દુઃખ, પણ દેવતાઓ ના કરે,
શત્રુ મિત્ર સુખ દુઃખ ના કરે, કાળ નહિ તેમાં ઠરે;
મનુષ્યને સંસારચક્રમાં, ભમાડનારું મન ખરે,
મનમોક્ષ ણંધ કરાવનારું, સાધતાં તેઓ તરે. ૪

“દેવતાઓ આ જીવને સુખ કે દુઃખ આપતા નથી, તેમ જ કાળ પણ નહિ, તેમ જ મિત્રો નહિ અને શત્રુ પણ નહિ, મનુષ્યને સંસાર-ચક્રમાં ભ્રમવાનો માત્ર એક હેતુ મન જ છે.” ૪ ઉપગતિ.

મનોનિગ્રહ અને યમનિયમ.

वशं मनो यस्य समाहितं स्यात्,
किं तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्च ? ।

हतं मनो यस्य च दुर्विकल्पैः,

किं तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्च ? ॥ ૫ ॥

સમાધિવંત મન હોય વશ, તો યમનિયમ કરવાથી શું ?
દુર્વિકલ્પોથી હણાયેલ, મન પામવાથી લાભ શું ?
તેવા જનોના યમનિયમ, તે પણ કહો શું કામના ?
મનોનિગ્રહ કર્યા પછી, ક્ષણ પામીએ યમનિયમના. ૫

“જે પ્રાણીનું મન સમાધિવંત હોઈને પોતાને વશ હોય છે તેને પછી યમનિયમથી શું ? અને જેનું મન દુર્વિકલ્પોથી હણાયું છે તેને પણ યમનિયમથી શું !” ૫ ઉપગતિ.

મનોનિગ્રહ વિનાના દાનાદિ ધર્મોનું વ્યર્થપણ.

दानश्रुतध्यानतपोऽर्चनादि, वृथा मनोनिग्रहमंतरेण ।
कषायचिंताकुलतोज्झितस्य, परो हि योगो मनसो वशत्वम् ॥ ૬ ॥

: ૫૮ :

અધ્યાત્મ-

દાન જ્ઞાન ધ્યાન તપ પૂજા, સત્કર્તવ્યો જે કરે,
મનોનિગ્રહ કર્યા વિનાના, એ નકામા આખરે;
કષાયથી થતી ચિન્તા, આકુળવ્યાકુળ રહી તને,
એવા જનો મન સાધતા, સાધ્યો સકળ મહાયોગને. ૬

“દાન, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, પૂજા વિગેરે સર્વે મનોનિગ્રહ વગર નકામાં છે. કષાયથી થતી ચિન્તા અને આકુળવ્યાકુળતાથી રહિત એવા પ્રાણીને મન વશ કરવું એ મહાયોગ છે.” ૬ ઉપજાતિ.

મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું.

जपो न मुक्त्यै न तपो द्विभेदं, न संयमो नापि दमो न मौनम् ।
न साधनाद्यं पवनादिकस्य, किंत्वेकमंतःकरणं सुदान्तम् ॥७॥

જે પ્રકારે તપ જાપ કરવાથી, દુઃખ સંસારના,
સંયમ દમ મૌનધારણ, પવનાદિકની પણ સાધના;
એ મોક્ષકુળ આપે ન પણ, મન અશ્વ કળજે આવતા,
સારી રીતે મન વશ થતા, તત્કાળ શિવસુખ પામતા. ૭

“જાપ કરવાથી મોક્ષ મળતું નથી, તેમ જ નથી મળતું જે પ્રકારનાં તપ કરવાથી; તેવી જ રીતે સંયમ, દમ, મૌન ધારણ અથવા પવનાદિકની સાધના વિગેરે પણ મોક્ષ આપી શકતાં નથી; પરંતુ સારી રીતે વશ કરેલું એકલું મન જ મોક્ષ આપે છે.” ૭ ઉપજાતિ.

મનને વશ થયો તે રખડ્યો.

लब्ध्वापि धर्मं सकलं जिनोदितं, सुदुर्लभं पोतनिभं विहाय च ।
मनःपिशाचग्रहिलीकृतः पतन्, भवांबुधौ नायतिहृज्जडो जनः॥८॥

સંસાર-સમુદ્રમાં ભટકતાં, મનુષ્ય જન્મ પુણ્યે મળે,
તીર્થંકરાદિક ધર્મ ભાષિત, જહાજ મળતાં તે પળે;
મન પિશાચને તાણે થઈ, જે પ્રાણી તજતા તેહને,
લાંબી નજર વિણ મૂર્ખ, જન સંસાર વાઘે એહને. ૮

-૬૯૫ દુ મ

: ૫૯ :

“સંસાર-સમુદ્રમાં ભટકતાં મહામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું, વહાણ જેવું, તીર્થંકરભાષિત ધર્મજહાજ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જે પ્રાણી મનપિશાચને તાણે થઈ તે જહાજને તણ દે છે અને સંસાર-સમુદ્રમાં પડે છે તે મૂર્ખ માણસ લાંબી નજર પહોંચાડનાર નથી.” ૮ ઉપગ્નતિ.

પરવશ મનવાળાને ત્રણ શત્રુથી લય.

સુદુર્જયં હી રિપવત્યદો મનો, રિપૂકરોત્યેવ ચ વાકૃતનૂ અપિ ।
ત્રિભિર્હતસ્તદ્રિપુભિઃ કરોતુ કિં, પદીભવન્ દુર્વિપદાં પદે પદે ॥૯॥

મહામુશ્કેલીએ જીતાય એ મન, કાર્ય વૈરીનું કરે,
વચન અને કાયાને પણ, દુશ્મન બનાવે આખરે;
ત્રણ શત્રુથી હણાયલો તું, વિપત્તિનું ભાજન થશે,
શું આત્મહિત સાધી શકે, જે મનને આધીન હશે? ૯

“મહા મુશ્કેલીથી જીતી શકાય એવું એ મન શત્રુના જેવું આચરણ કરે છે, કોરણ કે તે વચન અને કાયાને પણ દુશ્મન બનાવે છે. આવા ત્રણ શત્રુઓથી હણાયેલો તું સ્થાને સ્થાને વિપત્તિઓનું ભાજન થઈને શું કરી શકાશે?” ૯

વંશસ્થ

મન તરફ ઉક્તિ.

રે ચિત્ત ! વૈરિ ! તવ કિં નુ મયાપરાદ્ધં,

યદ્દુર્ગતૌ ક્ષિપસિ માં કુવિકલ્પજાલૈઃ ।

જાનાસિ મામયમપાસ્ય શિવેઽસ્તિ ગંતા,

તત્કિં ન સંતિ તવ વાસપદં હ્રસંખ્યાઃ ॥૧૦॥

હે ચિત્તવૈરી ! મેં અપરાધ, શું કરેલ છે તાહરે ?
કુવિકલ્પ જાળે બાંધી કરે, વાસ દુર્ગતિ માહરે;
તેં ધાર્યું હશે મૂકી મને, એ મોક્ષમાં આલ્યો જશે,
અસંખ્ય સ્થાનકો છો ખીબા, તારું નહિ વિષુસી જશે. ૧૦

: ૬૦ :

અધ્યાત્મ-

“હે ચિત્તવૈરી ! મેં તે તારો શો અપરાધ કર્યો છે કે તું કુવિકલ્પ જાળવડે મને બાંધીને દુર્ગતિમાં ફેંકી દે છે ? શું તારા મનમાં એમ આવે છે કે આ જીવ મને તજીને મોક્ષમાં ચાલ્યો જવાનો છે. (અને તેથી મને પકડી રાખે છે) ? પણ તારે રહેવાનાં શું બીજાં અસંખ્ય સ્થાનકો નથી ?” ૧૦

વસંતતિલકા.

પરવશ મનવાળાનું અવિધ્ય.

પૂતિશ્રુતિઃ શ્વેવ રતેર્વિદૂરે, કુષ્ટીવ સંપત્સુદ્દશામનર્હઃ ।

શ્વપાકવત્સદ્ગતિમંદિરેષુ, નાર્હેત્પ્રવેશં કુમનોહતોંગી ॥ ૧૧ ॥

ખરાળ સ્થિતિમાં જેનું મન, સંતાપ પમાડ્યા કરે,
તે પ્રાણી કૃમિ ભરપૂર કાને, એહવા શ્વાનો પરે;
રહે મોજમજાથી દૂર, લક્ષ્મી સુંદરી પણ નો વરે,
કોઠી જિમ અયોગ્ય, ચંડાળ જિમ શુભ ગતિ નહિ આખરે. ૧૧

“જે પ્રાણીનું મન ખરાળ સ્થિતિમાં હોવાથી સંતાપ પમાડ્યા કરે છે તે પ્રાણી કૃમિથી ભરપૂર કાનવાળા કૂતરાની પેઠે મોજમજાથી બહુ દૂર રહે છે, કોઠીઆની પેઠે લક્ષ્મી સુંદરીને વરવાને અયોગ્ય થઈ જાય છે અને ચંડાળની પેઠે શુભગતિ-મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાને લાયક રહેતો નથી.” ૧૧

ઇંદ્રવજ્રા.

મનોનિગ્રહ વગરના તપ જપ વિગેરે ધર્મી.

તપોજપાઘાઃ સ્વફલાય ધર્મા,

ન દુર્વિકલ્પૈર્હતચેતસઃ સ્યુઃ ।

તત્ત્વાદ્યપેયૈઃ સુમૃતેઽપિ ગેહે,

શુધાતૃષાભ્યાં મ્રિયતે સ્વદોષાત્ ॥ ૧૨ ॥

દુર્વિકલ્પથી હુણાયલું મન, જેહ પ્રાણીનું ખરે,
તપ જપ ધર્મ પોતપોતાનું, નહિ ક્ષણ દેનારા ઠરે;

-ક દપ દુ મ

: ૬૧ :

ખાનપાનથી ભરેલા ઘરમાં, નિજ દોષવડે બને,
ભૂખ તૃષાઓ વેઠી પ્રાણી, અકાળ ભેટે મરણને. ૧૨

“જે પ્રાણીનું ચિત્ત દુર્વિકલ્પોથી હણાયેલું છે તેને તપ, જપ વિગેરે ધર્મો પોતપોતાનું (આત્મિક) ફળ આપનારા થતા નથી; આવા પ્રકારનો પ્રાણી ખાનપાનથી ભરેલા ઘરમાં પણ પોતાના દોષથી ભૂખ અને તરસ-વડે મરણ પામે છે.” ૧૨ ઉપખતિ.

મન સાથે પુણ્ય પાપનો સંબંધ.

અકુચ્છસાધ્યં મનસો વશીકૃતાત્,

પરં ચ પુણ્યં ન તુ यस્ય તદ્વશમ્ ।

સ વંચિતઃ પુણ્યચયૈસ્તદુદ્ભવૈઃ,

ફલૈશ્ચ હી ! હી ! હતકઃ કરોતુ કિમ્ ? ॥ ૧૩ ॥

ઉત્તમ પ્રકારે પુણ્યવશ, કીધેલ મનથી થાય છે,
બીલકુલ કષ્ટ રહિત ધાર્યું, કાર્ય સાધી શકાય છે;
પુણ્યરાશિ તસ ફળથી પણ, મન આધીન મુંઝાય છે,
અહો અહો ! આવા હતભાગી, જીવોથી શું થાય છે ? ૧૩

“વશ કરેલા મનથી મહાઉત્તમ પ્રકારનું પુણ્ય બીલકુલ કષ્ટ વગર સાધી શકાય છે. જેને મન વશ નથી તે પ્રાણી પુણ્યની રાશિથી છેતરાય છે અને તેથી થનારાં ફળવડે પણ છેતરાય છે. (એટલે પુણ્યબંધ થતો નથી અને તેથી થનારાં સારાં ફળ પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી.) અહો અહો !! આવો આવો હતભાગી જીવ બિચારો શું કરે ? (શું કરી શકે ?)” ૧૩ વંશસ્થવૃત્તં.

વિદ્વાન પણ મનોનિશ્ચલ વિના નરકગામી થાય છે.

અકારણં यस્ય ચ દુર્વિકલ્પૈર્હતં મનઃ શાસ્ત્રવિદોઽપિ નિત્યમ્ ।

ઘોરૈરઘૈર્નિશ્ચિતનારકાયુર્મૃત્યૌ પ્રયાતા નરકે સ નૂનમ્ ॥ ૧૪ ॥

: ૬૨ :

અધ્યાત્મ-

માઠા સંકલ્પોથી નિર્થક, પ્રાણી જે મુંઝાય છે,
નિકાચિત આયુ નારકીનું, એ વડેજ ગાંધાય છે;
ગમે તેવો વિદ્વાન પણ, એ ભયંકર પાપોવડે,
મરણસમય જરૂર એ જીવ, નારકી ગતિમાંહે પડે. ૧૪

“જે પ્રાણીનું મન નિર્થક માઠા સંકલ્પોથી નિરંતર પરાભવ
પામે છે તે પ્રાણી ગમે તેવો વિદ્વાન હોય તો પણ ભયંકર પાપોવડે
નારકીનું નિકાચિત આયુષ્ય બાંધે છે અને મરણ પામે છે ત્યારે જરૂર
નરકમાં જનારો થાય છે.” ૧૪ ઉપનિતિ.

મનોનિગ્રહથી મોક્ષ

योगસ્ય હેતુર્મનસઃ સમાધિઃ, પરં નિદાનં તપસશ્ચ યોગઃ ।

તપશ્ચ મૂલં શિવશર્મવલ્લયા, મનઃસમાધિં ભજ તત્કથંચિત્ ॥૧૫॥

મનની સમાધિ એકાગ્રતા, એ યોગનું સાધન બને,
યોગ ઉત્કૃષ્ટ સાધન તપતણું, વિચારતાં આવે મને;
તપ શિવસુખ વેલડીનું મૂળ, જાણી જે આદરે,
એ સાધવા માટેજ જીવ, મનની સમાધિ તરવરે. ૧૫

“મનની સમાધિ (એકાગ્રતા-રાગદ્વેષરહિતપણું) યોગનું કારણ છે,
યોગ એ તપનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે અને તપ શિવસુખરૂપ વેલડીનું મૂળ છે,
તેટલા માટે કોઈ પણ રીતે મનની સમાધિ રાખ ” ૧૫ ઉપનિતિ.

મનોનિગ્રહના ચાર ઉપાય.

સ્વાધ્યાયયોગૈશ્વરણક્રિયાસુ, વ્યાપારણૈર્દ્વાદશભાવનાભિઃ ।

સુધીસ્ત્રિયોગીસદસત્પ્રવૃત્તિફલોપયોગૈશ્વ મનો નિરંધ્યાત્ ॥૧૬॥

સ્વાધ્યાય યોગવહન ચારિત્ર, ક્રિયાના વ્યાપારમાં,
બાર ભાવના મન શુભ અશુભ, પ્રવૃત્તિના વિચારમાં;
ચિંતવન થતાં સુઝ પ્રાણીઓ, મનનિરોધ સદા કરે,
મનોનિગ્રહ માટેજ ચાર એ, ખાસ ઉપાયો ઠરે. ૧૬

-ક દપ દુ મ

: ૬૩ :

“સ્વાધ્યાય (શાસ્ત્રનો અભ્યાસ), યોગવહન, ચારિત્ર ક્રિયામાં વ્યાપાર, આરભાવના અને મનવચનકાયાના શુભ અશુભ પ્રવૃત્તિનાં ફળનાં ચિંતનથી સુસ્ત પ્રાણી મનનો નિરોધ કરે.” ૧૬ ઉપખતિ.

મનોનિગ્રહમાં ભાવનાનું મહાત્મ્ય.

ભાવનાપરિણામેષુ, સિંદેષ્વિવ મનોવને ।

સદા જાગ્રત્સુ દુધ્યાનમૂકરા ન વિશંત્યપિ ॥૧૭॥

મનરૂપ મહાવન ગહનમાં, જ્યાં ભાવના શુદ્ધિ કરે,
શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ જ્યાં, જાગતા સિંહો ફરે;
દુધ્યાનરૂપી સૂવરો, એ વનપ્રવેશ ન કરી શકે,
હો ન જરા મનોનિગ્રહ પ્રાણી, આવતી સામી તકે. ૧૭

“મનરૂપ વનમાં ભાવના અધ્યવસાયરૂપ સિંહો સદા જાગ્રત હોય ત્યારે-દુધ્યાનરૂપ સુવરો તે વનમાં પ્રવેશ પણ કરી શકતા નથી.” ૧૭ અનુદ્રુપ.

અધ્યાય નવમ સંપૂર્ણમ્

અથ દશમો વૈરાગ્યોપદેશાધિકારઃ

મૃત્યુનો દોર, તેનો જય અને તે પર વિચાર.

કિં જીવ માઘસિ હસસ્યયમીહસેઽર્થાન્,

કામાંશ્ચ खेलसि तथा कुतूहैरशंकः ।

ચિક્ષિપ્સુ ઘોરનરકાવટકોટરે ત્વા-

મભ્યાપતલ્લઘુ વિભાવય મૃત્યુરક્ષઃ ॥ ૧ ॥

આલંબનં તવ લવાદિકુઠારઘાતાઃ,

હિંદંતિ જીવિતતરું ન હિ યાવદાત્મન્ ! ।

: ૬૪ :

અધ્યાત્મ-

તાવદ્યતસ્વ પરિણામહિતાય તસ્મિન્ ,

છિન્ને હિ કઃ ક ચ કથં ભવિતા સ્વતંત્રઃ ? ॥૨॥

હે જીવ ! તું શું જોઈને ગર્વ, કામભોગ ઈચ્છા ધરે ?
 લક્ષ્મી જોઈ હસતો નિઃશંક, કુતૂહળથી ખેલો કરે;
 મૃત્યુ રાક્ષસ તારી સન્મુખ, ઉતાવળેથી આવતો,
 નરક ખાડે ફેંકી દેવા, વિપરીત કાર્ય કરાવતો.
 લવ આદિ કુહાર પ્રહારો, છેદવા જીવન-વૃક્ષને,
 હે આત્મન્ ! એ જ્યાં સુધી, આવ્યો નથી સન્મુખ તને;
 ત્યાં સુધી નિજ હિત માટે, યત્ન કર પણ છેદ થયા પછી,
 પરતંત્ર થઈ ક્યાં જાઈશ, એહ વિચાર રાખ અગાઉથી. ૧-૨

“અરે જીવ ! તું શું જોઈને અહંકાર કરે છે ? કેમ હસે છે ? ચૈસા
 અને કામભોગોને શા માટે ઈચ્છે છે ? અને શા ઉપર નિઃશંક થઈને
 કુતૂહળથી ખેલ કરે છે ? કારણ કે નરકના ઊંડા ખાડામાં ફેંકી દેવાની
 ઈચ્છાથી મૃત્યુરાક્ષસ તારી નજીક ઉતાવળો આવતો જાય છે તેનો તું
 વિચાર કર.” ૧.

“જ્યાં સુધીમાં લવ વિગેરે કુહાડાના પ્રહારો તારા આધારરૂપ જીવન-
 વૃક્ષનો છેદ કરે નહીં ત્યાં સુધીમાં હે આત્મન્ ! પરિણામે હિતને માટે
 યત્ન કર; તેનો છેદ થયા પછી તું પરતંત્ર થઈશ એટલે પછી કાણ
 જાણે કાણ (શું) થઈશ અને ક્યાં થઈશ અને કેવી રીતે થઈશ.” ૨
 વસંતતિલકા.

આત્માની પુરુષાર્થથી સિદ્ધિ.

તમેવ મોઘા મતિમાન્ ત્વમાત્મન્ !,

નેષ્ટાપ્યનેષ્ટા સુખદુઃખયોસ્ત્વમ્ ।

દાતા ચ ભોક્તા ચ તયોસ્ત્વમેવ,

તચ્છેસે કિં ? ન યથા હિતાત્તિઃ ॥ ૩ ॥

-કેદપદુ મ

: ૬૫ :

હે આત્મનુ ! તું મુગ્ધને, જાણુકાર તુજને જાણુતા,
 સુખ ઇચ્છા દુઃખ દ્રેષનો, કરનાર તુજ પિછાણુતા;
 સુખ દુઃખ દેનાર ભોગવનાર, પણ તુજ જાણુતા,
 તો પછી નિજ હિત સારુ, નથી યત્ન દિલ કેમ આણુતા ? ૩

“હે આત્મનુ ! તું જ મુગ્ધ (અસાની) છે અને તું જ જાણુકાર છે. સુખની વાંછા કરનાર અને દુઃખનો દ્રેષ કરનાર પણ તું જ છે. અને સુખ દુઃખને દેનાર અને ભોગવનાર પણ તું જ છે; ત્યારે તને પોતાને હિતની પ્રાપ્તિ થાય તેવો પ્રયાસ શા માટે કરતો નથી ?” ૩ ઉપખતિ.

લોકરંજન અને આત્મરંજન.

કસ્તે નિરંજન ! ચિરં જનરંજનેન,
 ધીમનુ ! ગુણોઽસ્તિ પરમાર્થદશેતિ પશ્ય ।

તં રંજયાશુચરિતૈર્વિશદૈર્ભવાન્ધૌ,

યસ્ત્વાં પતંતમબલં પરિપાતુમીષ્ટે ॥ ૪ ॥

હે નિર્લેપ ! હે બુદ્ધિમાનુ ! કયો ગુણ થાશે તુજને ?
 હૌર્ધ સમય જનરંજન સારુ, આપતા પ્રતિબોધને;
 વિશુદ્ધ આચરણુ પરમાર્થ બુદ્ધિ, ધર્મરંજન બોધથી,
 તો બળરહિત તુજ આત્મનુ, રક્ષણુ થશે સંસારથી. ૪

“હે નિર્લેપ ! હે બુદ્ધિમાનુ ! લાંબા વખત સુધી જનરંજન કરવાથી તને કયો ગુણ થશે તે પરમાર્થદષ્ટિથી જો; અને વિશુદ્ધ આચરણુવડે તું તો તેનું (ધર્મનું) રંજન કર કે જે બળ વગરના તારા આત્માનું સંસારસમુદ્રમાં પડતાં રક્ષણુ કરવાને શક્તિમાન હોય.” ૪ વસંતતિલકા.

મદત્યાગ અને શુદ્ધ વાસના.

વિદ્વાનહં સકલલબ્ધિરહં નૃપોઽહં,
 દાતાહમદ્ભુતગુણોઽહમહં ગરીયાન્ ।

: ૬૬ :

અધ્યાત્મ-

इत्याद्यहंकृतिवशात्परितोषमेषि,

नो वेत्ति किं परमवे लघुतां भवित्रीम् ? ॥५॥

હું વિદ્વાન, હું સર્વ લઘિવાળો, હું દાનેશ્વરી,
હું ભૂપતિ અદ્ભુત ગુણવાળો, વડીલ અહંકારે કરી;
આવા અહંકારે કરી, સંતોષ દિલમાં આણતો,
એ મદ લઘુતા પરભવે, કરનાર તે નથી જાણતો. ૫

“હું વિદ્વાન છું, હું સર્વ લઘિવાળો છું, હું રાજા છું, હું
દાનેશ્વરી છું, હું અદ્ભુત ગુણવાળો છું, હું મોટો છું—આવા આવા
અહંકારને વશ થઈને તું સંતોષ પામે છે; પણ પરભવમાં થનારી
લઘુતા તું તું જાણતો નથી?” ૫ વસંતતિલકા.

तने भणेली जोगवाध.

वेत्ति स्वरूपफलसाधनबाधनानि,

धर्मस्य तं प्रभवसि स्ववशश्च कर्तुम् ।

तस्मिन् यतस्व मतिमन्नुनेत्यमुत्र,

किंचित्त्वया हि नहि सेत्स्यति भोत्स्यते ॥ ६ ॥

તું ધર્મનું સ્વરૂપ, ફળ, સાધન, અને બાધક પિછાણતો,
ધર્મ કરવાને સમર્થ, સ્વતંત્ર છે રહે જાણતો;
માટે જ હમણાં યતન કર, બાવી ઉપર નહિ રાખતા,
તારાથી સિદ્ધ થઈ શકે નહિ, પરભવે ન પિછાણતા. ૬

“તું ધર્મનું સ્વરૂપ, ફળ, સાધન અને બાધક જાણે છે અને તું
સ્વતંત્ર હોઈને ધર્મ કરવાને સમર્થ છે, તે માટે તું હમણાં જ (આ
ભવમાં જ) તે કરવા યતન કર; કારણ કે આવતા ભવમાં તારાથી
કોઈ પણ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ અથવા જાણી શકાશે નહિ.” ૬ વસંતતિલકા.

-૬૯૫ કુ મ

: ૬૭ :

ધર્મ કરવાની આવશ્યકતા, તેથી થતો દુઃખક્ષય.
 ધર્મસ્યાઽવસરોઽસ્તિ પુદ્ગલપરાવર્તૈરનંતૈસ્તવાઽઽ-
 યાતઃ સંપ્રતિ જીવ હે પ્રસહતો દુઃસ્વાન્યનંતાન્યયમ્ ।
 સ્વલ્પાહઃ પુનરેષ દુર્લભતમશ્ચાસ્મિન્ યતસ્વાર્હતો,
 ધર્મં કર્તુમિમં વિના હિ નહિ તે દુઃસ્વક્ષયઃ કર્હિંચિત્ ॥ ૭ ॥
 હે ચેતન ! બહુ પ્રકાર દુઃખ, સહન કરતાં થકા તને,
 અનંત પુદ્ગલપરાવર્તને, મનુષ્યજન્મ પામી અને;
 થોડો વખત એ આલશે, ફરી પામવો મુશ્કેલ છે,
 આર્હત ધર્મ આરાધતાં, ભવબ્રમણુ બાવું રહેલ છે. ૭

“ હે ચેતન ! બહુ પ્રકારે અનેક દુઃખો સહન કરતાં કરતાં અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તન કર્યા પછી હાલમાં તને આ ધર્મ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે; તે પણ થોડા દિવસ આલશે, અને ફરી ફરીને તેવો અવસર મળવો મહામુશ્કેલ છે; માટે અર્હત ધર્મ કરવામાં ઉદ્યમ કર. આ વગર તારાં દુઃખનો કદી પણ અંત થશે નહિ. ” ૭ શાઠ્ઠલવિક્ષીડિત.

અધિકારી થવા યત્ન કર.

ગુણસ્તુતીર્વાછસિ નિર્ગુણોઽપિ, સુખપ્રતિષ્ઠાદિ વિનાપિ પુણ્યમ્ ।
 અષ્ટાંગયોગં ચ વિનાપિ સિદ્ધીર્વાતૂલતા કાપિ નવા તવાત્મન્ ! ॥ ૮ ॥

વિના ગુણે ગુણની પ્રશંસા, પામવા મન આવતું,
 પુણ્ય વિષુ સુખ આબરુ, સિદ્ધિઓની વાંચ્છા રાખતું;
 અષ્ટાંગયોગ વિના ન સિદ્ધિ, વાંચ્છ ના શાની કરે ?
 વિચિત્ર વાયડાપણું કેવું, આ રીતે તારું કરે ? ૮

“ તારામાં ગુણ નથી તો પણ તું ગુણની પ્રશંસા થતી સાંભળવા ઈચ્છે છે. પુણ્ય વગર સુખ અને આબરુ ઈચ્છે છે. તેમ જ અષ્ટાંગ યોગ વગર સિદ્ધિઓની વાંચ્છ રાખે છે. તારું વાયડાપણું તો કાષ્ઠ વિચિત્ર લાગે છે ! ” ૮ ઉપનિતિ.

: ૬૮ :

અધ્યાત્મ-

પુણ્યાભાવે પરાભવ અને પુણ્યસાધનનું કરણીયપણું.

પદે પદે જીવ ! પરાભિભૂતીઃ, પશ્યન્ કિમીર્ષ્યસ્યધમઃ પરેભ્યઃ ।

અપુણ્યમાત્માનમવૈષિ કિં ન, તનોષિ કિં વા નહિ પુણ્યમેવ ? ॥૯॥

પરાભવ થતા જન અવરથી, ઈર્ષ્યા અધમપણે કરે,
નિષ્પુણ્યક નિજ આત્મા પ્રતિ, બાણુતો થા અવસરે;
પુણ્ય કરવા ઉદ્ધમ કરે ન, પરાભવે મુંઝાય છે,
નિમિત્તભૂત થતા બીજા, ઈર્ષ્યા અજ્ઞાને થાય છે. ૯

“ હે જીવ ! પારકાએ કરેલ પોતાનો પરાભવ જોઈને તું અધમપણે
બીજાઓ તરફ શા માટે ઈર્ષ્યા કરે છે ? તારા પોતાના આત્માને
નિષ્પુણ્યક (અપુણ્યીઓ) કેમ સમજતો નથી ? અથવા પુણ્ય કેમ કરતો
નથી ? ” ૯ ઉપજાતિ.

પાપથી દુઃખ અને તેનું ત્યાજ્યપણું.

કિમર્દયન્નિર્દયમંગિનો લઘૂન્, વિચેષ્ટસે કર્મસુ હી પ્રમાદતઃ ।

યદેકશોડ્વ્યન્યકૃતાર્દનઃ સહત્યનંતશોડ્વ્યંગ્યયમર્દનં ભવે ॥૧૦॥

નિર્દયપણે નાના જીવોને, પ્રમાદથી પીડા કરે,
એકવાર એ રીત પીડતા, કર્મ બાંધી આખરે;
તેજ પીડા અનંતીવાર, ભવાંતરે તું પામતો,
માટેજ આવા કર્મથી, સહાય રહે વિરામતો. ૧૦

“ તું પ્રમાદથી નાના જીવોને પીડા આપવાના કર્મમાં નિર્દયપણે
શું કામ પ્રવૃત્તિ કરે છે ? પ્રાણી બીજાને જે પીડા એક વાર પણ નીપજાવે
છે તેજ પીડા ભવાંતરમાં તે અનંતવાર ખમે છે. ” ૧૦ વંશસ્થવૃત્તં.

પ્રાણી પીડા-તેનું નિવારણ કરવાની જરૂર.

યથા સર્પમુલ્લસ્થોઽપિ, મેકો જંતૂનિ મક્ષયેત્ ।

તથા મૃત્યુમુલ્લસ્થોઽપિ, કિમાત્મન્નર્દસેઽગિનઃ ॥ ૧૧ ॥

-ક દપ દુ મ

: ૬૯ :

સર્પ મુખે રહ્યો દેડકો, અન્ય જંતુઓ ભક્ષણ કરે,
 નહિ બાણતો એ કાળના, મુખમાં રહેલો હું ખરે;
 હે આત્મન! એહિજ રીતે, તું મૃત્યુના મુખમાં રહે,
 તો અન્ય પ્રાણીઓને કરવા, પીડા શાને અહે? ૧૧

“જેમ સર્પના મુખમાં રહ્યા છતાં પણ દેડકો અન્ય જંતુઓનું
 ભક્ષણ કરે છે તેમ હે આત્મન! તું મૃત્યુના મુખમાં રહ્યો થકો
 પ્રાણીઓને કેમ પીડા આપે છે?” ૧૧ અનુષ્ટુપ્

માની લીધેલું સુખ-તેનું પરિણામ.

આત્માનમલ્પૈરિહ વંચયિત્વા, પ્રકલ્પિતૈર્વા તનુચિત્તસૌખ્યૈઃ ।
 મવાધમે કિં જન ! સાગરાણિ, સોઢાસિ હી નારકદુઃસ્વરાશીન્ ॥૧૨॥

હે મનુષ્ય! થોડા અને, માની લીધેલા સુખને,
 એ શરીર મનના સુખને વશ, કાર્ય કરી વિસુખને;
 છેતરી રહ્યો નિજ આત્મને, પરભવે પછાઈ શું થશે?
 અધોગતિ સાગરોપમ દુઃખ, નારક ગતિમાં પામશે. ૧૨

હે મનુષ્ય! થોડાં અને તે પણ માની લીધેલાં શરીરનાં અને
 મનનાં સુખવડે આ ભવમાં તારા આત્માને છેતરીને અધમ ભવોમાં
 સાગરોપમ સુધી નારકોનાં દુઃખો સહન કરીશ. ૧૨ ઉપનતિ.

પ્રમાદથી દુઃખ-શાસ્ત્રગત દર્શાવો.

उरभ्रकाकिण्युदर्विदुकाप्रवणिकृत्रयोशाकटभिक्षुकाद्यैः ।
 निदर्शनैर्हारितमर्त्यजन्मा, दुःखी प्रमादैर्बहु शोचितासि ॥१३॥

પ્રમાદ કરી હે જીવ! તું, મનુષ્યભવ હારી બાય છે,
 યોકડો કાકિણી જળાનિન્દ, ત્રિવણિક આમ્ર જણાય છે;

: ૭૦ :

અધ્યાત્મ-

ગાડું હાંકનાર લિક્ષુક, દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રથી જાણતા,
એ રીત દુઃખ બહુ પરભવે, છોડો પ્રમાદ પિછાણતા. ૧૩

“ પ્રમાદે કરીને હે જીવ ! તું મનુષ્યભવ હારી જાય છે અને તેથી
દુઃખી થઈને બોદકો, કાકિણી, જળાબિંદુ, કેરી, ત્રણ વાણીઆ, ગાડું
હાંકનાર, ભીખારી વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતોની પેઠે તું બહુ દુઃખ પામીશ.” ૧૩
ઉપજાતિ.

પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયથી દુઃખ પર સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત.

પતંગમૃગૈણસ્વગાહિમિનદ્વિપદ્વિપારિપ્રમુખાઃ પ્રમાદૈઃ ।

શોચ્યા યથા સ્યુર્મૃતિબંધદુઃસ્વૈશ્ચિરાય ભાવી ત્વમપીતિ જંતો ! ૧૪।

ગજ પતંગ અલિ માછલાંઓ, હરિણ દુઃખી થાય છે,
સર્પ સિંહ પક્ષી એક ઇન્દ્રિય આર્ધીન જાણાય છે;
એક ઇન્દ્રિય પ્રમાદવશ એ, મરણનાં દુઃખ પામતા,
તો પાંચે ઇન્દ્રિયવશ હે જીવ ! શોચ મનથી વામવા. ૧૪

“ પતંગીયું, લમરો, હરણ, પક્ષી, સર્પ, માછલું, હાથી, સિંહ
વગેરે પ્રમાદથી એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયરૂપ પ્રમાદને વશ થઈ જવાથી
જેમ મરણ બંધન વગેરે દુઃખોથી પીડા પામે છે, તેમ હે જીવ ! તું
પણ ઇન્દ્રિયોને વશ પડીને લાંબા વખત સુધી શોચ પામીશ.” ૧૪
ઉપજાતિ.

પ્રમાદનું ત્યાજ્યપણું.

પુરાપિ પાપૈઃ પતિતોઽસિ દુઃસ્વરાશૌ પુનર્મૂઢ ! કરોષિ તાનિ ।

મજ્જન્મહાપંકિલવારિપૂરે, શિલા નિજે મૂર્ધ્નિ ગલે ચ ઘત્સે । ૧૫।

હે મૂઢ ! પૂર્વના પાપથી, દુઃખના ઢગલે પડ્યો,
હજી પણ તે જ પાપોવડે, નિશિ દિવસ રહે અડ્યો;
મહાકાદંબે પૂર પાણીમાં, પડતાં પડતાં ખરે,
તારા ગળે ને મસ્તકે, પથ્થર મોટો ધારણ કરે. ૧૫

-કં ૯૫ દુ મ

: ૭૧ :

“ હે મૂઢ ! પૂર્વે પણ પાપવડે તું દુઃખના ઢગમાં પડ્યો છે અને વળી હજુ પણ તે જ કરે છે, મહાકાલવવાળા પાણીના પૂરમાં પડતાં પડતાં ખરેખર તું તો તારે ગળે અને મસ્તકે મોટો પથ્થર ધારણ કરે છે ! ” ૧૫ ઉપખતિ.

સુખપ્રાપ્તિ અને દુઃખનાશનો ઉપાય.

પુનઃ પુનર્જીવ ! તત્રોપદિશ્યતે,

વિભેષિ દુઃસ્વાત્મુસ્વમીહસે ચેત્ ।

કુરુષ્વ તત્કિચન યેન વાંચિતં,

મવેત્તવાસ્તેઽવસરોઽયમેવ યત્ ॥ ૧૬ ॥

હે ભાઈ ! અમે તો વારંવાર કહીએ તુજને, સુખની ઇચ્છા રાખતો તું, દુઃખથી ખીતો હોયને; વાંચિત આપે એહવું, કાંઈક કાર્ય ધરો ૧ કરે, કારણ કે આ પ્રાપ્ત થયેલ, અવસર ઓળખતા ખરે. ૧૬

“ હે ભાઈ ! અમે તો તને વારંવાર કહીએ છીએ કે જો તું દુઃખથી ખીતો હોય અને સુખની ઇચ્છા રાખતો હોય તો તું કાંઈક એવું કર કે જેથી વાંચિત થઈ જાય, કારણ કે આ તને પ્રાપ્ત થયેલો અવસર છે. (આ તારો વખત છે.) ” ૧૬ વંશસ્થ.

સુખપ્રાપ્તિનો ઉપાય-ધર્મસર્વસ્વ.

ધનાંગસૌખ્યસ્વજનનમૂનપિ, ત્યજ ત્યજૈકં ન ચ ધર્મમાર્હતમ્ ।

મવન્તિ ધર્માદિ મવે મવેર્ઞિતાન્યમૂન્યમીભિઃ પુનરેષ દુર્લભઃ । ૧૭

લક્ષ્મી શરીર સુખ સગાંસંગધી, છેવટ તજ પ્રાણને, અર્હત પરમાત્માએ બતાવેલ, તજશ નહિ ધર્મને; ધર્મથી ભવોભવમાં, આવા પદાર્થો તું પામશે, વૈતરાગભાષિત ધર્મ રદુર્લભ, પામવો જો ડવામશે. ૧૭

૧ હાથમાં. ૨ કઠિન. ૩ છોડી દેશે તો.

: ૭૨ :

અધ્યાત્મ-

“ પૈસો, શરીર, સુખ, સગાસંબંધીઓ અને છેવટ પ્રાણ પણ તજી દે, પણ એક વીતરાગ અર્હતપરમાત્માએ બતાવેલો ધર્મ તજીશ નહિ; ધર્મથી ભવોભવમાં આ પદાર્થો (પૈસો, સુખ વિગેરે) મળશે, પણ એથી (પૈસા વિગેરેથી) તે (ધર્મ) મળવો દુર્લભ છે.” ૧૭ વંશસ્થ.

સકામ દુઃખસહન-તેનાથી લાભ.

દુઃસ્વં યથા बहुविधं सहसेऽप्यकामः,

કામં તથા सहसि चेत्करुणादिभावैः ।

અલ્પીયસાપિ તત્ત્વ તેન મવાંતરે સ્યા-

दात्यंतिकी सकलदुःखनिवृत्तिरेव ॥ ૧૮ ॥

દુઃખો બહુ પ્રકારના, ઈચ્છા વિના તું સહન કરે, થોડાં દુઃખો કરુણા ભાવથી, વેઠવા ઈચ્છા ધરે; ઈચ્છા સહિત દુઃખ વેઠતાં એ, પરભવ સુખ પામશે, ભવાંતરે અહર્નિશ એ સર્વ, દુઃખથી નિવૃત્ત થશે ૧૮

“ વગર ઈચ્છાએ જેમ તું બહુ પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે તેમ જ જો તું કરુણાદિક ભાવનાથી ઈચ્છાપૂર્વક થોડાં પણ દુઃખો સહન કરીશ તો ભવાંતરે હંમેશને માટે સર્વ દુઃખોની નિવૃત્તિ થશેજ.” ૧૮ વસંતતિલકા.

પાપકર્મોમાં ડહાપણ માનનાર પ્રત્યે.

प्रगल्भसे कर्मसु पापकेष्वरे, यदाशया शर्म न तद्विनानितम्,
विभावयंस्तच्च विनश्वरं द्रुतं, विभेषि किं दुर्गतिदुःखतो नहि? ॥ ૧૯ ॥

તું પાપકર્મો સુખાઈથી, તલાલીન થતાં કરે, જે સુખની ઈચ્છાવડે, જીવિતજી વિણ શું આખરે? શીઘ્ર નાશવંત છે જિંદગી, એમ તું સમજેલ છે, તો દુર્ગતિના દુઃખથી તું, કેમ નહિ બીધેલ છે? ૧૯

-ક ૬૫ દ્રુ મ

: ૭૩ :

“જે સુખની ઇચ્છાથી તું પાપકર્મોમાં મૂખાઈથી તલાલીન થાય છે તે સુખો તો જીવિતવ્ય વગર કાંઈ કામના નથી; અને જિન્દગી તો શીઘ્ર નાશવંત છે એમ જ્યારે તું સમજે છે ત્યારે અરે ભાઈ ! તું દુર્ગતિનાં દુઃખથી કેમ બીતો નથી ? ” ૧૯ વંશસ્થ.

તારાં કૃત્યો અને ભવિષ્યનો વિચાર.

कर्माणि रे जीव ! करोषि तानि,

यैस्ते भविष्यो विपदो ह्यनन्ताः ।

ताभ्यो भिया तद्वધसेऽधुना किं ?,

संभाविताभ्योऽपि भृशाकुलत्वम् ॥ ૨૦ ॥

ભવિષ્યમાં અનંત આપત્તિઓ, થાય તે કર્મો કરે, હે જીવ ! સંભવિત વિપત્તિઓથી અત્યારે શીઘ્ર ડરે ? અત્યંત આકુળવ્યાકુળ, તું વિપત્તિ પડતાં થાય છે, તો ભવિષ્યની અનંત આપત્તિનો, ડર કેમ ન રખાય છે ? ૨૦

“હે જીવ ! તું કર્મો એવાં કરે છે કે જેના વડે તને ભવિષ્યમાં અનંત આપત્તિઓ થાય, ત્યારે સંભવિત એવી વિપત્તિઓના ભયથી અત્યારે અત્યંત આકુળવ્યાકુળ શા માટે થાય છે ? ” ૨૦ ઈશ્વરજ્ઞા.

સહચારીના મૃત્યુથી બોધ.

ये पालिता वृद्धिमिताः सहैव, स्निग्धा भृशस्नेहपदं च ये ते ।

यमेन तानप्यदयं गृहीतान्, ज्ञात्वापि किं न त्वरसेहिताय ? ॥ ૨૧ ॥

પળાયા પોષાયા તારી, સાથે પણ મોટા થયા, અત્યંત સ્નેહી પ્રેમપાત્ર પણ, યમરાજે ન કરી દયા; નિર્દયપણે ગ્રહણ કરેલા, જોઈ રહેતા તુજથી, એમ જોઈ સ્વહિત કરવા, માટે ઉતાવળ કિમ નથી ? ૨૧

: ૭૪ :

અધ્યાત્મ-

“જે તારી સાથે પળાયા, પોષાયા અને મોટા પણ સાથે થયા, વળી જેઓ અત્યંત સ્નેહી હતા અને જે તારા પ્રેમપાત્ર હતા તેઓને યમરાજે નિર્દયપણે ગ્રહણ કર્યા છે એમ જાણીને પણ તું સ્વહિત કરવા માટે કેમ ઉતાવળ કરતો નથી?” ૨૧ ઉપજ્ઞાતિ.

પુત્ર, સ્ત્રી કે સગાં ખાતર પાપ કરનારાઓને ઉપદેશ.

યૈઃ ક્લિશ્યસે ત્વં ધનબંધવપત્યયશઃપ્રભુત્વાદિભિરાશયસ્થૈઃ ।

કિયાનિહ પ્રેત્ય ચ તૈર્ગુણસ્તે, સાધ્યઃ કિમાયુશ્ચ વિચારયૈવમ્ । ૨૨ ।

કલ્પનામાં રહેલાં ધન સગા, યશ પ્રભુત્વ આદિથી, તું કલેશ પામે છે તો, વિચાર કરતો કેમ નથી? તો આ ભવ પરભવ ગુણ, તેથી શું સાધી શકાય છે? આયુષ્ય છે હવે કેટલું, એથી અજ્ઞાણ જાણાય છે. ૨૨

“કલ્પનામાં રહેલાં એવાં ધન, સગા, પુત્ર, યશ, પ્રભુત્વ વગેરેથી (વિગેરે માટે) તું કલેશ પામે છે; પણ તું વિચાર કર કે આ ભવમાં અને પરભવમાં તેઓથી કેટલો ગુણ સાધી શકાય તેમ છે અને તારું આયુષ્ય કેટલું છે?” ૨૨ ઉપજ્ઞાતિ.

પરદેશી પંથીના પ્રેમ : હિત વિચારણા.

કિમ્ મુહ્યસિ ગત્વરૈઃ પૃથક્, કૃપણૈર્વધુવપુઃપરિગ્રહૈઃ ।

વિમૃશસ્વ હિતોપયોગિનોઽવસરેઽસ્મિન્ પરલોકપાંથ ! રે ॥ ૨૩ ॥

હે પરલોક જનાર પંથી ! જુદા જુદા સહુ જાય છે, તુચ્છ એવા બંધુ અંગ, પૈસાથી મોહ પમાય છે; આવા વખત સારા સુખમાં, વૃદ્ધિકાર કોણ જાણાય છે? વિચાર કર ઉપાયો એ, ખરેખરા કોણ જાણાય છે? ૨૩

“હે પરલોક જનાર પંથી ! જુદા જુદા ચાલ્યા જનારા અને તુચ્છ એવા બંધુ, શરીર અને પૈસાથી તું શું મોહ પામે છે? આ વખતે તારાં સુખમાં વધારો કરે તેવા ઉપાયો ખરેખરા કયા છે તે જ વિચાર.” ૨૩ ગીતિ.

-કલ્પક્રુ મ

: ૭૫ :

આત્મજાગૃતિ.

સુખમાસ્સે સુખં શેષે, મુંક્ષે પિવસિ ચેલસિ ।

ન જાને ત્વગ્રતઃ પુણ્યૈર્વિના તે કિં ભવિષ્યતિ ? ॥૨૪॥

સુખે સુખે, સુખે ખેસે, સુખે પીએ, ને ખાય છે,
 સુખ સૃષ્ટિમાં ખેલી રહેલો, વખત આલ્યો જાય છે;
 આગળ પુણ્ય વિના પછી, શું હાલ પરભવમાં થશે ?
 જાણતો નથી અજ્ઞાનથી, એ રીત ભવ હારી જશે. ૨૪

“ સુખે ખેસે છે, સુખે સુખે છે; સુખે ખાય છે, સુખે પીએ છે
 અને સુખે ખેલે છે; પણ પુણ્ય વગર હવે પછી તારા શા હાલ થશે? તે
 હું જાણતો નથી. ” ૨૪

અનુષ્ટુપ.

થોડા કષ્ટથી બીહુ છે અને બહુ કષ્ટ થાય તેવું કરે છે.

શીતાત્તાપાન્મક્ષિકાકત્તૃણાદિ,

સ્પર્શાદ્યુત્થાત્કષ્ટતોઽલ્પાદ્વિભેષિ ।

તાસ્તાશ્ચૈભિઃ કર્મભિઃ સ્વીકરોષિ,

શ્વભ્રાદીનાં વેદના ધિગ્ ધિયં તે ! ॥૨૫॥

ટાઢ તડકો માખી ડાંસ, કર્કશ તૃણાદિસ્પર્શથી,
 ડરી જાય કમિ અલ્પસમય, આલતા એવા કષ્ટથી;
 તારા પોતાના કૃત્યથી, નરક નિગોદના દુઃખને,
 અંગીકાર કર મહાવેદના, રંગ તારી અક્કલને. ? ૨૫

“ ટાઢ, તડકો, માખીના ડાંસ અને કર્કશ તૃણાદિના સ્પર્શથી થયેલાં
 બહુ થોડાં અને થોડા વખત સુધી ચાલે તેવાં કષ્ટથી તું ડરી જાય છે
 અને તારાં પોતાનાં કૃત્યોથી પ્રાપ્ત થનારી નરક નિગોદની મહાવેદના-
 ઝોનો અંગીકાર કરે છે. રંગ છે તારી અક્કલને !! ” ૨૫ શાલિની.

: ૭૬ :

અધ્યાત્મ-

ઉપસંહાર-પાપનો ૩૨.

કચિત્કષાયૈઃ કચન પ્રમાદૈઃ,

કદાગ્રહૈઃ ક્વાપિ ચ મત્સરાદૈઃ ।

આત્માનમાત્મન્ ! કલુષીકરોષિ,

બિમેષિ ધિહ્ નો નરકાદધર્મા ॥૨૬॥

હે આત્મન્ ! કોઈ વખત કષાય, પ્રમાદ કોઈ વખત કરે,
કદાગ્રહ કોઈ વખત કરે, મત્સર વિગેરે મન ધરે,
એ રીતે આત્મ મલિન કરે, ધિક્કાર છે તુજને,
તું આવો અધર્મી રાખતો નહિ, નરકગતિની ખીકને. ૨૬

“ હે આત્મન્ ! કોઈ વખત કષાય કરીને, કોઈ વખત પ્રમાદ કરીને,
કોઈ વખત કદાગ્રહ કરીને અને કોઈ વખત મત્સર વિગેરે કરીને આત્માને
મલિન કરે છે. અરે ! તને ધિક્કાર છે ! તું આવો અધર્મી કે નરકથી પણ
ખીતો નથી ! ” ૨૬.

ઉપગતિ.

દસમેા અધિકાર સમાપ્ત.

અર્થેકાદશો ધર્મશુદ્ધ્યુપદેશાધિકારઃ

ધર્મશુદ્ધિનો ઉપદેશ.

મવેદ્ધવાપાયવિનાશનાય યઃ,

તમજ્ઞ ! ધર્મ કલુષીકરોષિ કિમ્ ? ।

ન પ્રમાદમાનોપધિમત્સરાદિભિ-

મિશ્રિતં શૌષધમામયાપહમ્ ॥૨૭॥

હે મૂર્ખ ! ધર્મ તારી, સંસાર વિટંબનાઓ હરે,
તે ધર્મને પ્રમાદ માયા, મત્સર વડે મલિન કરે;

-કલ્પદ્રુમ

: ૭૭ :

ચોક્કસ સમજશે દિલમાં, મિશ્રિત ઔષધિઓ વડે,
જેમ નાશ થાય ન વ્યાધિનો, તેમ જ ધર્મ ન સાંપડે. ૧

“હે મૂર્ખ ! જે ધર્મ તારી સંસાર સંબંધી વિટંબણાનો નાશ
કરનાર છે તે જ ધર્મને પ્રમાદ, માન, માયા, મત્સર વિગેરે વડે શ્વા માટે
મલિન કરે છે ? (તારા મનમાં ચોક્કસ સમજજે કે) મિશ્રિત ઔષધ
વ્યાધિનો નાશ કરી શકતું નથી.” ૧ વંશસ્થવૃત્ત.

શુદ્ધ પુણ્યજલમાં મળના નામો.

શૈથિલ્યમાત્સર્યકદાગ્રહક્રુધોઽનુતાપદંભાવિધિગૌરવાણિ ચ ।

પ્રમાદમાનૌકુગુરુઃ કુસંગતિઃ, શ્લાઘાર્થિતા વા સુકૃતે મલા ઇમે ॥૨॥

સુકૃત્યમાં આટલા પદાર્થો, મેલરૂપ તે જાણવા,
શિથિલતા મત્સર કદાગ્રહ, ક્રોધ અનુતાપ પિછાણવા;
દંભ અવિધિ પ્રમાદ ગૌરવ કુસંગત આદિ માન એ,
કુગુરુ આત્મપ્રશંસાની ઈચ્છા, મેલ રૂપે જાણ એ. ૨

“ સુકૃત્યમાં આટલા પદાર્થો મેલરૂપ છે—શિથિલતા, મત્સર, કદાગ્રહ,
ક્રોધ, અનુતાપ, દંભ, અવિધિ, ગૌરવ, પ્રમાદ, માન, કુગુરુ, કુસંગ,
આત્મપ્રશંસાશ્રવણની ઈચ્છા; આ સર્વ પુણ્યરાશિમાં મેલ રૂપ છે.” ૨.
ઉપગતિ.

પરગુણપ્રશંસા.

યથા તવેષ્ટા સ્વગુણપ્રશંસા, તથા પરેષામિતિ મત્સરોજ્જ્વી ।

તેષામિમાં સંતનુ યલ્લમેથાસ્તાં નેષ્ટદાનાદિ વિનેષ્ટલાભઃ ॥૩॥

પ્રશંસા બહાલી તુજને, તેમ અવરનેય જણાય છે,
માટે અવરના ગુણની, પ્રશંસા જો દિલમાં ચ્હાય છે;
મત્સર તણ અવર ગુણવાનની, પ્રશંસાઓ જે કરે,
કારણ કે બહાલી વસ્તુ, આખ્યા વિણ ન મળે આખરે. ૩

: ૭૮ :

અધ્યાત્મ-

“જેવી રીતે તને તારા પોતાના ગુણોની પ્રશંસા વહાલી છે તેવી જ રીતે બીજાઓને પણ પોતાના ગુણની પ્રશંસા વહાલી હોય છે; તેથી મત્સર તજ દહને તેઓના ગુણની પ્રશંસા સારી રીતે કરવા માંડ જેથી તને પણ તે મળે (એટલે તારા ગુણોની પણ પ્રશંસા થાય) કારણ કે વહાલી વસ્તુ આપ્યા વગર વહાલી વસ્તુ મળતી નથી.” ૩ ઉપનિષદ.

પોતાની ગુણસ્તુતિ અને દોષનિંદામાં મન ન રાખવું.

જનેષુ ગૃહ્ણત્સુ ગુણાન્ પ્રમોદસે,

તતો ભવિત્રી ગુણરિક્તતા તવ ।

ગૃહ્ણત્સુ દોષાન્ પરિતપ્સ્યસે ચ ચેદ્,

ભવન્તુ દોષાસ્ત્વયિ સુસ્થિરાસ્તતઃ ॥૪॥

હર્ષ થાય જ્યારે તારા, ગુણની સ્તુતિ બીજા કરે,
તો જાણવું પામેલ ગુણની, શૂન્યતા તેથી ઠરે;
દોષ તમારા બોલતાં કોઈ, ખેદ દિલમાં આવશે,
તો દોષ નિશ્ચય જાણવા, એ તમારામાં દૃઢ થશે. ૪

“બીજા માણસો તારા ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે તું હર્ષ પામીશ તો તારામાં ગુણની શૂન્યતા થશે, અને લોકો તારા દોષો પ્રહણ કરે ત્યારે ખેદ પામીશ તો તે દોષો તારામાં નિશ્ચય-દૃઢ થશે.” ૪. વંશસ્થ,

શત્રુગુણપ્રશંસા.

પ્રમોદસે સ્વસ્ય યથાન્યનિર્મિતૈઃ,

સ્તવૈસ્તથા ચેત્પતિપંથિનામપિ ।

વિગર્હૈઃ સ્વસ્ય યથોપતપ્સ્યસે,

તથા રિપૂણામપિ ચેત્તતોઽસિ વિત્ ॥ ૫ ॥

તુજ શત્રુગુણની પ્રશંસા, જ્યારે અવરથી સાંભળે,
તારી પ્રશંસા મુજબ તેમાં, હર્ષ આવે તે પળે;

-ક દપ ક્ર મ

: ૭૯ :

નિન્દા પોતાની સાંભળી, ખેદ જે રીત થાય છે,
શત્રુ નિન્દાએ ખેદ થાતાં, જાણુકાર જાણાય છે. ૫

“બીજા માણસોએ કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળીને જેમ તું ખુશી થાય છે તેવી જ રીતે શત્રુની પ્રશંસા સાંભળીને પણ તને પ્રમોદ થાય, અને જેવી રીતે તારી પોતાની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે છે; તેવીજ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે ત્યારે તું ખરેખર જાણુકાર છો એમ સમજવું.” ૫ વંશસ્થ.

પરગુણપ્રશંસા.

स्तवैर्यथा स्वस्य विगर्हणैश्च, प्रमोदतापौ भजसे तथा चेत् ।
इमौ परेषामपि तैश्चतुर्ष्वप्युदासतां वासि ततोऽर्थवेदी ॥ ६ ॥

પોતાની પ્રશંસા નિન્દાથી, હર્ષ ખેદ જાણાય છે,
બીજાની પ્રશંસા નિન્દાથી, એ રીતે મન થાય છે;
અથવા ઉદાસીનવૃત્તિ, એ ચારે ઉપર સેવાય છે,
તો જાણવું ખરા અર્થનો, તું જાણુકાર જાણાય છે. ૬

“જેવી રીતે પોતાની પ્રશંસા અને નિંદાથી અનુક્રમે આનંદ અને ખેદ પામે છે તેવી જ રીતે પરની પ્રશંસા અને નિંદાથી આનંદ અને ખેદ થતો હોય અથવા તે ચારે ઉપર ઉદાસીનવૃત્તિ રાખતો હોય તો તું ખરા અર્થનો જાણુકાર છે.” ૬ ઉપેદ્રવજ્ઞા.

ગુણ સ્તુતિની અપેક્ષા તુકશાનકારક છે.

ભવેન્ન કોઽપિ સ્તુતિમાત્રતો ગુણી,

સ્વાત્યા ન બહ્વ્યાપિ હિતં પરત્ર ચ ।

તદિચ્છુરીર્ગ્યાદિભિરાયર્તિં તતો,

મુધાભિમાનગ્રહિલો નિહંસિ કિમ્ ? ॥ ૭ ॥

કરતા પ્રશંસા ગુણની, તેથી ન ગુણી થવાય છે,
ખ્યાતિથી આ ભવે કે પરભવે, નહિ હિત સધાય છે;

: ૮૦ :

અધ્યાત્મ-

નકામો અભિમાન વશ થઈ, ઇર્ષ્યા વિગેરે શીદ કરે ?
આવતો ભવ યગાડવાને, વાત શીદ દિલમાં ધરે ? ૭

“લોક વખાણ કરે તેથી કોઈ ગુણી થતો નથી, વળી ખ્યાતિથી પણ આવતા ભવમાં (પરલોકમાં) હિત થવાનું નથી, તારે જો આવતા ભવમાં તારું સારું કરવાની ઇચ્છા છે તો નકામો અભિમાનને વશ થઈને ઇર્ષ્યા વિગેરે કરી આવતો ભવ પણ શા માટે યગાડે છે ?” ૭ ઉપજ્ઞતિ.

શુદ્ધ ધર્મ કરવાની જરૂર. કરનારાઓની સ્વદેવતા.

સૃજન્તિ કે કે ન બહિર્મુખા જનાઃ,

પ્રમાદમાત્સર્યકુબોધવિપ્લુતાઃ ।

દાનાદિધર્માણિ મલીમસાન્યમૂ-

ન્યુપેક્ષ્ય શુદ્ધં સુકૃતં ચરાણ્વપિ ॥ ૮ ॥

પ્રમાદ મત્સર મિથ્યાત્વવડે, જે જનો ઘેરાય છે,
સાધારણ એહવા જનોથી, દાન ધર્મ કરાય છે;
મલિન જાણી એહ ધર્મો, તેઓની ઉપેક્ષા કરે,
શુદ્ધ સુકૃત જરા એક આણું, કાયદો તેથી ઠરે. ૮

“પ્રમાદ, મત્સર અને મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલા કેટલાએક સામાન્ય માણસો દાન વીગેરે ધર્મો કરે છે, પણ આ ધર્મો મલિન છે; તો તેઓની ઉપેક્ષા કરી શુદ્ધ સુકૃત જરા એક એક આણું જેટલું જ કર.” ૮ વંશસ્થવૃત્ત.

પ્રશંસા વગરના સુકૃત્યનું વિશિષ્ટપણું.

આચ્છાદિતાનિ સુકૃતાનિ યથા દધંતે,

સૌભાગ્યમત્ર ન તથા પ્રકટીકૃતાનિ ।

ત્રીડાનતાનનસરોજસરોજનેત્રા-

વક્ષઃસ્થલાનિ કલિતાનિ યથા દુકૂલૈઃ ॥ ૯ ॥

—ક ૯૫ દ્રુ મ

: ૮૧ :

ગૂઢ પુણ્યકર્મ સુકૃત્યો, સૌભાગ્ય આપે જેટલું,
પ્રસિદ્ધ પુણ્ય સુકૃત્યનું, ફળ પામતા નહિં તેટલું;
વસ્ત્રથી આચ્છાદિત સ્તનમંડળ, કમળનયના સ્ત્રીતણાં,
નમાવેલ મુખકમળ લલ્લજીથી, શોભતા જેથી ઘણાં. ૯

“આ દુનિયામાં ગૂઢ પુણ્યકર્મો—સુકૃત્યો જેવી રીતે સૌભાગ્ય આપે છે તેવી રીતે પ્રકટ કરેલાં સુકૃત્યો આપતાં નથી જેમકે લલ્લજીથી નમાવ્યું છે મુખકમળ જેણે એવી કમળનયના સ્ત્રીનાં સ્તનમંડળ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત હોય ત્યારે જેટલી શોભા આપે છે તેટલી શોભા ઉઘાડાં હોય ત્યારે આપતાં નથી.” ૯ વસંતતિલકા.

સ્વગુણપ્રશંસાથી લાભ જરા પણ નથી.

સ્તુતૈઃ શ્રુતૈર્વાપ્યપરૈર્નિરીક્ષિતૈર્ગુણસ્તવાત્મન્ ! સુકૃતૈર્ન કશ્ચન ।
ફલન્તિ નૈવ પ્રકટીકૃતૈર્ધુવો, દ્રુમા હિ મૂલૈર્નિપતંત્યપિ ત્વધઃ ॥૧૦॥

હે ચેતન ! તારા સુકૃત્ય ગુણની, જોઈને સ્તુતિ કરે,
અગર કરેલ સારા કાર્યની, પ્રશંસા જો આદરે;
નથી લાભ તેથી કાંઈ તને, વૃક્ષ ઢંકાયલ ફળે,
એ મૂળ ઉઘાડા થતાં, જેવી રીતે ધૂડમાં મળે. ૧૦

તારા ગુણો અથવા સુકૃત્યોની બીજા સ્તુતિ કરે અથવા સાંભળે અથવા તારાં સારાં કામો બીજા જુએ, તેથી હે ચેતન ! તને કાંઈ પણ લાભ નથી. જેમ કે ઝાડનાં મૂળ ઉઘાડાં કરી નાખ્યાં હોય તો તેથી ઝાડ ફલતાં નથી, પણ ઉલટાં ઉપડી જઈને બોંય પર પડે છે તેમજ સારાં કામો પણ ઉઘાડાં પડવાથી બોંયે પડે છે. ૧૦ વંશસ્થવૃત્ત.

ગુણ ઉપર ભ્રમર કરનાર—તેની ગતિ.

તપઃક્રિયાવશ્યકદાનપૂજનઃ, શિવં ન ગંતા ગુણમત્સરી જનઃ ।
અપથ્યભોજી ન નિરામયો ભવેદ્રસાયનૈરપ્યતુલ્યૈર્દાતુરઃ ॥૧૧॥

: ૮૨ :

અધ્યાત્મ-

ગુણ ઉપર મત્સર કરનાર, દાન પૂજા તપસ્યા કરે,
આવશ્યક ક્રિયાથી પણ, નહિ મોક્ષ લક્ષ્મીને વરે;
મોદો રસાયણ ખાય બહુ, પણ કુપથ્ય જો ભોજન કરે,
સાજો ન થાયે એકથી, દષ્ટાંત એ નજરે તરે. ૧૧

ગુણ ઉપર મત્સર કરનાર પ્રાણી તપશ્ચર્યા, આવશ્યક ક્રિયા, દાન અને
પૂજાથી મોક્ષે જતો નથી. જેમકે મોદો માણસ જો અપથ્ય ભોજન
કરતો હોય તો પછી તે ગમે તેટલું રસાયણ ખાય તો પણ તે સાજો
ન થાય. ૧૧ વંશસ્થવૃત્તં.

શુદ્ધ પુણ્ય અદ્ય હોય તો પણ સારું.

મંત્રપ્રભારત્નરસાયનાદિનિર્દર્શનાદલ્પમપીહ શુદ્ધમ્ ।

દાનાર્ચનાવશ્યકપૌષધાદિ, મહાફલં પુણ્યમિતોઽન્યથાન્યત્ ॥૧૨॥

મંત્ર પ્રભા રત્નરસાયણ, દષ્ટાંતથી જ જણાય છે,
દાન પૂજા આવશ્યક પૌષધ, ધર્મ કમતી થાય છે;
બહુ થોડા પણ શુદ્ધ થાતા, મહાકળને આપતા,
વિશેષ પણ અશુદ્ધ થાતા, મોક્ષકળ નહિ પામતા. ૧૨

મંત્ર, પ્રભા, રત્ન, રસાયણ વિગેરેમાં દષ્ટાંતથી (જણાય છે કે)
દાન, પૂજા, આવશ્યક, પૌષધ વિગેરે (ધર્મક્રિયા) બહુ થોડાં હોય
તો પણ જો શુદ્ધ હોય તો તે મહાકળને આપે છે, અને બહુ હોય છતાં
અશુદ્ધ હોય તો મોક્ષરૂપ કળ આપતાં નથી. ૧૨ ઉપનતિ.

ઉક્ત અર્થ દષ્ટાંતથી બતાવે છે.

દીપો યથાલ્પોઽપિ તમાંસિ હન્તિ,

લવોઽપિ રોગાન્ હરતે સુધાયાઃ ।

તૃણાં દહત્યાશુ કળોઽપિ ચાગ્ને-

ધર્મસ્ય લેશોઽપ્યમલસ્તયાંહઃ ॥ ૧૩ ॥

—ક દષ ટુ મ

: ૮૩ :

નાનો દીવો એક હોય પણ, અંધકાર નિવારતો,
માત્ર એક અમૃત ટીપાંથી, મહાન્ રોગ હટી જતો;
ચીણુગારી અગ્નિતણો, ખડના જથ્થાને ખાળતો,
ધર્મ અંશ નિર્મળ થતાં પણ, મહાન્ પાપને ટાળતો. ૧૩

“એક નાનો દીવો પણ અંધકારને હણી નાખે છે, અમૃતનું એક ટીપું પણ અનેક રોગોનો નાશ કરે છે અને અગ્નિની એક ચીણુગારી ખડના મોટા ઢગલાને ખાળી મૂકે છે; તેવી જ રીતે જો ધર્મનો અંશ પણ નિર્મળ હોય તો તે પાપને હણી નાખે છે.” ૧૩ ઉપનિતિ.

ભાવ અને ઉપયોગ વગરની ક્રિયાથી કાયકલેશ-ઉપસંહાર.

भावोपयोगशून्याः, कुर्वन्नावश्यकैः क्रियाः सर्वाः ।

देहकेशं लभसे, फलमाप्स्यसि नैव पुनरासाम् ॥ १४ ॥

ભાવ અને ઉપયોગ વિહીન, આવશ્યક ક્રિયા શુભ નેટલી,
કરતા થકા કાયકલેશ પામે, માત્ર બાણો તેટલી;
માટે શુદ્ધ ભાવ ઉપયોગથી, વિધિ સહિત ક્રિયા કરે,
તે અદ્ય પણ થયેલ ક્રિયાઓ, આત્મહિત માટે ઠરે. ૧૪

“ભાવ અને ઉપયોગ વગર સર્વ આવશ્યક ક્રિયા કરતાં તને માત્ર કાયકલેશ (શરીરની મજૂરી) થશે, પણ તું તેઓનું ફળ મેળવી શકીશ નહીં જ.” ૧૪ આર્યા

अगियारभो अधिकार समाप्त.

अथ द्वादशः देवगुरुधर्मशुद्ध्यधिकारः ॥

“ ગુરુતત્ત્વની શુષ્યતા ”

तत्त्वेषु सर्वेषु गुरुः प्रधानं, हितार्थधर्मा हि तदुक्तिसाध्याः ।
श्रयंस्तमेवेत्यपरीक्ष्य मूढ !, धर्मप्रयासान् कुरुषे वृथैव ॥१॥

: ૮૪ :

અધ્યાત્મ-

સર્વ તત્ત્વોમાંહે જાણવા, મુખ્યશ્રી ગુરુરાય છે,
આત્મહિત માટે ધર્મકાર્યો, એ વડેજ સધાય છે;
હે મૂર્ખ ! પરીક્ષા વિણ જો તું, તેહનો આશ્રય કરે,
તો તારા ધર્મ સંબંધી, પ્રયાસ સહુ નિષ્ફળ ઠરે. ૧

સર્વ તત્ત્વોમાં ગુરુ મુખ્ય છે, આત્મહિત માટે જે જે ધર્મો
કરવાના છે તે તે તેઓના કહેવાથી સાધી શકાય છે. હે મૂર્ખ ! તેઓની
પરીક્ષા કર્યા વગર જો તું તેઓનો આશ્રય કરીશ તો તારા ધર્મ
સંબંધી કરાતા પ્રયાસો (ધર્મના કામમાં કરવામાં આવતી મહેનત)
નકામાં થશે. ૧ ઉપજાતિ.

“સદોષ ગુરુના બતાવેલા ધર્મ પણ સદોષ.”

भवी न धर्मैरविधिप्रयुक्तैर्गमी शिवं येषु गुरुर्न शुद्धः ।

रोगी हि कल्पो न रसायनैस्तैर्येषां प्रयोक्ता भिषगेव मूढः ॥२॥

ગુરુ શુદ્ધ નથી બતાવનારા, ધર્મ અવિધિએ થશે,
અવિધિએ કરેલ ધર્મથી, નહિ મોક્ષ પ્રાણી પામશે;
મૂર્ખ વૈદ્ય રસાયણ આપતા, વ્યાધિ નહિ એ ટાળશે,
એ રીત શુદ્ધ ગુરુ જાણતા, જે ધર્મ શુદ્ધ બતાવશે. ૨

“જ્યાં ધર્મના બતાવનાર ગુરુ શુદ્ધ નથી ત્યાં અવિધિએ ધર્મો
કરવાથી પ્રાણી મોક્ષ જઈ શકતો નથી; જે રસાયણ ખવરાવનાર વૈદ્ય
મૂર્ખ હોય તે ખાવાથી વ્યાધિગ્રસ્ત પ્રાણી નિરોગી થઈ શકતો નથી.” ૨
ઉપજાતિ.

“પોતે ડૂબે અને બીજાને ડૂબાવે તેવા કુગુરુ”

समाश्रितस्तारकबुद्धितो यो, यस्यास्त्यहो मज्जयिता स एव ।

ओद्यं तरीता विषमं कथं स, तथैव जंतुः कुगुरोर्भवान्धिम् ॥३॥

સમર્થ આ પુરુષ તારવા, એ બુદ્ધિએ આશ્રય કરે,
એ આશ્રય ડૂબાડનારો, થાય ત્યાં પછી શું ઠરે?

-કં દપ દુ મ

: ૮૫ :

આ આકરો પ્રવાહ જગનો, પ્રાણી કઈ રીતે તરે?
કુગુરુ નહિં સમરથ તરવા, તેથી અવર શું ? ઉગરે? ૩

“ આ પુરુષ તારવાને સમર્થ છે, એવી બુદ્ધિથી જેનો આશ્રય કરવામાં આવે તે આશ્રય કરનારનો જ્યારે આશ્રય આપનાર જ હૂંઆવનાર થાય ત્યારે પછી આ આકરો (અથવા અપળ) પ્રવાહ તે પ્રાણી કેવી રીતે તરી શકશે? તેવી જ રીતે કુગુરુ આ પ્રાણીને સંસારસમુદ્રથી કેવી રીતે તારશે?” ૩ ઉપગ્નતિ.

“શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ભજવાનો ઉપદેશ.”

ગજાશ્વપોતોક્ષરથાન્ યથેષ્ટ-પદામ્ભયે ભદ્ર ! નિજાન્ પરાન્ વા ।
મજન્તિ વિજ્ઞાઃ સુગુણાન્ મજૈવં, શિવાય શુદ્ધાન્ ગુરુદેવધર્માન્ ॥૪॥

હે ભદ્ર ! ડાહ્યા પ્રાણીઓ, ઇચ્છિત સ્થાને પોચવા,
હાથી ઘોડા વહાણુ બળદ રથ, આદિ વાહન બેડવા;
પોતાના કે પારકા બેઠ, સરસ જેમ રાખતા,
એ રીત શુદ્ધ દેવ, ગુરુ ધર્મ ભજતા, મોક્ષ ફળને પામતા. ૪

“ હે ભદ્ર ! જેવી રીતે ડાહ્યા પ્રાણીઓ ઇચ્છિત જગાએ પહોંચવા સારુ પોતાનાં અથવા પારકાં હાથી, ઘોડા, વહાણુ, બળદ અને રથો સરસ બેઠને રાખી લે છે તેવી જ રીતે મોક્ષ મેળવવા માટે શુદ્ધદેવ, ગુરુ તથા ધર્મને ભજ. ” ૪ ઉપેંદ્રવજ્ઞા.

“ કુગુરુના ઉપદેશથી કરેલો ધર્મ પણ નિષ્ફળ છે. ”

ફલાદ્ વૃથાઃ સ્યુઃ કુગુરુપદેશતઃ, કૃતા હિ ધર્માર્થમપીહ સૂચમાઃ ।
તદ્દૃષ્ટિરાગં પરિમુચ્ય ભદ્ર ! હે, ગુરું વિશુદ્ધં મજ ચેદ્વિતાર્થ્યસિ ॥૫॥

સંસારમાં કુગુરુ ઉપદેશે, ધર્મકાર્યો જે કરે,
મોટા પ્રયાસ કરે ભલે પણ, ફળ વૃથા તેમાં ઠરે;

૧ ઉગરે-અચી શકે તે તરે ક્યાં ?

: ૮૬ :

અધ્યાત્મ-

હે ભાઈ ! જો તું હિતની, ઈચ્છા હૃદયમાંહે ધરે,
દષ્ટિરાગ પડતો મૂક તું, બજ શુદ્ધ ગુરુ જેથી તરે. ૫

“સંસારયાત્રામાં કુચુરના ઉપદેશથી ધર્મને માટે કરેલા મોટા પ્રયાસ પણ ફળની આખતમાં જોઈએ તો વૃથા નીવડે છે, તેટલા માટે હે ભાઈ ! જો તું હિતની ઈચ્છા રાખતો હોય તો દષ્ટિરાગ પડતો મૂકીને અત્યંત શુદ્ધ ગુરુને બજ.” ૫ વંશસ્થવૃત્ત.

“વીરને વિનતિ-શાસનમાં લૂંટારાનું જોર.”

न्यस्ता मुक्तिपथस्य बाहकतया श्रीवीर ! ये प्राक् त्वया,
लुंटाकास्त्वद्वंतेऽभवन् बहुतरास्त्वच्छासने ते कलौ ।

विभ्राणा यतिनाम तत्तनुधियां मुष्णंति पुण्यश्रियः,
पूत्कुर्मः किमराज्यके ह्यपि तलारक्षा न किं दस्यवः ? ॥६॥

હે વીર ! ધર્મ સાર્થવાહ, પૂરવે તમે મૂકતા ગયા,
કળિકાળ તુમ વિરહ શાસને, જગડા લૂંટારા થયા;
ચયિતિ નામધારી મતિહીણ પ્રાણીની, પુણ્ય લક્ષ્મી હરે,
અરાજ્યમાં પોઝાર ક્યાં ? ચોરી કોટવાળો કરે ? ૬

“હે વીર પરમાત્મા ! મોક્ષમાર્ગના વહન કરનારા તરીકે (સાર્થવાહ તરીકે) જોને તેં પૂર્વે મૂક્યા હતાં, (સ્થાપિત કર્યા હતાં) તેઓ કળિકાળમાં તારી ગેરહાજરીમાં તારા શાસનમાં મોટા લૂંટારા થઈ પડ્યા છે. તેઓ ચતિનું નામ ધારણ કરીને અદ્વયબુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓની પુણ્યલક્ષ્મી ચોરી લે છે, અમારે તે હવે શું પોઝાર કરવો ? ધણી વગરનું રાજ્ય હોય ત્યાં કોટવાળ પણ શું ચોર નથી થતા ?” ૬ શાર્દૂલવિક્રીડિત.

૧ મોટા. ૨ બુદ્ધિ વિનાના માણસ. ૩ રાજ્ય જ્યાં ધણી વગરનું હોય ત્યાં અરાજ્ય છે.

-૬૯૫ કુ મ

: ૮૭ :

“ અશુદ્ધ દેવગુરુધર્મ-ભવિષ્યમાં શોચ. ”

માઘસ્યશુદ્ધૈર્ગુરુદેવધર્મેર્ધિગ્ દષ્ટિરાગેણ ગુણાનપેક્ષઃ ।

અમુત્ર શોચિષ્યસિ તત્ફલે તુ, કુપથ્યમોજીવ મહામયાર્ત્તઃ ॥૭૥॥

અશુદ્ધ દેવગુરુધર્મ પ્રત્યે, હર્ષ તું દિલમાં ધરે,
દષ્ટિરાગથી ગુણની અપેક્ષા, વગર તું જે કરે;
ધિક્કાર માટે તુજને, કુપથ્ય ભોજન જેમ નડે,
હેરાન થાતાં શોચ એ, પરલોક દુર્ગતિ સાંપડે. ૭

“ દષ્ટિરાગથી ગુણની અપેક્ષા વગર તું અશુદ્ધ દેવગુરુધર્મ પ્રત્યે
હર્ષ ખતાવે છે તે માટે તને ધિક્કાર છે ! જેવી રીતે કુપથ્ય ભોજન
કરનાર મહાપીડા પામીને હેરાન થાય છે તેવી જ રીતે આવતા ભવમાં
તું તે (કુદેવગુરુધર્મસેવન)તું કળ પામીને શોચ કરીશ.” ૭ ઉપજાતિ.

“ અશુદ્ધ ગુરુ મોક્ષ આપે નહિ-દષ્ટાંત ”

નામ્નં સુસિક્તોઽપિ દદાતિ નિબકઃ,

પુષ્ટા રસૈર્વધ્યગવી પયો ન ચ ।

દુઃસ્થો નૃપો નૈવ સુસેવિતઃ શ્રિયં,

ધર્મ શિવં વા કુગુર્ન સંશ્રિતઃ ॥ ૮ ॥

કેરી ન આપે લિંબડો, રસાયણ દેતા ગાયને,
રવંધ્યા તે પય આપે નહિ, ખરાબ સમયે ડરાયને;
સેવ્યાથી લક્ષ્મી ન સાંપડે, તેમજ કુશુરુ આશ્રય કરે,
શુદ્ધ ધર્મ મોક્ષ ન આપતા, અપાવનારાનો ઠરે. ૮

“ સારી રીતે સીંચેલો પણ લીંબડો કેરી આપતો નથી; (શેરડી,
ઘી, તેલ, વિગેરે) રસો ખવરાવીને પુષ્ટ કરેલી વંધ્યા ગાય દૂધ દેતી નથી;
(રાજ્યબ્રજતા જેવા) ખરાબ સંજોગોમાં આવેલા રાજાની સારી રીતે

૧ વિચાર કર. ૨ વાંઝણી ગાય. ૩ રાજાને.

: ૮૮ :

અધ્યાત્મ-

સેવા કરી હોય તો પણ તે લક્ષ્મી આપી ન્યાલ કરતો નથી; તેવી જ રીતે, કુશુરુનો આશ્રય કરવાથી તે શુદ્ધ ધર્મ અને મોક્ષ આપી અપાવી શકતા નથી.” ૮

ઈશ્વરજી.

“ તાત્ત્વિક હિત કરનાર વસ્તુ.”

कुलं न जातिः पितरौ गणो वा, विद्या च बंधुः स्वगुरुर्धनं वा ।
हिताय जंतोर्न परं च किंचित्, किंवाहताः सद्गुरुदेवधर्माः ॥९॥

કુલ જાતિ માળાપ મહાજન, વિદ્યા સગાસંબંધીઓ,
કુળગુરુ અગર પૈસા કે, બીજી કોઈ જગની વસ્તુઓ;
કરનાર નહિ કોઈ હિત એ, સર્વ જગતના પ્રાણીને,
શુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ આરાધો, હિતકર્તા જાણીને. ૯

“ કુલ, જાતિ, માળાપ, મહાજન, વિદ્યા, સગાસંબંધીઓ, કુળગુરુ અથવા પૈસા કે બીજી કોઈ પણ વસ્તુ આ પ્રાણીના હિતને માટે થતી નથી, પરંતુ આદરેલા (આરાધન કરેલા) શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ જ (હિત કરનારા થાય છે.)” ૯

ઉપજાતિ.

“ ધર્મમાં જોડે તે જ ખરાં માળાપ ”

માતા પિતા સ્વઃ સુગુરુશ્ચ તત્ત્વાત્,

પ્રબોધ્ય યો યોજતિ શુદ્ધધર્મે ।

ન તત્સમોઽરિઃ ક્ષિપતે મવાઘ્નો,

યો ધર્મવિગ્નાદિકૃતેશ્ચ જીવમ્ ॥ ૧૦ ॥

જે ભોધ આપી ધર્મનો, શુદ્ધ ધર્મમાં જોડે ખરે,
તત્ત્વથી ખરા માળાપ, આ સંસારમાં તેઓ ઠરે;
પોતાના ખરા હિતસ્વી, અને તેજ સુગુરુ સમજવા,
સુકૃત ધર્મ અંતરાયહ્રૂત, વૈરી જગમાં જાણવા. ૧૦

—કેદપ દુ મ

: ૮૯ :

“જે ધર્મનો બોધ આપીને શુદ્ધ ધર્મમાં જોડે તે જ તત્ત્વથી ખરે-ખરું માળાપ, તે જ ખરેખરું પોતાના હિતસ્વી અને તે જ સુચુરુ સમ-જવા, જે આ જીવને સુકૃત્ય અથવા ધર્મના વિષયમાં અંતરાય કરીને સંસારસમુદ્રમાં ફેંકી દે છે. તેના સરખો કોઈ દુશ્મન નથી.” ૧૦ ઉપગ્નતિ.

“સંપત્તિનાં કારણા.”

દાક્ષિણ્યલજ્જે ગુરુદેવપૂજા, પિત્રાદિભક્તિઃ સુકૃતામિલાષઃ ।
પરોપકારવ્યવહારશુદ્ધી, નૃણામિહામુત્ર ચ સંપદે સ્યુઃ ॥૧૧॥

દાક્ષિણ્યતા, લજ્જાળુપણું, ગુરુ દેવની પૂજા કરે,
માળાપ કે વડીલો તરફ જે, ભક્તિભાવે આદરે;
પરોપકાર વ્યવહારશુદ્ધિ, કાર્યો જે સારાં કરે,
એવા મનુષ્ય આ ભવ પરભાવે, સંપત્તિ સારી વરે. ૧૧

“દાક્ષિણ્યતા, લજ્જાળુપણું, ગુરુ અને દેવની પૂજા, માળાપ વગેરે વડીલ તરફ ભક્તિ, સારાં કાર્યો કરવાની અભિલાષા, પરોપકાર અને વ્યવહારશુદ્ધિ મનુષ્યને આ ભવમાં અને પરભવમાં સંપત્તિ આપે છે.” ૧૧ ઉપગ્નતિ.

“વિપત્તિનાં કારણા.”

જિનેશ્વભક્તિર્યમિનામવજ્ઞા, કર્મસ્વનૌચિત્યમધર્મસંગઃ ।
પિત્રાદ્યુપેક્ષા પરવંચનશ્ચ, સ્તજન્તિ પુંસાં વિપદઃ સમંતાત્ ॥૧૨॥

અભક્તિ શ્રી જિનેન્દ્ર પર, અવગણુના સાધુઓની કરે,
અનુચિત પ્રવૃત્તિ વ્યાપારમાં, અધર્મીની સોળત ઠરે;
માળાપાદિ સેવાની, ઉપેક્ષા ઠગબાજી આદરે,
આવા પ્રાણી ચોતરફથી, નિજ આપદાને નોતરે. ૧૨

“જિનેશ્વર ભગવંત તરફ અભક્તિ (આશાતના) સાધુઓની અવગણુના, વ્યાપારાદિમાં અનુચિત પ્રવૃત્તિ, અધર્મીનો સંગ, માળાપ,

: ૯૦ :

અધ્યાત્મ-

વગેરેની સેવા કરવામાં ઉપેક્ષા (બેદરકારી) અને પરવંચન (બીજાને ઠગવું તે)-આ સર્વ પ્રાણીને માટે ચોતરફથી આપણો ઉત્પન્ન કરે છે.” ૧૨

“ પરભવમાં સુખ મેળવવા માટે પુણ્ય ધન ”

મક્ત્યૈવ નાર્ચસિ જિનં સુગુરોશ્ચ ધર્મ,
નાકર્ણયસ્યવિરતં વિરતીર્ન ધત્સે ।

સાર્થ નિરર્થમપિ ચ પ્રચિનોષ્યઘાનિ,
મૂલ્યેન કેન તદમુત્ર સમીહસે શમ્ ? ॥૧૩॥

હે બાઈ ! તું ભક્તિ સહિત, અરચ્યા પ્રભુની ના કરે,
સેવા સુગુરોરાજની નિત્ય, ધર્મશ્રવણ ન આદરે;
અવિરતિપણું વિના પ્રયોજને, પાપની પુષ્ટિ કરે,
સુખ ઈચ્છે પરલોકમાંનું, શું કિંમતે મળવું ઠરે. ૧૩

“ હે બાઈ ! તું ભક્તિથી શ્રી જિનેશ્વરભગવાનની પૂજા કરતો નથી;
તેમ જ સારા ગુરુમહારાજની સેવા કરતો નથી; નિરંતર ધર્મ સાંભ-
ળતો નથી, વળી વિરતિ(પાપથી પાછા હઠવું-ત્રત પરચખ્ખાણુ
કરવાં તે)ને તો ધારણ પણુ કરતો નથી; વળી પ્રયોજને કે વિના પ્રયો-
જને પાપને પુષ્ટિ આપે છે; ત્યારે તું શું કિંમતે આવતા ભવમાં સુખ
મેળવવાની ઈચ્છા રાખે છે ? ” ૧૩ વસંતતિલકા.

“ સુગુરુ સિંહ, કુગુરુ શિયાળ ”

ચતુષ્પદૈઃ સિંહ इव स्वजात्यैर्मिलन्निमांस्तारयतीह कश्चित् ।
सहैव तैर्मज्जति कोऽपि दुर्गे, शृगालवच्चेत्यमिलन् वरं सः ॥૧૪॥

જે રીતે તાર્યા હતા, સિંહે સ્વભાવિ પ્રાણીને,
એ રીતે સુગુરુ તારે, સ્વભાવિ બાઈઓ બાણીને;
જેમ શિયાળ ડૂળી મૂઓ, સ્વભાવિ પ્રાણી-સાથમાં,
કુગુરુ મળ્યા હોય તો, અધોગતિ થાય ચડતા હાથમાં. ૧૪

-કલ્પક્રુ મ

: ૯૨ :

“જેવી રીતે પોતાની જાતના પ્રાણીઓને મળીને સિંહે તાર્યા હતા, તેવી રીતે ક્રાધક (સુગુરુ) પોતાના જાતિભાઈ (ભવ્ય પંચેન્દ્રિય)ને મળીને આ સંસાર-સમુદ્રથી તારે છે; અને જેવી રીતે શિયાળ પોતાના જાતિભાઈઓની સાથે ડૂબી મૂક્યા, તેવી રીતે ક્રાધક (કુગુરુ) પોતાની સાથે સર્વને નરકાદિ અનંત સંસારમાં ડૂબાવે છે; માટે આવા શિયાળ જેવા પુરુષ તો ન મળ્યા હોય તો જ સારું.” ૧૪ ઉપેન્દ્રવજ્રા

“ગુરુનો યોગ છતાં પ્રમાદ કરે તે નિર્ભાગી.”

पूर्णे तटाके तृषितः सदैव, भृतेऽपि गेहे क्षुधितः स मूढः ।
कल्पद्रुमे सत्यपि ही दरिद्रो, गुर्वादियोगेऽपि हि यः प्रमादी ॥१५॥

ઉત્તમ જોગ સુગુરુનો પામી, પ્રમાદ જે પ્રાણી કરે,
પ્રાણી ભરેલ તળાવથી, તરસ્યો રહી પાછો ફરે;
ધનધાન્યથી ભરપૂર ઘરમાં, મૂર્ખ તે ભૂખ્યો મરે,
કલ્પવૃક્ષ પાસે હોય તો પણ, દરિદ્રીને શું કરે. ? ૧૫

“ગુરુમહારાજ વિગેરેની યરાયર જોગવાઈ છતાં પણ જે પ્રાણી પ્રમાદ કરે તે, તળાવ પાણીથી ભરેલું છે છતાં પણ તરસ્યો છે, (ધનધાન્યથી) ઘર ભરપૂર છે છતાં પણ તે મૂર્ખ તો ભૂખ્યો છે અને પોતાની પાસે કલ્પવૃક્ષ છે તો પણ તે તો દરિદ્રી જ છે.” ૧૫ ઉપજ્ઞાતિ..

“દેવ ગુરુ ધર્મ ઉપર અંતરંગ પ્રીતિ વિના જન્મ અસાર છે”

न धर्मचिंता गुरुदेवभक्तिर्येषां न वैराग्यलवोऽपि चित्ते ।

तेषां प्रसूक्तेशफलः पशूनामिवोद्भवः स्यादुदरंभरीणाम् ॥१६॥

ધર્મ સંગ્રાધી ચિન્તા નહિ, દેવગુરુભક્તિ નહિ દિલમાં,
અંશ માત્ર ચિત્ત વૈરાગ્ય નહિ, પેટભરા તેહ ૧અખિલમાં;
તેવા પ્રાણીનો જન્મ પણ જેમ, નિરર્થક બાય છે,
એથી કલેશ માત્ર જણનારી, રજનેતાને થાય છે. ૧૬

૧ જગતમાં. ૨ માતા.

: ૯૨ :

અધ્યાત્મ-

“ જે પ્રાણીને ધર્મસંબંધી ચિંતા, ગુરુ અને દેવ તરફ ભક્તિ અને વૈરાગ્યનો અંશ માત્ર પણ ચિત્તમાં હોય નહિ તેવા પેટભરાઓનો જન્મ પશુની પેડે જાણનારીને કલેશ આપનારો જ છે.” ૧૬ ઉપજાતિ.

“ દેવસંઘાદિ કાર્યોમાં દ્રવ્યવ્યય ”

ન દેવકાર્યે^૧ ન ચ સંઘકાર્યે^૨, યેષાં ધનં નશ્વરમાશુ તેષામ્ ।
તદર્જનાધૈર્વૃજિનૈર્ભવાંઘૌ, પતિષ્યતાં કિં ત્વલંબનં સ્યાત્ ? ॥૧૭॥

નાશવંત છે એકદમ લક્ષ્મી, પ્રાપ્ત થાતા તેહને,
દેવ ગુરુ સંઘકાર્યમાં, વપરાય નહિં જે એહને;
તો પ્રાપ્ત મેળવવા કરેલા, ભારૂપ એ પાપથી,
આધાર કોનો તારવા, સંસાર^૧દધિના તાપથી. ૧૭

“ ધન-પૈસા એકદમ નાશવંત છે. આવા પૈસા જેની પાસે હોય છે તેઓ જે તેને દેવકાર્યમાં અથવા સંઘકાર્યમાં વાપરતા નથી તો તેઓને સદરહુ દ્રવ્ય મેળવવા માટે કરેલાં પાપોથી સંસારસમુદ્રમાં પડતાં પડતાં આધાર કોનો થશે ? ” ૧૭. ઉપજાતિ

આધકાર બાર સમાપ્ત.

અથ ત્રયોદશો યતિશિક્ષોપદેશાધિકારઃ

મુનિરાજનું ભાવનામય ૨૧૩૫.

તે તીર્ણા ભવવારિધિ મુનિવરાસ્તેભ્યો નમસ્કુર્મહે,
યેષાં નો વિષયેષુ ગૃધ્યતિ મનો નો વા કષાયૈઃ પ્લુતમ્ ।
રાગદ્વેષવિમુક્ત્ પ્રશાંતકલુષં સામ્યાત્તશર્માદ્વયં,
નિત્યં રેલતિ ચાત્મસંયમગુણાક્રીડે^૨ ભજદ્ભાવનાઃ ॥૧॥

૧ સંસારસમુદ્ર. ૨ ઉદ્યાને.

-ક દેવ કું મ

: ૯૩ :

ઇન્દ્રિય વિષય આસક્ત નહિ, મુક્ત રાગ દ્વેષથી,
કર્ચા પાપકાર્યો શાન્ત, અદ્વૈત સમતા સુખથી;
આત્મ સંયમ જેલો રહ્યા, એવા મહામુનિરાજના,
તર્ચા અને તારી દિયે, તસ ચરણમાંહે વંદના. ૧

“ જે મહાત્માઓનું મન ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થતું નથી, કષાયોથી વ્યાપ્ત થતું નથી, જે (મન) રાગદ્વેષથી મુક્ત રહે છે, જેણે પાપકાર્યોને શાંત પમાડ્યાં છે, જેણે સમતાવડે અદ્વૈત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જે ભાવના ભાવતું ભાવતું આત્મસંયમ ગુણોરૂપી ઉદ્ધાન-માં હમેશાં ખેલે છે-આવા પ્રકારનું જેમનું મન થયેલું છે તે મહા-મુનીશ્વરો આ સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે અને તેઓને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.” ૧

શાર્દૂલવિકીડિતમ્

સાધુના વેશ માત્રથી મોક્ષ મળતું નથી.

સ્વાધ્યાયમાધિત્સસિ નો પ્રમાદૈઃ,

શુદ્ધા ન ગુપ્તીઃ સમિતીશ્ચ ધત્સે ।

તપો દ્વિધા નાર્જસિ દેહમોહા-

દલ્પેઽપિ હેતૌ દધસે કષાયાન્ ॥ ૨ ॥

પરીષહાન્નો સહસે ન ચોપ-

સર્ગાન્ શીલાંગધરોઽપિ ચાસિ ।

તન્મોક્ષ્યમાણોઽપિ મવાન્ધિપારં,

મુને ! કથં યાસ્યસિ વેષમાત્રાત્ ॥ ૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

હે મુનિ ! વિકથા પ્રમાદ કરતા, સ્વાધ્યાય ઇચ્છા ના કરે,
વિષયાદિ પ્રમાદથી સમિતિ, શુષ્કિ પણ નહિ આધરે;
જન્ને પ્રકાર તપસ્યા, શરીર મમત્વથી ના કરે,
કષાય નજીવા કારણે, પરિસહ ઉપસર્ગવડે કરે;

: ૯૪ :

અધ્યાત્મ-

અઢાર હજાર શીલાંગ રથ, ધારણ કરતાં ના ઠરે,
છતાંય તું મોક્ષસુખ મળવાની, ઇચ્છા ધારણ કરે;
પણ હે મુનિ! વેશમાત્રથી, એ શાશ્વત સુખ ન સાંપડે,
સંસારદધિ નિસ્તારમાં, આવા પ્રમાદો સહુ નડે. ૨-૩

“ હે મુનિ ! તું વિક્ષ્યાદિ પ્રમાદ કરીને સ્વાધ્યાય(સન્ન્યાય ધ્યાન)
કરવા ઇચ્છતો નથી, વિષયાદિ પ્રમાદથી સમિતિ અને ગુપ્તિ પામતો
નથી, શરીર પર મમત્વથી બન્ને પ્રકારના તપ કરતો નથી, નજીવા
કારણથી કષાય કરે છે, પરીષદ તથા ઉપસર્ગ સહન કરતો નથી.
અઢાર હજાર શીલાંગ ધારણ કરતા નથી તે છતાં તું મોક્ષ મેળવવા
ઇચ્છે છે, પણ હે મુનિ! વેશ માત્રથી સંસારસમુદ્રનો પાર કેવી રીતે
પામીશ ? ” ૨-૩ ઉપજાતિ.

વેશમાત્રથી કાંઈ વળતું નથી.

આજીવિકાર્થમિહ યદ્યતિવેષમેષ,

ધત્સે ચરિત્રમમલં ન તુ કષ્ટમીરુઃ ।

તદ્વેત્સિ કિં ન ન વિમેતિ જગજ્જિવૃક્ષ-

મૃત્યુઃ કુતોઽપિ નરકશ્ચ ન વેષમાત્રાત્ ॥ ૪ ॥

ભરણપોષણ: આજીવિકા, નિમિત્ત યતિપણું આઢરે,
પણ કષ્ટથી ડરી જઈ અને, ચારિત્રપાલન ના કરે;
પણ તમામ જગતને ગ્રહણ, કરવા ઇચ્છતું મૃત્યુ કરે,
નરકાદિ ગતિ કોઈ પણ, પ્રાણી વેશમાત્રથી ના ડરે. ૪

“ તું આજીવિકા માટે જ સંસારમાં યતિનો વેશ ધારણ કરે છે પણ
કષ્ટથી બંધી જઈને શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતો નથી. પણ તને ખબર નથી
કે તમામ જગતને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છવાળું મૃત્યુ અને નરક કાંઈ કોઈ
પણ પ્રાણીના વેશ ઉપરથી ડરી જતાં નથી.” ૪. વસંતતિલકા.

-કલ્પક્રુ મ

: ૯૫ :

કેવળ વેશ ધારણ કરનારને તો ઉલટો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

વેષેણ માદ્યસિ યતેશ્વરણં વિનાત્મન્ !,

પૂજ ચ વાંછસિ જનાદ્દુહોપધિં ચ ।

મુગ્ધપ્રતારણમવે નરકેઽસિ ગંતા,

ન્યાયં વિમર્ષિ તદજાગલકર્તરીયમ્ ॥ ૫ ॥

હે આત્મન્ ! તું વર્તન વિના, યતિવેશથી મક્કમ રહે, વસ્ત્રપાત્રાદિ મેળવતા, લોકોથી પુજવા ચહે; ભોળા વિશ્વાસુ છેતરતા, નરક ગતિને પામશે, અજાગલકર્તરી ન્યાય જેમ, જીવન તુજ નિષ્ફળ થશે. ૫

“ હે આત્મન્ ! તું વર્તન (ચરિત્ર) વગર માત્ર યતિના વેશથી જ મક્કમ રહે છે (અહંકાર કરે છે) અને વળી લોકોની પૂજાની અપેક્ષા રાખે છે અને અનેક પ્રકારે વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપધિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે; તેથી ભોળા વિશ્વાસ રાખનારા લોકોને છેતરવાથી પ્રાપ્ત કરેલ નરકમાં તું જરૂર જવાનો છે એમ લાગે છે. ખરેખર તું ‘અજાગલકર્તરી-ન્યાય’ ધારણ કરે છે. ” ૫.

વસંતતિલકા.

આદ્યવેશ ધરવાનું ફળ.

જાનેઽસ્તિ સંયમતપોમિરમીમિરાત્મ-

ન્નસ્ય પ્રતિગ્રહભરસ્ય ન નિષ્ક્રયોઽપિ ।

કિં દુર્ગતૌ નિપતતઃ શરણં તવાસ્તે ?,

સૌખ્યં ચ દાસ્યતિ પરત્ર કિમિત્યવેહિ ॥ ૬ ॥

જાણુવા પ્રમાણે હે આત્મન્ !, આવા સંયમ તપ વડે, ગૃહસ્થે દીધેલા પાત્ર ભોજનનું, ન ભાડું સાંપડે; ત્યારે પછી દુર્ગતિમાં જતા, શરણ કોનું પામશે ? વિચાર કર પરલોકમાં, પછી સુખ કોનાથી થશે ? ૬

: ૯૬ :

અધ્યાત્મ-

“ મારા જાણુવા પ્રમાણે હે આત્મન ! આવા પ્રકારના સંયમ અને તપથી તો (ગૃહસ્થ પાસેથી લીધેલાં પાત્ર, ભોજન વિગેરે) વસ્તુ-ઓનું ભાડું પણ પૂરું થતું નથી. ત્યારે દુર્ગતિમાં પડતાં તને શરણ શું થશે ? અને પરલોકમાં સુખ કાણ આપશે ? તેનો તું વિચાર કર.” ૬.
વસંતતિલકા.

વર્તન વિનાનું લોકરંજન, ઓધિવૃક્ષને કુહાડા,
સંસારસમુદ્રમાં પાત.

કિં લોકસત્કૃતિનમસ્કરણાર્ચનાયૈ
રે મુગ્ધ ! તુષ્યસિ વિનાપિ વિશુદ્ધયોગાન્ ।
કૃતન્ ભવાંધુપતને તવ યત્પ્રમાદો,
બોધિદ્રુમાશ્રયમિમાનિ કરોતિ પર્શૂન્ ॥ ૭ ॥

ત્રિકરણ યોગ વિશુદ્ધ નથી, સત્કાર તો લોકો કરે,
હે મૂઢ ! નમન સેવાપૂજાથી, સંતોષ દિલમાંહે ધરે;
આધાર ફક્ત ઓધિળીજનો, સંસાર ઉદ્ધરવા તને,
નમન આદિ સંતોષ, કુહાડાડપ કાપવા તે બને. ૭

“ તારા ત્રિકરણ યોગ વિશુદ્ધ નથી છતાં પણ લોકો તારો આદર-સત્કાર કરે, તને નમસ્કાર કરે અથવા તારી પૂજાસેવા કરે ત્યારે હે મૂઢ ! તું શા માટે સંતોષ માને છે ? સંસારસમુદ્રમાં પડતાં તને આધાર ફક્ત ઓધિવૃક્ષનો જ છે. તે ઝાડને કાપી નાખવામાં નમસ્કાર-દિધી થતો સંતોષાદિ પ્રમાદ આ(લોકસત્કાર વિગેરે)ને કુહાડા બનાવે છે.” ૭.
વસંતતિલકા.

લોકસત્કારનો હેતુ-શુભ વગરની ગતિ.

ગુણાંસ્તવાશ્રિત્ય નમંત્યમી જના, દદત્યુપધ્યાલયમૈક્ષ્યશિષ્યકાન્ ।
વિના ગુણાન્ વેષમૃષેર્વિભર્ષિંચેત્, તતષ્ટકાનાં તવ ભાવિની ગતિઃ ।૮।

-ક ૬૫ દુ મ

: ૬૭ :

આ લોક તારા ગુણોને, આશ્રયી નમે છે તુજને,
ઉપધિ ઉપાશ્રય આહાર શિષ્યો આપતા તેઓ અને;
હવે જો ગુણ વિના જ, તું ઋષિ વેશને ધરતો હશે,
તો જાણવું તારી ગતિ જ, એ ઠગના જેવી જ થશે. ૮

“ આ લોક તારા ગુણોને આશ્રયીને તને નમે છે અને ઉપધિ,
ઉપાશ્રય, આહાર અને શિષ્યો તને આપે છે. હવે જો ગુણ વગર રૂપિ-
(યતિ)નો વેશ તું ધારણ કરતો હોઈશ તો ઠગના જેવી તારી ગતિ
થશે.” ૮. વંશસ્થવૃત્તમ.

યતિપણાનું સુખ અને ફરજ.

નાજીવિકાપ્રણયિનીતનયાદિચિન્તા,

નો રાજમીશ્ર ભગવત્સમયં ચ વેત્સિ ।

શુદ્ધે તથાપિ ચરણે યત્સે ન મિશ્નો !,

તત્તે પરિગ્રહમરો નરકાર્થમેવ ॥ ૯ ॥

આજીવિકા સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે-ની તને ચિન્તા નથી,
નથી ખીક રાજ્ય તરફની, વાકેફ થઈ સિદ્ધાંતથી;
સિદ્ધાંત પુસ્તકો સાથમાં, આરિત્ર યત્ન કરીશ નહીં,
તો એ વસ્તુઓનો પરિગ્રહ, નરક ગતિ માટે સહી. ૯

“ તારે આજીવિકા, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેની ચિન્તા નથી, રાજ્ય તરફની
ખીક નથી, અને ભગવાનનાં સિદ્ધાંતો તું જાણે છે. અથવા સિદ્ધાંતનાં
પુસ્તકો તારી પાસે છે, છતાં પણ હે યતિ ! જો તું શુદ્ધ આરિત્ર માટે
યત્ન કરીશ નહિ તો પછી તારી પાસેની વસ્તુઓનો ભાર (પરિગ્રહ)
નરક માટે જ છે. ૯. વસંતતિલકા.

જ્ઞાની પણ પ્રમાદને વશ થાય-તેનાં એ કારણો.

શાસ્ત્રજ્ઞોઽપિ ધૃતવ્રતોઽપિ ગૃહિણીપુત્રાદિબંધોઽજ્ઞતોઽ-

પ્યંગી યદ્યત્તે પ્રમાદવશગો ન પ્રેત્યસૌખ્યશ્રિયે ।

: ૯૮ :

અધ્યાત્મ-

તન્મોહદ્વિપતસ્ત્રિલોકજયિનઃ કાચિત્પરા દુષ્ટતા,

વદ્ધાયુષ્કતયા સ વા નરપશુર્નૂનં ગમી દુર્ગતૌ ॥૧૦॥

જાણનારો શાસ્ત્રનો, વ્રતો ગ્રહણ કરેલા હોય ને,
અંધનમુક્ત સ્ત્રી પુત્રથી, છતાં પ્રમાદવશ થઈ અને;
પારલૌકિક સુખરૂપ લક્ષ્મી, માટે યત્ન જો નહિ કરે,
તો મોહશત્રુથી ડગાણો, અગર દુર્ગતિ અંધન ઠરે. ૧૦

“શાસ્ત્રનો જાણનારો હોય, વ્રત ગ્રહણ કરેલાં હોય તથા સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેના અંધનથી મુક્ત હોય, છતાં પ્રમાદને વશ પડીને પારલૌકિક સુખરૂપ લક્ષ્મી માટે આ પ્રાણી કાંઈ યત્ન કરતો નથી. તેમાં ત્રણ લોકને જીતનાર મોહ નામના શત્રુની કાંઈ અવાચ્ય દુષ્ટતા કારણરૂપ હોવી જોઈએ અથવા તો તે નરપશુ અગાઉ આયુષ્ય ખાંધેલ હોવાને લીધે જરૂર દુર્ગતિમાં જનાર હોવો જોઈએ.” ૧૦. શાર્દૂલવિક્રોડિતમ.

યતિ સાવધ આચરે તેમાં મૃષોક્તિનો પણ દાખ.

उच्चारयस्यनुदिनं न करोमि सर्वं,

सावधमित्यसकृदेतदथो करोषि ।

नित्यं मृषोक्तिजिनवंचनभारितात्तत्,

सावधतो नरकमेव विभावये ते ॥ ૧૧ ॥

રાત્રી દિવસ નવ વાર નિત્ય, કરેમિભંતે ઉચ્ચરતો,
સાવધ કામ નહિ કરું, વારંવાર કહ્યો પ્રભુ છેતરતો;
ખોટું બોલી એ પાપથી, ભારે થયેલા પ્રાણીને,
હું ધારું થાય નરકગતિ, એ ટેવ તજવી જાણીને. ૧૧

“તું હમેશાં દિવસ અને રાતમાં થઈ નવ વાર કરેમિભંતેનો પાઠ જાણતાં બોલે છે કે-હું સાવધ કામ નહિ કરું અને પાછો વારંવાર તે જ કયાં કરે છે. આ સાવધ કર્મો કરી તું ખોટું બોલનાર થવાથી

-૬૫ કુ મ

: ૯૯ :

પ્રભુને પણ છેતરનાર છે. અને તે પાપના ભારથી ભારે થયેલા તારે માટે તો નરક જ છે એમ હું ધારું છું.” ૧૧. વસંતતિલકા.

યતિ સાવધ આવ્યરે તેમાં પરવચનનો દોષ.

વેષોપદેશાદ્યુપધિમતારિતા, દદત્યમીષ્ટાનૃજવોઽધુના જનાઃ ।

મુંક્ષે ચ શેષે ચ સુખં વિચેષ્ટસે, મવાંતરે જ્ઞાસ્યસિ તત્ફલં પુનઃ ।૧૨।

વેશ ઉપદેશ અને કપટથી, છેતરાયેલા જનો,
ભદ્રક લોકો વાંછિત વસ્તુ આપે, વળી સહુ સાધનો;
સુખે ખાય, સુખે સુખે, સુખે ફરી રહ્યો જગતમાં,
આવતા ભવે ફળ એહના, બાણીશ રાખો દિલમાં. ૧૨

“ વેશ, ઉપદેશ અને કપટથી છેતરાયેલા ભદ્રક લોકો તને હાલ વાંછિત વસ્તુઓ આપે છે, તું સુખે ખાય છે, સુખે છે અને ફરતો ફરે છે, પણ આવતા ભવે તેનાં ફળ બાણીશ..” ૧૨. ઉપબતિ.

સંયમમાં યત્ન ન કરનારને હિતબોધ.

આજીવિકાદિવિવિધાર્ત્તિભૃશાનિશાર્ત્તાઃ,

કૃચ્છ્રેણ કેઽપિ મહતૈવ સૃજન્તિ ધર્માન્ ।

તેભ્યોઽપિ નિર્દય ! જિઘૃક્ષસિ સર્વમિષ્ટં,

નો સંયમે ચ યતસે મવિતા કથં હી ॥૧૩॥

આજીવિકા ચલાવવા આદિ-ની અનેક પીડા વડે,
રાતદિવસ હેરાન થાતા, ગૃહસ્થો મુસીબત પડે;
ધર્મકાર્યો કરનાર પાસે, યતિ દયાહીન થઈ અને,
ઈષ્ટ વસ્તુ મેળવતા પણ, સંયમ વિષ્ણુ શું સારું બને? ૧૩

“ આજીવિકા ચલાવવા વિગેરે અનેક પ્રકારની પીડાઓથી રાત-દિવસ બહુ હેરાન થતા કેટલાક ગૃહસ્થો મહામુશ્કેલીથી ધર્મકાર્યો કરતાં

: ૧૦૦ :

અધ્યાત્મ-

હોય છે, તેઓ પાસેથી પણ હે દયાહીન યતિ ! તું સારી સર્વ ઈષ્ટ
વસ્તુઓ મેળવવા ઇચ્છા રાખે છે અને સંયમમાં યતન કરતો નથી;
તારે તારું શું થશે ? ૧૩ વસંતતિલકા.

નિર્ગુણ મુનિની ભક્તિથી તેને તથા ભક્તોને ફલ થતું નથી.

આરાધિતો વા ગુણવાન્ સ્વયં તરન્,
ભવાબ્ધિમસ્માનપિ તારયિષ્યતિ ।

શ્રયન્તિ ये त्वामिति भूरिभक्तिभिः,

फलं तवैषां च किमस्ति निर्गुण ! ॥ ૧૪ ॥

આ ગુણવાન પુરુષ તરે, તેમજ બીજાને તારતા,
એ કારણે બહુ ભક્તિથી, આશ્રય તમારો ધારતા;
હે નિર્ગુણ ! તો આરિત્રવિહીન, લાભ શું તું પામશે ?
ભોળે ભાવે આશ્રય, કરનારા જનો ડૂબી જશે. ૧૪

“ આ ગુણવાન્ પુરુષની આરાધના કરી હોય તો તે ભવ સમુદ્ર
તરે ત્યારે આપણને પણ તારશે એવા પ્રકારની બહુ ભક્તિથી ઘણાં
માણસો તારો આશ્રય કરે છે, તેથી હે નિર્ગુણ ! તને અને તેઓને
શું લાભ છે ? ” ૧૪. ઉપખતિ.

નિર્ગુણ મુનિને ઉલટા પાપખંધ થાય છે.

સ્વયં પ્રમાદૈર્નિપતન્ ભવાંબુધૌ,
કથં સ્વમક્તાનપિ તારયિષ્યસિ ? ।

પ્રતારયન્ સ્વાર્થમૃજૂન્ શિવાર્થિનઃ,

સ્વતોઽન્યતશ્ચૈવ વિલુપ્યસેઽહસા ॥ ૧૫ ॥

તું પોતે તારા પ્રમાદથી, સંસાર પડતો અરે !
તો પછી ભક્તજનો તમારા, આશ્રયે શી રીત તરે ?

-કે ૬૫ દુ મ

: ૧૦૧ :

ખિચારા મોક્ષાર્થી સરલ જીવ, સ્વાર્થ માટે છેતરે,
પોતાથી અન્યદ્વારા, ખરડાય પાપોથી ખરે. ૧૫

“ તું પોતે પ્રમાદવડે સંસારસમુદ્રમાં પડતો જાય છે ત્યાં પોતાના ભક્તોને તું કેવી રીતે તારવાનો હતો? ખિચારા મોક્ષાર્થી સરળ જીવોને પોતાના સ્વાર્થ માટે છેતરીને પોતાથી અને અન્યદ્વારા પાપવડે તું ખરડાય છે. ” ૧૫ વંશસ્થવ્રતમ્.

નિર્ગુણને થતું ઋણ તેનું પરિણામ.

મૃદ્ધાસિ શય્યાહતિપુસ્તકોપધીન્, સદા પરેભ્યસ્તપસસ્ત્વિયં સ્થિતિઃ।
તત્તે પ્રમાદાદ્ભરિતાત્પતિગ્રહેર્ઋણાર્ણમગ્રસ્ય પરત્ર કા ગતિઃ? ।૧૬।

તું ઉપાશ્રય, આહાર, પુસ્તક, ઉપધિ અવરથી મેળવે,
એ સ્થિતિ તપસ્વી લોકોની, ચારિત્ર તપ જે કેળવે;
તું તો એહ સ્વીકાર કરી, પ્રમાદવશ પડી જાય છે,
વિચાર એ મોટું દેવું કરતા, પરભવ ગતિ શું થાય છે? ૧૬

“ તું બીજાઓ પાસેથી વસતિ (ઉપાશ્રય), આહાર, પુસ્તક અને ઉપધિ ગ્રહણ કરે છે. એ સ્થિતિ તો તપસ્વી લોકોની (શુદ્ધ ચારિત્ર-વાળાઓની) છે (એટલે એ લેવાનો હક તો માત્ર તપસ્વી લોકોનો છે.) તું તો તેઓનો સ્વીકાર કરીને પાછો પ્રમાદવશ પડી જાય છે, ત્યારે મોટા દેવામાં ઈએલા એવા તારી પરભવે શી ગતિ થશે? ” ૧૬ ઉપન્નતિ.

તારા કયા ગુણ માટે તું ખ્યાતિની ઇચ્છા રાખે છે ?

ન કાપિ સિદ્ધિર્ન ચ તેઽતિશાયિ,
મુને ! ક્રિયાયોગતપઃશ્રુતાદિ ।

તથાપ્યહંકારકદર્થિતસ્ત્વં,

સ્વાતીચ્છયા તામ્યસિ વિહ્મુષા કિમ્ ? ॥૧૭॥

: ૧૦૨ :

અધ્યાત્મ-

હે મુનિ ! તારામાં નથી કોઈ, આસ સિદ્ધિ એહવી,
 ઊંચા પ્રકારની ક્રિયાયોગ, તપસ્યા નહિ તેહવી;
 જ્ઞાન છતાં અહંકાર કદર્થના, થાય પ્રસિદ્ધિ થવા,
 હે અધમ ! એહ કદર્થના, પરિતાપ દિલમાં લાવવા. ૧૭

“ હે મુનિ ! તારામાં નથી કોઈ આસ સિદ્ધિ કે નથી ઊંચા
 પ્રકારનાં ક્રિયા, યોગ તપસ્યા કે જ્ઞાન; છતાં પણ અહંકારથી કદર્થના
 પામેલો પ્રસિદ્ધિ પામવાની ઇચ્છાથી હે અધમ ! તું નકામો પરિતાપ
 શા માટે કરે છે ? ” ૧૭. ઉપગતિ.

નિર્ગુણ હોય છતાં સ્તુતિની ઇચ્છા રાખે તેનું ફળ.

હીનોઽપ્યરે ભાગ્યગુણૈર્મુધાત્મન્ !, વાંછંસ્તવાર્ચાઘનવાપ્તુવંશ્ચ ।
 ઈર્ષ્યન્ પરેભ્યો લભસેઽતિતાપ-મિહાપિ યાતા કુગતિં પરત્ર ॥૧૮॥

હે આત્મન્ ! તું નિષ્પુણ્યક છતાં, પૂજા વિગેરે ઇચ્છતો,
 નહિ પ્રાપ્ત થાતા બીજા પર, દ્વેષ મનમાં ધારતો;
 આ ભવ બળતરા નકામી, એ રીતે વેરનાર છે,
 પરભવે પણ આવી ઇચ્છાઓ, કુગતિ લઈ જનાર છે. ૧૮

“ હે આત્મન્ ! તું નિષ્પુણ્યક છે છતાં પણ પૂજા વિગેરેની ઇચ્છા
 રાખે છે અને તે મળતાં નથી ત્યારે બીજા ઉપર દ્વેષ કરે છે. (પણ
 તેમ કરવાથી) આ ભવમાં બળતરા વહોરી લે છે અને પરભવે કુગ-
 તિમાં જવાનો છે. ” ૧૮. ઉપગતિ.

ગુણ વગર સ્તુતિની ઇચ્છા કરનારનું ઋણ.

ગુણૈર્વિહીનોઽપિ જનનતિસ્તુતિ-

પ્રતિગ્રહાન્ યન્મુદિતઃ પ્રતીચ્છસિ ।

લુલાયગોઽશ્વોઘ્રૂઘરાદિજન્મભિ-

ર્વિના, તતસ્તે ભવિતા ન નિષ્ક્રયઃ ॥ ૧૯ ॥

-૬૯૫ કુ મ

: ૧૦૩ :

તું બુણ રહિત તો પણ, વંદન સ્તુતિ થવા ઇચ્છા ધરે,
આહાર પાણી વિગેરે, ગ્રહણ ખુશી થઇને કરે;
પણ પરભવે પાડા, ગાય, ઘોડા, ઉંટ કે અખર થશે,
એ રીત જન્મ થયા વગર, દેવામાંથી નહિ છૂટશે. ૧૯

“તું ગુણ વિનાનો છે છતાં પણ લોકો તરફથી વંદન, સ્તુતિ,
આહાર પાણીનું ગ્રહણ વિગેરે ખુશી થઇને મેળવવા ઇચ્છા રાખે છે,
પણ યાદ રાખજો કે પાડા, ગાય, ઘોડા, ઉંટ કે ગધેડાના જન્મ લીધા વગર
તું તે દેવામાંથી છૂટો થઇ શકીશ નહીં.” ૧૯. વંશસ્થવૃત્તમ્.

ગુણ વગરના વંદન પૂજન-કળ.

ગુણેષુ નોદ્યચ્છસિ ચેન્મુને ! તતઃ,
પ્રગીયસે ચૈરપિ વંદ્યસેઽર્ચ્યસે ।

જુગુપ્સિતાં પ્રેત્યગતિં ગતોઽપિ તૈ-

ર્હસિષ્યસે ચામિભવિષ્યસેઽપિ વા ॥ ૨૦ ॥

હે મુનિ ! જો તું ગુણો, મેળવવાની ઇચ્છા ના કરે,
તો પછી પૂજે ને વાંદે, ગુણસ્તુતિ જેહ આદરે;
તેઓજ પરભવ તું કુગતિ જતાં, તને જ હસશે ખરે,
અથવા તારોજ પરાભવ, પરભવ વિષે તેઓ કરે. ૨૦

“હે મુનિ ! જો તું ગુણ મેળવવા યતન કરતો નથી તો પછી જેઓ
તારી ગુણ-સ્તુતિ કરે છે, તને વાંદે છે અને પૂજે છે તેઓ જ જ્યારે
તું કુગતિમાં જઈશ ત્યારે તને ખરેખર હસશે અથવા તારો પરાભવ
કરશે.” ૨૦. વંશસ્થવૃત્તમ્.

ગુણ વગરનાં વંદન પૂજન-હિતનાશ.

દાનમાનનુતિવંદનાપરૈર્મોદસે નિકૃતિરંજિતૈર્જનૈઃ ।

ન ત્વવૈષિ સુકૃતસ્ય ચેલ્લવઃ, કોઽપિ સોઽપિ તવ લુપ્ત્યતે હિ તૈઃ ॥ ૨૧ ॥

૧. ખર=ગધેડા.

: ૧૦૪ :

અધ્યાત્મ-

તારી કપટ જાળથી રંજન, થયેલા લોકો તને,-
દાન માન આપે નમસ્કાર, વંદન કરે તુજને;
ત્યારે તું રાજ થાય છે, પણ જાણતો નથી એ જ રે,
તે તારી પાસે એક લેશ, સુકૃત હશે તેને હરે. ૨૧

“ તારી કપટ-જાળથી રંજન પામેલા લોકો તને દાન આપે, માન આપે, નમસ્કાર કરે કે વંદન કરે ત્યારે તું રાજ થાય છે, પણ તું જાણતો નથી કે તારી પાસે એક લેશ સુકૃત્ય હશે તે પણ તેઓ લૂંટી જાય છે. ” ૨૧. રથોદ્ધતા.

સ્તવનનું રહસ્ય-ગુણાર્જન.

ભવેદ્ગુણી મુગ્ધકૃતૈર્ન હિ સ્તવૈ-
ર્ન રુચાતિદાનાર્ચનવંદનાદિભિઃ ।

વિના ગુણાન્નો ભવદુઃસ્વસંક્ષય-

સ્તતો ગુણાનર્જય કિં સ્તવાદિભિઃ ॥ ૨૨ ॥

ભોળા જીવોની સ્તુતિથી, ગુણ કે પ્રખ્યાતિ ન પામતો,
દાન અર્ચન પૂજન મેળવતાં, ગુણવાન નથી થતો;
ગુણ વગર આ સંસારના, છૂટી શકે નહિ દુઃખથી,
માટે હે ભાઈ ! ગુણ ઉપાર્જન કર, શું સ્તુતિના લાભથી. ૨૨

ભોળા જીવોએ કરેલી સ્તુતિથી કોઈ માણસ ગુણવાન થતો નથી, તેમ જ પ્રખ્યાતિ પામવાથી અથવા દાન અર્ચન અને પૂજન મેળવવાથી પણ કોઈ ગુણવાન થતો નથી. ગુણ વગર સંસારનાં દુઃખનો ક્ષય થતો નથી, તેટલા માટે હે ભાઈ ! ગુણ ઉપાર્જન કર. આ સ્તુતિ વિગેરેથી શું લાભ ? ” ૨૨. વંશસ્થવૃત્તમ.

ભવાંતરનો ખ્યાલ-લોકરંજન પર અસર.

અધ્યેષિ શાસ્ત્રં સદસદ્વિચિત્રાલાપાદિભિસ્તામ્યસિ વા સમાયૈઃ ।
યેષાં જનાનામિહ રંજનાય, ભવાંતરે તે ક મુને ! ક ચ ત્વમ્ ॥ ૨૩ ॥

-ક દપ દ્રુ મ

: ૧૦૫ :

મનુષ્ય મનરંજન નિમિત્ત, સારા ખરાબ શાસ્ત્રો ભણે,
કંઠશોષાદિ કરે માયાપૂર્વક, વિચિત્ર ભાષણે;
શાસ્ત્રો અનેક પ્રકારના, ભણી તું ખેદ સહન કરે,
તેઓ અને તું પછી પણ, કહો ક્યાં જશે ભવાંતરે? ૨૩

“ જો મનુષ્યોનું મનરંજન કરવા માટે તું સારાં અને ખરાબ
અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રો ભણે છે અને માયાપૂર્વક વિચિત્ર પ્રકારનાં
ભાષણોથી (કંઠશોષાદિ) ખેદ સહન કરે છે તેઓ ભવાંતરે ક્યાં જશે
અને તું ક્યાં જઈશ ? ” ૨૩. ઉપજાતિ.

પરિગ્રહત્યાગ

પરિગ્રહં ચેદ્વચજહા ગૃહાદે-સ્તત્કિં નુ ધર્મોપકૃતિચ્છલાત્તમ્ ।
કરોષિ શય્યોપધિપુસ્તકાદે-ર્ગરોઽપિ નામાંતરતોઽપિ હંતા ॥૨૪॥

ઘર આદિ પરિગ્રહો તજ્યા, વૈરાગ્ય દિલમાં આવતા,
ધર્મ ઉપકરણ શય્યા ઉપધિ, પુસ્તક મેળવે કાવતા;
એ પરિગ્રહના મોહવડે, નામાંતરે પણ ઝેર છે,
ઝેર મારતું નામાંતરે, સંસાર કાળો કેર છે. ૨૪

“ ઘર વિગેરે પરિગ્રહને તેં તજી દીધા છે તો પછી ધર્મના ઉપ-
કરણને બહાને શય્યા, ઉપધિ, પુસ્તક વિગેરેનો પરિગ્રહ શા માટે કરે
છે ? ઝેરને નામાંતર ક્યાંથી પણ તે મારે છે, ” ૨૪. ઉપેદ્રવજ્ઞા.

ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ પરિગ્રહ.

પરિગ્રહાત્સ્વીકૃતધર્મસાધના-

મિધાનમાત્રાત્કિમ્ મૂઢ ! તુષ્યસિ ? ।

ન વેત્સિ હેમ્નાપ્યતિ મારિતા તરી,

નિમજ્જયત્યંગિનમંબુધૌ દ્રુતમ્ ॥ ૨૫ ॥

: ૧૦૬ :

અધ્યાત્મ-

હે મૂઢ ! ધર્મના સાધનો, ઉપકરણ આદિ નામથી,
તું હર્ષવેદો થાય છે, સાધન મળેલ તમામથી;
જાણે નહિ કે વહાણમાં, ભલે ૧ હેમ ભાર વધુ ભરે,
કુળાડે બેસનારને જહાજ, રભારાકાંત નહિ તરે. ૨૫

“ હે મૂઢ ! ધર્મનાં સાધનને ઉપકરણાદિનું નામ માત્ર આપીને
સ્વીકારેલા પરિગ્રહથી તું કેમ હર્ષ પામે છે ? શું જાણતો નથી કે
વહાણમાં જે સોનાનો પણ અતિ ભાર ભર્યો હોય તો તે પણ બેસનાર
પ્રાણીને તુરત જ સમુદ્રમાં ખૂડાડે છે. ” ૨૫ વંશસ્થવૃત્તમ.

ધર્મોપકરણ પર મૂર્છા-એ પણ પરિગ્રહ.

યેઽહઃકષાયકલિકર્મનિબંધમાજનં,

સ્યુઃ પુસ્તકાદિભિરપીદિતધર્મસાધનૈઃ ।

તેષાં રસાયનવરૈરપિ સર્પદામયૈ-

રાત્તાત્મનાં ગદહતેઃ સુખકૃત્તુ કિં ભવેત્ ? ॥૨૬॥

ધર્મ સાધનની વાંછા હોય, આવા પુસ્તકાદિ વડે,
પાપ કષાય કંકાસ કરતા, કર્મના બંધન નડે;
આ રીતે પ્રાણીને સુખના, સાધનો પણ શું કરે ?
ઉત્તમ રસાયણે વ્યાધિ વધે, શાંતિ સાધન શું ઠરે ? ૨૬

“ જેના વડે ધર્મ સાધનની વાંછા રાખી હોય એવાં પુસ્તકાદિ
વડે પણ જે પ્રાણીઓ પાપ, કષાય, કંકાસ અને કર્મબંધ કરે ત્યારે
તેઓને સુખનું સાધન શું થાય ? જે પ્રાણીના વ્યાધિઓ ઉત્તમ પ્રકારનાં
રસાયણોથી પણ ઊલટા વધારે પ્રસરતા જાય તેને વ્યાધિની શાંતિ માટે
સાધન શું થઈ શકે ? ” ૨૬. મૃદંગ.

૧. હેમ=સોનું. ૨. ભારાકાંત=વધારે ભાર ભરવાથી વહાણ તરે નહિ.

-૩૯૫૬ મ

: ૧૦૭ :

ધર્મોપકરણુ પર મૂર્ખ-તેથી દ્વાપ.

રક્ષાર્થે સ્વલુ સંયમસ્ય ગદિતા યેઽર્થા યતિનાં જિનૈ-
ર્વાસઃપુસ્તકપાત્રકપ્રમૃતયો ધર્મોપકૃત્યાત્મકાઃ ।

મૂર્છન્મોહવશાત્ત એવ કુધિયાં સંસારપાતાય ધિક્,
સ્વં સ્વસ્યૈવ વધાય શસ્ત્રમધિયાં યદ્દુષ્પ્રયુક્તં ભવેત્ ॥૨૭॥

વસ્ત્ર પુસ્તક પાત્રા, ધર્મોપકરણુ શ્રીતીર્થકરે,
સંયમની રક્ષા નિમિત્તે, બતાવતા યતિને ખરે;
તે છતાં મૂઢબુદ્ધિ મોહથી, સંસારની વૃદ્ધિ કરે,
ધિક્કાર જિમ મૂર્ખ અકુશળ, હથીઆર વાપરતા મરે. ૨૭

“વસ્ત્ર, પુસ્તક અને પાત્રાં જગેરે ધર્મોપકરણુના પદાર્થો શ્રી તીર્થકર
બગવાને સંયમની રક્ષા માટે યતિઓને બતાવ્યા છે તે છતાં મૂઢબુદ્ધિ-
વાળા મૂઢજીવો વધારે મોહમાં પડીને તેને સંસારમાં પાડવાના સાધનમૂત
બનાવે છે તેઓને ખરેખર ધિક્કાર છે! મૂર્ખ માણસ વડે અકુશળતાથી
વપરાયલું શસ્ત્ર (હથિયાર) તેના પોતાના જ નાશનું નિમિત્ત થાય છે.” ૨૭
શાદ્દંભવિકીડિતમ.

“ધર્મોપકરણુ ઉપડાવવાથી દ્વાપ ”

સંયમોપકરણચ્છલાત્પરાન્ભારયન્ , યદસિ પુસ્તકાદિભિઃ ।

ગોસ્વરોષ્ટ્રમહિષાદિરૂપમૃત્તચ્ચિરં, ત્વમપિ ભારયિષ્યસે ॥૨૮॥

સંયમ ઉપકરણુના, બહાનાથી વધારે રાખતા,
પુસ્તક આદિ વસ્તુઓનો, બોળે અતિ ઉપડાવતા;
ગાય, ગધેડા, ઉંટ, પાડા-રૂપ તુજ લેવરાવતા,
ઘણા કાળ પર્યંત તને એ જ, ભાર વહન કરાવતા. ૨૮

“સંયમ ઉપકરણુના બહાનાથી પુસ્તક વિગેરે વસ્તુઓનો બીજા
ઉપર તું ભાર મૂકે છે, પણ તે ગાય, ગધેડા, ઉંટ, પાડા વિગેરેનાં રૂપ

: ૧૦૮ :

અધ્યાત્મ-

તારી પાસે લેવરાવીને ધણા કાળ પર્યંત તને ભાર વહન કરાવશે.” ૨૮
રથાદ્વતા.

“ સંયમ અને ઉપકરણની શોભાની સ્પર્ધા ”

વસ્ત્રપાત્રતનુપુસ્તકાદિનઃ, શોભયા ન સ્વલ્લુ સંયમસ્ય સા ।

આદિમા ચ દદતે ભવં પરા, મુક્તિમાશ્રય તદિચ્છયૈકિકામ્ ॥૨૯॥

વસ્ત્ર પાત્ર શરીર પુસ્તક, શોભા વૃદ્ધિ એ શું સરે,
સંયમ-શોભા વિણુ પ્રથમ, શોભા સંસારવૃદ્ધિ કરે;
ખીજા પ્રકારની સંયમ, શોભા વડે મુક્તિ વરે,
એ એક પ્રકારે જાણી, યતિ યત્ન સંયમ આદરે. ૨૯

“ વસ્ત્ર, પાત્ર, શરીર કે પુસ્તક વિગેરેની શોભા કરવાથી કાંઈ સંયમની શોભા થતી નથી. પ્રથમ પ્રકારની શોભા (ભવ) વૃદ્ધિ આપે છે અને ખીજા પ્રકારની શોભા મોક્ષ આપે છે, માટે આ બંનેમાંથી તારી મરજી આવે તે એક શોભાનો આશ્રય કર. અથવા તે માટે વસ્ત્ર પુસ્તક વિગેરે શોભાનો ત્યાગ કરીને હે યતિ ! મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો પણ તું સંયમની શોભામાં કેમ યત્ન કરતો નથી ? ” ૨૯

“ પરિષદ સહન-સંવર ”

શીતાતપાધાન્ન મનાગપીહ, પરીષદાંશ્ચેત્ક્ષમસે વિસોદુમ્ ।

કથં તતો નારકગર્ભવાસ-દુઃખાનિ સોઢાસિ ભવાંતરે ત્વમ્ ? ॥૩૦॥

આ ભવમાં જરા ઠંડી તાપ, પરિસહો થાતાં ઠરે,
ભવાંતરે નરક ગતિમાં, લાંબો વખત જ્યારે ઠરે;
ગર્ભાવાસના પણ મહાન્, દુઃખો જગતમાં ઉતરે,
એ દુઃખ સહન શી રીતે થશે, વિચારતા દિલમાં ઠરે, ૩૦

“ આ ભવમાં જરાપણ ઠંડી, તાપ વિગેરે પરીષદો સહન કરવાને શક્તિમાન થતો નથી તો પછી ભવાંતરમાં નારકીનાં તેમજ ગર્ભાવાસનાં દુઃખો કેવી રીતે સહન કરીશ ? ” ૩૦
ઉપજાતિ.

-ક ૬૫ કુ મ

: ૧૦૯ :

“ વિનાશી દેહ-જપ તપ કરવાં ”

મુને ! ન કિં નશ્વરમસ્વદેહ-મૃત્ષિંડમેનં સુતપોત્રતાઘિઃ ।

નિપીઙ્ય મીતિર્ભવદુઃસ્વરાશે-હિંત્વાત્મસાચ્છૈવસુખં કરોષિ ? ॥૩૧॥

હે મુનિ ! આ ૧અંગ રૂપ, માટીના પિંડ નાશવંતથી,
પોતાનો ન જાણી તપ વ્રતો, આદરો એ દેહથી;
તપ વ્રતો ઉત્તમ પ્રકારે, પીડા આપી જો કરે,
આત્મ સન્મુખ ન થાય શાને, અનંત ભવ દુઃખો હરે. ૩૧

“ હે મુનિ ! આ શરીરરૂપી માટીનો પિંડ નાશવંત છે અને પોતાનો
નથી, તેને ઉત્તમ પ્રકારના તપ અને વ્રતો કરીને પીડા આપી અનંત
ભવમાં પ્રાપ્ત થનારાં દુઃખો દૂર કરી નાખીને મોક્ષસુખને આત્મ
સન્મુખ કેમ કરતો નથી ? ” ૩૧ ઉપગતિ.

“ ચારિત્રનાં કષ્ટ વિરુદ્ધ નારકી તિર્યચના કષ્ટ ”

યદત્ર કષ્ટં ચરણસ્ય પાલને, પરત્ર તિર્યક્નરકેષુ યત્પુનઃ ।

તયોર્મિથઃ સપ્રતિપક્ષતા સ્થિતા, વિશેષદૃષ્ટ્યાન્યતરજ્જહીહિ તત્ ॥૩૨॥

ચારિત્ર શુદ્ધ પાલન નિમિત્ત, કષ્ટ અદ્ય જે થાય છે,
પરભવ નારકી તિર્યચ ગતિ, દીર્ઘ સમય દુઃખદાય છે;
પ્રતિપક્ષીપણું એ બેઉનું, જગતમાં જોવાય છે,
સમજણપૂર્વક તજો એક, કરો અહણુ જે ફળદાય છે. ૩૨

“ ચારિત્ર પાળવામાં આ ભવમાં જે કષ્ટ પડે છે અને પરભવમાં
નારકી અને તિર્યચગતિમાં જે કષ્ટ પડે છે તે બંનેને અરસપરસ પ્રતિ-
પક્ષીપણું છે, માટે સમજણ વાપરીને બેમાંથી એકને તજી દે. ” ૩૨
વંશસ્થવૃત્તમ્.

૧ અંગ-શરીર.

: ૧૧૦ :

અધ્યાત્મ-

“ પ્રમાદજન્ય સુખ વિરુદ્ધ મુક્તિતું સુખ ”

શમત્ર યદ્વિદુરિવ પ્રમાદજં, પરત્ર યચ્ચાન્ધિરિવ હુમુક્તિજમ્ ।
તયોર્મિથઃ સપ્રતિપક્ષતા સ્થિતા, વિશેષદૃષ્ટ્યાન્યતરદ્રહાણ તત્ ॥૩૩॥

પ્રમાદવશે સંસારમાં, બિન્દુમાત્ર સુખ જણાય છે,
૧(ઉ)દ્ધિ સમા દેવલોક મોક્ષ, પરભવના સુખ ગણાય છે;
પ્રતિપક્ષીપણે એ બેઉ, સંસારમાં તેઓ ઠરે,
માટે વિવેકે તણ એકને, એક હેતુ આદરે. ૩૩

“ આ ભવમાં પ્રમાદથી જે સુખ થાય છે તે બિન્દુ જેટલું છે અને
પરભવમાં દેવલોક અને મોક્ષસંબંધી જે સુખ થાય છે તે સમુદ્ર જેટલું
છે; આ બંને સુખને પરસ્પર પ્રતિપક્ષીપણું છે, માટે વિવેક વાપરીને
બેમાંથી એકને તું ગ્રહણ કર. ” ૩૩ વંશસ્થવૃત્તમ્.

“ ચારિત્ર નિયંત્રણાતું દુઃખ વિરુદ્ધ ગર્ભાવાસ વિગેરેતું દુઃખ ”

નિયંત્રણા યા ચરણેઽત્ર તિર્યક્-સ્ત્રીગર્ભકુંભીનરકેષુ યા ચ ।
તયોર્મિથઃ સપ્રતિપક્ષભાવા-દ્વિશેષદૃષ્ટ્યાન્યતરાં ગૃહાણ ॥૩૪॥

૨નિયંત્રણા આ ભવ વિષે, ચારિત્રના પાલન વડે,
નારકી ગતિ સ્ત્રી ગર્ભમાં, એ રીત નિયંત્રણા નડે;
પરસ્પર વિરોધે બેઉ જે, સંસારમાં એમ સાંપડે,
બેમાંથી ગ્રહીએ એક જે, લાભદાયક નિવડે. ૩૪

“ ચારિત્ર પાળવામાં આ ભવમાં તારા પર *નિયંત્રણા થાય છે,
અને પરભવે તિર્યંચગતિમાં, સ્ત્રીના ગર્ભમાં અથવા નારકીના કુંભી-

૧ ઉદ્ધિ-સમુદ્ર. ૨ નિયંત્રણા-કષ્ટ.

* વ્રત વિગેરેને લીધે સહન કરવું પડતું કષ્ટ તથા તીર્થંકરમહારાજ
અને ગુરુમહારાજની આજ્ઞાતું પરાધીનપણું.

-કેલ્પક્રમ

: ૧૧૧ :

પાકમાં નિયંત્રણા (કષ્ટપરાધીનપણું) થાય છે. આ બંને નિયંત્રણાને પરસ્પર વિરોધ છે, માટે વિવેક વાપરીને બેમાંથી એક ગ્રહણ કર." ૩૪ ઉપખતિ.

“ પરિષદ સહન કરવાનો ઉપદેશ, (સ્વવશતામાં સુખ)”

સહ તપોયમસંયમયંત્રણાં, સ્વવશતાસહને હિ ગુણો મહાન્ ।

પરવશસ્ત્વતિ ભૂરિ સહિષ્યસે, ન ચ ગુણં बहुमाप्स्यसि कंचन । ૩૫।

તપ યમ સંયમ નિયંત્રણા, સાવધાન થઈ આદરે, સહન કર પોતાને વશ રહી, ગુણ મોટો તે કરે; પરવશ થઈ બહુ દુઃખ ભોગવે, અદ્ય ક્ષણ તેનું કરે, માટે પરિસહો દુઃખ સહેતા, આત્મહિત વાધે ખરે. ૩૫

“ તું તપ, યમ અને સંયમની નિયંત્રણા સહન કર. પોતાને વશ રહીને (પરીષદાદિનું દુઃખ) સહન કરવામાં મોટો ગુણ છે. પરવશ પડીશ ત્યારે તો દુઃખ બહુ ખમવું પડશે અને તેનું ક્ષણ કાંઈ પણ થશે નહીં.” ૩૫ કુતવિલાંબિત.

“ પરિષદ સહન કરવામાં શુભ ક્ષણ ”

अणीयसा साम्यनियंत्रणाभुवा,

मुनेऽत्र कष्टेन चरित्रजेन च ।

यदि क्षयो दुर्गतिगर्भवासगाऽ-

सुखावलेस्तत्किमवापि नार्थितम् ॥ ૩૬ ॥

સમતા નિયંત્રણાતણાં, આરિત્ર કષ્ટ થોડાવડે, દુર્ગતિ ગરભાવાસના, પરભવે નહિ દુઃખો નડે; તો પછી શુભ ઈચ્છિત વસ્તુ, એહથી શું પામ્યો નહીં, દુઃખપરંપરા ક્ષય કરે, તે આદરો ભાવે રહી. ૩૬

“ સમતાથી અને નિયંત્રણા(પરીષદ સહન)થી થયેલા થોડા જ કષ્ટવડે તેમ જ આરિત્ર પાળવાને લીધે થયેલા થોડા કષ્ટવડે જો દુર્ગતિમાં

: ૧૧૨ :

અધ્યાત્મ-

જવાની અને ગર્ભવાસમાં રહેવાની દુઃખપરંપરાનો ક્ષય થઈ જતો હોય તો પછી શું ઇચ્છિત તું પામ્યો નહિ ?” ૩૬ વંશસ્થવૃત્તમ્.

“ પરિપ્રલુથી દૂર ભાગવાનાં માઠાં ફળ ”

ત્યજ સ્પૃહાં સ્વઃશિવશર્મલાભે, સ્વીકૃત્ય તિર્યઙ્નરકાદિદુઃસ્વમ્ ।
સુખાણુભિશ્ચેદ્વિષયાદિજાતૈઃ, સંતોષ્યસે સંયમકષ્ટમીરુઃ ॥૩૭॥

સંયમ પાળવાના કષ્ટથી, શિથિલ બીતો મને,
વિષયકષાયના અલ્પ સુખમાં, સંતોષ થાતો તને;
તો નરક તિર્યંચગતિના, આગામી દુઃખ સ્વીકારવા,
સ્વર્ગ અને મોક્ષગતિના થતાં, મહાન્ સુખો ત્યાગવા. ૩૭

“ સંયમ પાળવાનાં કષ્ટથી બહી જઈને વિષય કષાયથી થતાં અલ્પ સુખમાં જે તું સંતોષ પામતો હોય તો પછી તિર્યંચ નારકીનાં આગામી દુઃખો સ્વીકારીને સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા તજ દે. ” ૩૭. ઉપનિતિ.

“ પરિપ્રલુ સહન કરવામાં વિશેષ શુભ ફળ ”

સમગ્રચિંતાર્તિહતેરિહાપિ, યસ્મિન્સુખં સ્યાત્પરમં રતાનામ્ ।
પરત્ર ચેન્દ્રાદિમહોદયશ્રીઃ, પ્રમાદસીહાપિ કથં ચરિત્રે ! ॥૩૮॥

ચારિત્રથી આ લવે સર્વ, પ્રકારની ચિન્તા ટળે,
થઈ મનની આધિ નાશ, લય લાગતાં સુખ મોટા મળે;
પરભવમાં ઇન્દ્રાસન કે, મહામોક્ષની લક્ષ્મી રળે,
સુખ એવા પામવા ચારિત્ર, પ્રમાદ ટાળો મન-બળે. ૩૮

“ ચારિત્રથી આ ભવમાં સર્વપ્રકારની ચિન્તા અને મનની આધિના નાશ થાય છે તેથી તેમાં જેને લય લાગી હોય તેઓને મોટું સુખ થાય છે અને પરભવમાં ઇન્દ્રાસન કે મોક્ષની મહાલક્ષ્મી મળે છે. આ પ્રમાણે છે છતાં પણ આ ચારિત્રમાં શા માટે પ્રમાદ કરે છે ?” ૩૮. ઉપનિતિ.

-ક ૯૫ દુ મ

: ૧૧૩ :

“ સુખસાધ્ય ધર્મ કર્તવ્ય-પ્રકારાંતર ”

મહાતપોધ્યાનપરીવહાદિ, ન સર્વસાધ્યં યદિ ધર્તુમીશઃ ।

તદ્ભાવનાઃકિં સમિતીશ્ચ ગુપ્તી-ધર્ત્સે શિવાર્થિન્ ! ન મનઃપ્રસાધ્યાઃ ॥૩૯॥

ઉઘ્ર તપસ્યા ધ્યાન પરિસદ્, સત્વથી સાધી શકે,
તે સાધવાને કદાપિ તું શક્તિહીન થયે થકે;
તો ભાવના સમિતિ ગુપ્તિ, મનથી જ સાધી શકાય છે,
હે મોક્ષાર્થી ! એ સાધનથી, કેમ કાયર થાય છે ? ૩૯

“ ઉઘ્ર તપસ્યા, ધ્યાન, પીરપહ વિગેરે સત્વથી સાધી શકાય તેવા
છે તે સાધવાને તું શક્તિવાન ન હો તો પણ ભાવના સમિતિ અને
ગુપ્તિ જે મનથી જ સાધી શકાય તેમ છે તેને હે મોક્ષાર્થી ! તું
કેમ ધારણ કરતો નથી ? ” ૩૯. ઉપગતિ.

“ ભાવના-સંયમસ્થાન-તેનો આશ્રય ”

અનિત્યતાઘ્ના મજ ભાવનાઃ સદા,

યતસ્વ દુઃસાધ્યગુણેઽપિ સંયમે ।

નિઘત્સયા તે ત્વરતે હ્યયં યમઃ,

શ્રયન્ પ્રમાદાન્ન મવાદ્વિમેષિ કિમ્ ? ॥૪૦॥

અનિત્ય વિગેરે ભાવનાઓ, નિત્ય મનથી ભાવતા,
જે સંયમના મૂળ ઉત્તર ગુણ, કઠિન લાગે સાધતા;
પણ તુરત યત્ન કર તેહમાં, કાળ ભક્ષી જવા ફરે,
સંસારભ્રમણ કરતો નથી, પ્રમાદ તેમાં શું કરે ? ૪૦

“ અનિત્યપણું વિગેરે સર્વભાવનાઓ નિરંતર ભાવ, જે સંયમના
(મૂળ તથા ઉત્તર) ગુણો મુશ્કેલીથી સાધી શકાય છે તેમાં યત્ન કર.
આ યમ(કાળ) તને ખાઈ જવા માટે ઉતાવળ કરે છે ત્યારે પ્રમાદનો
આશ્રય કરતી વખતે તું શું સંસારભ્રમણથી ખીતો નથી ? ” ૪૦ વંશસ્થવૃત્તમ્.

: ૧૧૪ :

અધ્યાત્મ-

“ યોગરૂઢનની આવશ્યકતા ”

હતં મનસ્તે કુવિકલ્પજાલૈ-

ર્વચોઽપ્યવદ્યૈશ્ચ વપુઃ પ્રમાદૈઃ ।

લબ્ધીશ્ચ સિદ્ધીશ્ચ તથાપિ વાંછન્,

મનોરથૈરેવ હ્રા !! હતોઽસિ ॥ ૪૧ ॥

તારું હણાયેલું મન, સંકલ્પવિકલ્પ કર્યા કરે,
તારા વચન અસત્ય કઠોર, ભાષણ ખરડાયા ખરે;
ખગડેલ શરીર પ્રમાદ, લબ્ધિ સિદ્ધિની વાંછા અરે,
એ રીત મિથ્યા મનોરથે, હણાયેલો જગમાં કરે. ૪૧

“ તારું મન ખરાબ સંકલ્પવિકલ્પથી હણાયેલું છે, તારાં વચન અસત્ય અને કઠોરભાષણથી ખરડાયાં છે અને તારું શરીર પ્રમાદથી ખગડ્યું છે, છતાં પણ તું લબ્ધિ અને સિદ્ધિની વાંછા કરે છે. ખરેખર! તું (મિથ્યા) મનોરથથી હણાયો છે. ” ૪૧ ઉપનતિ.

“ મનોયોગ પર અંકુશ-મનગુપ્તિ ”

મનોવશસ્તે સુખદુઃખસંગમો, મનો મિલેદ્યૈસ્તુ તદાત્મકં ભવેત્ ।
પ્રમાદચોરૈરિતિ વાર્યતાં મિલ-ચ્છીલાંગમિત્રૈરનુષઙ્ગયાનિશમ્ ॥ ૪૨ ॥

સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિ થવી એ, સહુ મનને આર્ધીન છે,
મન મળે એકાકાર જાણવું, જળ પ્રવાહે મીંચી છે;
માટે પ્રમાદરૂપ ચોરથી, મનને વારી રાખજે,
શીલાંગરૂપ મિત્રો સાથે, નિત્ય જોડી નાંખજે. ૪૨

“ તને સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિ થવી એ તારા મનને વશ છે. મન જેની સાથે મળે છે તેની સાથે એકાકાર-એકમેક થઈ જાય છે. તેથી

૧ જળ ને માછલાની જેવી પ્રીતિ.

-ક દપ દુ મ

: ૧૧૫ :

પ્રમાદૃષ ચોરને મળતાં તારા મનને રોકી રાખ-અટકાવ અને શીલાંગ-
૩૫ મિત્રોની સાથે તેને નિરંતર જોખ્યા કર." ૪૨ વંશસ્થ.

“ મત્સર-ત્યાગ ”

ધ્રુવઃ પ્રમાદૈર્ભવવારિધૌ મુને !,

તવ પ્રપાતઃ પરમત્સરઃ પુનઃ ।

ગલ્લે નિવદ્ધોરુશિલોપમોઽસ્તિ ચેત્

કથં તદોન્મજ્જનમપ્યવાપ્સ્યસિ ॥ ૪૩ ॥

હે મુનિ ! ચારિત્ર પ્રમાદથી, સંસારસમુદ્ર નક્કી પડે,
મત્સર ધરી બીજા ઉપર, બંધાય મોટી શિલાવડે;
એ પથ્થર ભારવડે તળે જતા, જોયો કિમ આવશે ?
એ બે દોષવડે કરી કષ્ટ, જનમ વૃથા ગુમાવશે. ૪૩

“ હે મુનિ ! તું પ્રમાદ કરે છે. તેને લીધે સંસારસમુદ્રમાં તારા
પાત તો બજે નકકી જ છે. પણ વળી પાછો બીજા ઉપર મત્સર કરે
છે તે ગળે બધેલી મોટી શિલા જેવો છે. ત્યારે પછી તો તું તેમાંથી
જોયો પણ કેવી રીતે આવી શકીશ ? ” ૪૩ વંશસ્થ.

“ નિર્જરા નિમિત્ત પરિસહસહુન ”

મહર્ષયઃ કેઽપિ સહંત્યુદીર્યા-પ્યુગ્રાતપાદીન્યદિ નિર્જરાર્થમ્ ।

કષ્ટં પ્રસંગાગતમપ્યણીયોઽપીચ્છન્ શિવં કિં સહસે ન મિક્ષો ! ॥ ૪૪ ॥

જ્યારે મોટા મુનિ ઋષિઓ, નિજ કર્મ નિર્જરવા કરે,
ઉદ્દીરણા આતાપનાદિ, વિવિધ કષ્ટો બે આદરે;
તો તું મોક્ષની ઇચ્છા કરી, અલ્પ કષ્ટવડે ડરે,
હે સાધુ ! શુદ્ધ ચારિત્ર વિણ, સંસારમાં ફરતો ફરે. ૪૪

“ જ્યારે મોટા ઋષિમુનિઓ કર્મની નિર્જરા માટે ઉદ્દીરણા કરીને
પણ આતાપનાદિ સહન કરે છે તો તું મોક્ષની ઇચ્છા રાખે છે ત્યારે

: ૧૧૬ :

અધ્યાત્મ-

પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થયેલ અત્યંત અદ્ય કષ્ટને પણ હે સાધુ ! કેમ સહન કરતો નથી ?” ૪૪ ઉપજ્ઞતિ.

“યતિસ્વરૂપ-ભાવદર્શન.”

યો દાનમાનસ્તુતિવંદનાભિ-

ર્ન મોદતેઽન્યૈર્ન તુ દુર્મનાયતે ।

અલાભલાભાદિપરીષદાન્ સહન્,

યતિઃ સ તત્ત્વાદપરો વિહંબકઃ ॥ ૪૫ ॥

જે પ્રાણી દાન માન સ્તુતિ, નમસ્કાર આદિવડે, ખુશી ન થાતો એહથી, વિપરીત થતાં કોઈ નડે; અસત્કાર નિન્દા આદિ અસહ્ય, પરિસહો કોઈ કરે, યતિ સહેતા પરમાર્થવૃત્તિ, અવર વેશવિડંબક કરે. ૪૫

“જે પ્રાણી દાન, માન (સત્કાર), સ્તુતિ અને નમસ્કારથી ખુશી થઈ જતો નથી અને તેથી વિપરીતથી (અસત્કાર, નિન્દા વિગેરેથી) નાખુશ થતો નથી અને અલાભ વિગેરે પરીષદોને સહન કરે છે તે પરમાર્થથી યતિ છે, બાકી બીજાઓ તો વેશવિડંબક છે.” ૪૫ ઇંદ્રવંશી

“યતિએ ગૃહસ્થની ચિન્તા ન કરવી.”

દધદ્ગૃહસ્થેષુ મમત્વબુદ્ધિઃ, તદીયતપ્ત્યા પરિતપ્યમાનઃ ।

અનિવૃતાંતઃકરણઃ સદા સ્વૈસ્તેષાં ચ પાપૈર્ભ્રમિતા ભવેઽસિ ।૪૬।

મમત્વ બુદ્ધિ ગૃહસ્થ પર, સુખ દુઃખ તેને આવતા, ચિન્તાવડે તપતા હૃદય પર, વ્યાકૂળતા દિલ લાવતા; તારા તેઓના પાપથી, એ મોહના સાધનવડે, અનાદિકાળથી રખડતા, એહિ સંસારે આથડે. ૪૬

“ગૃહસ્થ ઉપર મમત્વબુદ્ધિ રાખવાથી અને તેઓનાં સુખદુઃખની ચિન્તાવડે તપવાથી તારું અંતઃકરણ સર્વદા વ્યાકૂળ રહેશે, અને તારાં અને તેઓનાં પાપથી તું સંસારમાં રખડ્યા કરીશ.” ૪૬ ઉપજ્ઞતિ

-૩૯૫ દુ મ

: ૧૧૭ :

“ ગૃહસ્થચિંતાનું ક્ષણ ”

ત્યક્ત્વા ગૃહં સ્વં પરમેહર્ષિતા-તપ્તસ્ય કો નામ ગુણસ્તવર્ષે ! ।

આજીવિકાસ્તે યતિવેષતોઽન્ન, સુદુર્ગતિઃ પ્રેત્ય તુ દુર્નિવારા ॥૪૭॥

પોતાનું ઘર તથા પરાયા, ઘરોની ચિન્તાવડે,
હે ઋષિ ! પરિતાપવડે એ, લાભ તુજને શું જડે ?
યતિવેશથી આજીવિકા તારી, સુખપૂર્વક ચાલશે,
પરભવમાં મહામાઠી દુર્ગતિ, એ નહિ અટકાવશે. ૪૭

પોતાનું ઘર ત્યજીને પારકા ઘરની ચિંતાથી પરિતાપ પામતા હે
ઋષિ ! તને શો લાભ થવાનો છે ? (બહુ તો) યતિના વેશથી આ
ભવમાં તારી આજીવિકા (સુખે) ચાલશે પણ પરભવમાં મહામાઠી
દુર્ગતિ અટકાવી શકાશે નહિ. ૪૭ ઉપનિષતિ.

“ તારી પ્રતિજ્ઞા વિઠ તારું વર્તન ”

કુર્વે ન સાવધમિતિ પ્રતિજ્ઞાં,

વદન્નકુર્વન્નપિ દેહમાત્રાત્ ।

શય્યાદિકૃત્યેષુ નુદન્ ગૃહસ્થાન્,

હૃદા ગિરા વાઙ્મિ કથં મુમુક્ષુઃ ? ॥ ૪૮ ॥

હું સાવધ કરીશ નહિ એ, પ્રતિજ્ઞા કાયમ ઉચ્ચરે,
પરંતુ શરીર માત્રથી એ, દોષને તું પરિહરે;
શય્યા વિગેરે કામમાં, તું ગૃહસ્થને પ્રેરણા કરે,
મન વચનથી કરતો તું, ત્યારે મુમુક્ષુ શાનો ઠરે ? ૪૮

“ હું સાવધ કરીશ નહિ ” એવી પ્રતિજ્ઞાતું દરરોજ ઉચ્ચારણ કરે છે
જતાં શરીર માત્રથી જ સાવધ કરતો નથી. અને શય્યા વિગેરે કામોમાં તો
મન અને વચનથી ગૃહસ્થોને પ્રેરણા કર્યા કરે છે ત્યારે તું મુમુક્ષુ
શાનો ? ” ૪૮ ઉપનિષતિ

: ૧૧૮ :

અધ્યાત્મ-

“દેખીતા પ્રશસ્ત સાવધ કર્મોનું ફળ”

કથં મહત્વાય મમત્વતો વા,

સાવધમિચ્છસ્યપિ સંઘલોકે ।

ન હેમમય્યપ્યુદરે હિ શસ્ત્રી,

ક્ષિપ્તા ક્ષણોતિ ક્ષણતોઽપ્યસૂન્ કિમ્ ? ॥ ૪૯ ॥

મહત્વતા અગર મમત્વપણે, સાવધના કાર્યો કરે,
સંઘના સાવધ કાર્યો પણ, એ નિમિત્ત તું આદરે;
સોનાની છરી છતાં પેટમાં, મારતાં તુરત મરે,
ક્ષણવારમાં પણ એહી છરી, પ્રાણ પોતાના હરે. ૪૯

“મહત્વતા માટે અથવા મમત્વપણાથી સંઘલોકોમાં પણ સાવધ વાંછે
છે, પણ શું સોનાની છરી હોય તે પેટમાં મારવામાં આવે ત્યારે એક
ક્ષણવારમાં પ્રાણનો નાશ કરતી નથી ?” ૪૯ ઉપનિતિ.

“નિષ્પ્રલયક ચેષ્ટા-ઉદ્ધત વર્તન-અધમ ફળ”

રંકઃ કોઽપિ જનાભિભૂતિપદવીં ત્યક્ત્વા પ્રસાદાદ્ગુરો-

ર્વેષં પ્રાપ્ય યતેઃ કથંચન કિયચ્છાસ્ત્વં પદં કોઽપિ ચ ।

મૌર્ખર્યાદિવશીકૃતર્જુનતા દાનાર્ચનૈર્ગર્વમા-

ગાત્માનં ગણયન્નરેદ્રમિવ ધિગ્ ગંતા દ્રુતં દુર્ગતૌ ॥ ૫૦ ॥

અપમાન યોગ્ય સ્થાનક તણ, કોઈ રાંક દીક્ષા આદરે,
ગુરુકૃપાએ શાસ્ત્ર ભણતાં, સારી પદવીમાં ધરે;
વાચાલ અતિ ભદ્રિક રાગી, દાન પૂજા તેથી કરે,
એ ગર્વે ધિક્કાર ભૂપ હું, વિચારતાં દુર્ગતિ ઠરે. ૫૦

“કોઈ ગરીબ-રાંક માણસ લોકોના અપમાનને યોગ્ય સ્થાનક તણ
દઈને ગુરુમહારાજની કૃપાથી મુનિનો વેશ પામે છે. કાંઈક શાસ્ત્રોનો

-ક દેવ દુ મ

: ૧૧૯ :

અભ્યાસ કરે છે અને કાઈ પદવી મેળવે છે ત્યારે પોતાના વાચાલ-
પણાથી ભદ્રીકલોકોને વશ કરીને તે રાગીલોકો જે દાન અને પૂજા કરે
છે તેથી પોતે ગર્વ માને છે અને પોતાની જાતને રાજા જેવી ગણે છે.
આવાઓને ખરેખર ધિક્કાર છે ! તેઓ જલદી દુર્ગતિમાં જવાના છે.
(અનંતા દ્રવ્યલિંગ પણ આવી દશામાં વર્તવાથી નિષ્ફળ થયાં છે.) ૫૦
શાર્દૂલવિક્રીડિત.

“ ચારિત્ર પ્રાપ્તિ-પ્રમાદત્યાગ ”

પ્રાપ્યાપિ ચારિત્રમિદં દુરાપં,
સ્વદોષજૈર્યદ્વિષયપ્રમાદૈઃ ।

મવાંબુધૌ ધિક્ પતિતોઽસિ મિક્ષો !,

હતોઽસિ દુઃસ્વૈસ્તદનંતકાલમ્ ॥ ૫૧ ॥

મહાકષ્ટથી મુશ્કેલ મળવું, ચારિત્ર એવું પામીને,
પોતાના કરેલ વિષય, પ્રમાદવડે, એ વામીને;
હે બિક્ષુ ! તું સંસારસમુદ્રમાં, એમ પડતો જાય છે,
અને તેના પરિણામે, અનંતકાળ દુઃખી થાય છે. ૫૧

“ મહાકષ્ટથી પણ મળવું મુશ્કેલ એવું આ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને
પોતાના દોષથી ઉત્પન્ન કરેલા વિષય અને પ્રમાદોવડે હે બિક્ષુ ! તું
સંસારસમુદ્રમાં પડતો જાય છે અને તેના પરિણામે અનંતકાળ સુધી
દુઃખ ખમીશ.” ૫૧. ઉપજાતિ.

“ બોધિબીજ પ્રાપ્તિ-આત્મહિતસાધન ”

કથમપિ સમવાપ્ય બોધિરત્નં,

યુગસમિલાદિનિર્દર્શનાદુરાપમ્ ।

કુરુ કુરુ રિપુવશ્યતામગચ્છન્,

કિમપિ હિતં લભસે યતોઽર્થિતં શમ્ ॥ ૫૨ ॥

: ૧૨૦ :

અધ્યાત્મ-

યુગસમિલા સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત, મહામહેનતે કદી મળે,
ઓધિરત્ન મનુષ્યભવ અતિ, કઠિન પુણ્ય રહિત પળે;
તો શત્રુ તાળે નહિ થતા, તું આત્મહિત જો આદરે,
પ્રયાસ કોઈ એ જ કરતાં, ઇચ્છિત સુખોને વરે. ૫૨

“યુગસમિલા વિગેરે સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતોથી મહામુશ્કેલીથી મેળવી શકાય તેવું ઓધિરત્ન(સમક્ષિત) પામીને શત્રુઓને તાળે થઈ ન જતાં કાંઈ પણ આત્મહિત કર, જેથી કરીને ઇચ્છિત સુખ પ્રાપ્ત થાય.” ૫૨.
પુષ્પિતાગ્રા.

“શત્રુઓના નામની ટીપ”

દ્વિષસ્તિત્વમે તે વિષયપ્રમાદા,

અસંવૃતા માનસદેહવાચઃ ।

અસંયમાઃ સપ્તદશાપિ હાસ્યા-

દયશ્ચ વિભ્યચ્ચર નિત્યમેભ્યઃ ॥ ૫૩ ॥

તારા શત્રુ વિષય પ્રમાદ, વિના અંકુશે કાવતાં,
મન વચન શરીર ઉપર, માઠી અસર એહ જમાવતા;
સત્તર અસંયમ સ્થાનકો, હાસ્યાદિ પણ દોષષટ્ છે,
તેઓથી કાયમ ડરતો રહે, ચેતતા આધીન છે. ૫૩

“તારા શત્રુઓ-વિષય, પ્રમાદ, વિના અંકુશે પ્રવર્તવેલાં મન, શરીર અને વચન, સત્તર અસંયમનાં સ્થાનક અને હાસ્યાદિ છ છે. તેઓનાથી તું નિરંતર ચેતતો (ળીતો) ચાલજે.” ૫૩ ઉપેદ્રવજ્ઞા.

“સામગ્રી-તેનો ઉપયોગ”

ગુરુનવાપ્યાપ્યપહાય ગેહ-મધીત્ય શાસ્ત્રાણ્યપિ તત્ત્વવાંચિ ।

નિર્વાહર્ચિતાદિમરાદ્યભાવેઽપ્યુષે ! ને કિં પ્રેત્ય હિતાય યત્નઃ ? ॥ ૫૪ ॥

હે યતિ ! મહાન્-શુરુ મળ્યા, ઘરણાર પણ છોડ્યા તમે,
તત્ત્વ પ્રતિપાદન અથોનો, અભ્યાસ પણ કીધો કેમે;

-૬૯૫ કુ મ

: ૧૨૧ :

ભાર ઉતરી ગયો નિર્વાહનો, ચિન્તાથી મુક્ત ખરે,
પરંતુ પરભવના હિત માટે, યત્ન કેમ નહિં કરે ? ૫૪

“ હે યતિ ! મહાન્ ગુરુની પ્રાપ્તિ થઈ, ઘરખાર છાંજ્યાં, તત્ત્વ પ્રતિ-
પાદન કરનારા અંથોનો અભ્યાસ કર્યો અને નિર્વાહ કરવાની ચિંતા
વિગેરેનો ભાર ઉતરી ગયો, છતાં પણ પરભવના હિત માટે કેમ યત્ન
થતો નથી ? ” ૫૪. ઉપજાતિ.

“ સંયમની વિરાધના કરવી નહિ. ”

વિરાધિતૈઃ સંયમસર્વયોગૈઃ,

પતિષ્યતસ્તે ભવદુઃખરાશૌ ।

શાસ્ત્રાણિ શિષ્યોપધિપુસ્તકાઘા,

મક્તાશ્ચ લોકાઃ શરણાય નાલમ્ ॥ ૫૫ ॥

જ્યારે સંયમના સર્વ યોગોની, વિરાધના કરે,
ભવદુઃખના ઢગલા વિષે, પડીશ જ્યારે આખરે;
શાસ્ત્રો શિષ્યો ઉપધિ, પુસ્તકાદિ ભક્ત લોકો હશે,
તે શરણુ તુજને આપવા, શક્તિવાન નહિં જ થશે. ૫૫

“ સંયમના સર્વ યોગોની વિરાધના કરવાથી તું જ્યારે ભવદુઃખના
ઢગલામાં પડીશ ત્યારે શાસ્ત્રો, શિષ્યો, ઉપધિ, પુસ્તક અને ભક્તલોકો
વિગેરે કોઈ પણ તને શરણુ આપવાને શક્તિવાન થવાના નથી. ” ૫૫.
ઉપજાતિ.

“ સંયમથી મુખ, પ્રમાદથી તેનો નાશ ”.

यस्य क्षणोऽपि सुरधाममुखानि पल्य-

कोटीर्नृणां द्विनवतीं ह्यधिकां ददाति ।

किं हारयस्यधम ! संयमजीवितं तत्,

हा हा प्रमत्त ! पुनरस्य कुतस्तवाप्तिः ? ॥ ૫૬ ॥

: ૧૨૨ :

અધ્યાત્મ-

જે સંયમ એક ક્ષણ પણ, આરાધના કરવાવડે,
ખાણું કોડ પલ્લોપમથી, વધુ દેવગતિ સાંપડે;
એવું સંયમ જીવન હે અધમ ! તું કેમ હારી જાય છે ?
હે પ્રમાદી ! વિચાર ફરીવાર, પ્રાપ્તિ કિમ એ થાય છે ? ૫૬

“ જે સંયમની એક ક્ષણ(મુહૂર્ત) પણ ખાણું કોડ પલ્લોપમથી
વધારે વખત સુધી દેવલોકનાં સુખો આપે છે એવા સંયમ જીવનને હે
અધમ ! તું કેમ હારી જાય છે ? હે પ્રમાદી ! ફરીવાર તને આ સંયમની
પ્રાપ્તિ પણ ક્યાંથી થશે ? ” ૫૬. વસંતતિલકા.

“ સંયમનું દ્વિ-ઐહિક આમુષ્મિક-ઉપસંહાર ”

નામ્નાપિ યસ્યેતિ જનેઽસિ પૂજ્યઃ, શુદ્ધાત્તતો નેષ્ટસુખાનિ કાનિ ।
તત્સંયમેઽસ્મિન્ યતસે મુમુક્ષોઽનુભૂયમાનોરુફલેઽપિ કિં ન ? ૧૫૭

સંયમના નામ માત્રથી, તું લોકમાં પૂજાય છે,
તે ખરેખર શુદ્ધ હોય તો, ઇષ્ટ દ્વિ મળી જાય છે;
જે સંયમના મહાન્ દ્વિ, પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે,
હે યતિ ! એ સંયમમાં તું, કેમ પ્રયત્નહીન જણાય છે. ૫૭

“ સંયમના નામ માત્રથી પણ જે તું લોકમાં પૂજાય છે તો જે
ખરેખર તે શુદ્ધ હોય તો ક્યું ઇષ્ટ દ્વિ તને ન મળે ? જે સંયમનાં
મહાન્ દ્વિ પ્રત્યક્ષ અનુભવવામાં આવ્યાં છે તે સંયમમાં હે યતિ ! તું
કેમ યત્ન કરતો નથી. ? ” ૫૭. ઉપજાતિ.

ઈતિ ત્રયોદશાધિકારઃ સંપૂર્ણ.

અથ ચતુર્દશો મિથ્યાત્વાદિનિરોધાધિકારઃ

ખંધ હેતુનો સંવર કર.

મિથ્યાત્વયોગાવિરતિપ્રમાદાન્,

આત્મન્ ! સદા સંવેણ સૌખ્યમિચ્છન્ ।

-ક ૯૫ કુ મ

: ૧૨૩ :

અસંવૃતા યદ્વવતાપમેતે,

સુસંવૃતાં મુક્તિર્માં ચ દદ્યુઃ ॥ ૧ ॥

ક્ષણ ક્ષણ શુભ અશુભ કર્મનો, ચેતો ચેતન બંધ પડે,
 અવિરતિ મિથ્યાત્વ કષાય યોગ, સહકારણો આરવડે;
 સંવર તેના નહિ થાતા, સંસારના તાપે તાવે,
 સારી રીતે સંવર થાતાં, મોક્ષગતિના મુખ પાવે.* ૧

“હે ચેતન! જો તું સુખની ઇચ્છા રાખતો હોય તો મિથ્યાત્વ, યોગ, અવિરતિ અને પ્રમાદનો સંવર કર. તેઓનો સંવર કર્યો ન હોય તો તે સંસારનો તાપ આપે છે, પણ જો તેઓનો સારી રીતે સંવર કર્યો હોય તો મોક્ષલક્ષ્મીને આપે છે.” ૧ ઉપજાતિ.

મનોનિગ્રહ-તંદુલમત્સ્ય.

મનઃ સંવૃણુ હે વિદ્વન્ !, અસંવૃતમના યતઃ ।

યાતિ તંદુલમત્સ્યો દ્રાક્, સપ્તમીં નરકાવનીમ્ ॥ ૨ ॥

મગરમત્સ્ય મુખ જળપ્રવાહે, નાના મોટા મચ્છ આવે,
 જળ વળતા એ છિદ્ર પ્રવાહે, નાના મચ્છ ખચી જાવે;
 હે વિદ્વન્! તંદુલમત્સ્ય પાંપણે, આર્ત રોદ્ર તેથી ધ્યાવે,
 હું તો એકે નહિ છોડું, સાતમી નારકીએ જાવે. ૨

“હે વિદ્વન્! મનનો સંવર કર, કારણ કે તંદુલમત્સ્ય મનનો સંવર કરતો નથી તો તુરંત જ સાતમી નરકે જાય છે.” ૨. અનુબુદ્ધ.

મનનો વેગ. વિ૦ પ્રસન્નચંદ્ર.

પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષેર્મનઃપ્રસરસંવરૌ ।

નરકસ્ય શિવસ્યાપિ, હેતુભૂતૌ ક્ષણાદપિ ॥ ૩ ॥

* ફક્ત આ ચૈદમો અધિકાર રૂચિરા છંદ માત્રા ૩૦ તેમ જ હરિગીત માત્રા ૨૮ અને માં લખાયેલ છે, જેથી જ્યાંજે કહીમાં જેટલી માત્રા આવતી હોય તે પ્રમાણે જાણવો. આ ખુલાસા ખાતર જ આ નોટ મૂકવામાં આવી છે.

: ૧૨૪ :

અધ્યાત્મ-

પ્રસન્નચંદ્ર રાજ્યઋષિ, આતાપના લેતા ૧વાટે
 શ્રેણિક ભૂયતિ એહ સમય, જતા વીરવંદન માટે;
 કુમતિ શબ્દ સાંભળતા, રસાતમીના દળીઆં બાંધે,
 ઓમસ્તક હાથ જતા શુભધ્યાને, કેવળજ્ઞાન તુરત સાધે. ૩

“ક્ષણુવારમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને મનની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ અનુ-
 ક્રમે નરક અને મોક્ષનું કારણ થઈ.” ૩. અનુષ્ટુપ્.

મનની અપ્રવૃત્તિ-સ્થિરતા

મનોઽપ્રવૃત્તિમાત્રેણ, ધ્યાનં નૈકેન્દ્રિયાદિષુ ।

ધર્મ્યશુક્લમનઃસ્થૈર્ય-માજસ્તુ ધ્યાયિનઃ સ્તુમઃ ॥ ૪ ॥

મનની પ્રવૃત્તિ નહિં કરવા માત્રથી, ધ્યાન નહિ થાવે,
 જેમ એકેન્દ્રિય મન વગરના, મન પ્રવૃત્તિ નહિ લાવે;
 પણ જે ધ્યાન કરનાર પ્રાણી, ધર્મ શુક્લધ્યાન ધ્યાવે,
 મન સ્થિરતા ભાજનભૂત એ, સ્તુતિ કરીએ તસ ભાવે. ૪

“મનની પ્રવૃત્તિ ન કરવા માત્રથી જ ધ્યાન થતું નથી. જેમ કે
 એકેન્દ્રિય વિગેરેમાં (તેઓને મન ન હોવાથી મનની પ્રવૃત્તિ નથી.)
 પણ જે ધ્યાન કરનાર પ્રાણીઓ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનને લીધે
 મનની સ્થિરતાના ભાજનભૂત થાય છે તેઓની અમે સ્તુતિ કરીએ
 છીએ.” ૪ અનુષ્ટુપ્.

સુનિયંત્રિત મનવાળા પવિત્ર મહાત્માઓ

સાર્થં નિરર્થકં વા યન્-મનઃ, સુધ્યાનયંત્રિતમ્ ।

વિરતં દુર્વિકલ્પેભ્યઃ, પારગાંસ્તાન્ સ્તુવે યતીન્ ॥ ૫ ॥

સાર્થકતા અગર નિષ્ફળ, પ્રયત્નો પરિણામે આવે,
 પણ જેનું મન એહ સમય, સુધ્યાનમાં રહેતું લાવે;

૧. વાટે-રસ્તામાં, ૨. સાતમી નારકી ગતિ, ૩. માથે હાથ જતાં
 લોચ ભાળી શુભધ્યાને ચડ્યા.

-ક ૬૫ દ્રુ મ

: ૧૨૫ :

ખરાળ વિકલ્પોથી રહે દૂર, સંસાર તરેલા તે,
એવા યતિ ! સ્તવીએ અમે, લવથી પાર પડેલા તે. ૫

“ સાર્થકતાથી અથવા નિષ્ફલ પરિણામવાળા પ્રયત્નોથી પણ
જેઓનું મન સુધ્યાન તરફ નોડાયલું રહે છે અને જેઓ ખરાળ
વિકલ્પોથી દૂર રહે છે તેવા-સંસારનો પાર પામેલા યતિઓને અમે
સ્તવીએ છીએ.” ૫ અનુબુદ્ધ.

વચન અપ્રવૃત્તિ-નિરવધ વચન

વચોઽપ્રવૃત્તિમાત્રેણ, મૌનં કે કે ન વિભ્રતિ ।

નિરવધં વચો યેષામ્, વચોગુપ્તાંસ્તુ તાન્ સ્તુવે ॥ ૬ ॥

વચનની અપ્રવૃત્તિ માત્રથી, ધારણ મૌન ન કોણ કરે ?
પણ જે વચન ગુપ્તિવાળા, નિરવધ વાક્યો ઉચ્ચરે;
સ્તુતિ સ્તવના કરીએ તેહની, મધુર વાણી મુખ વદે,
સ્તવના કરવા લાયક જગમાં, એ જન જાણે! અગ્રપદે. ૬

“ વચનની અપ્રવૃત્તિ માત્રથી કોણ મૌન ધારણ કરવું નથી ? પણ
અમે તો જે વચનગુપ્તિવાળા પ્રાણીઓ નિરવધ વચન બોલે છે
તેઓની સ્તવના કરીએ છીએ.” ૬ અનુબુદ્ધ.

નિરવધ વચન-વસુરાજ.

નિરવધં વચો બ્રૂહિ, સાવધવચનૈર્યતઃ ।

પ્રયાતા નરકં ધોરં, વસુરાજાદયો દ્રુતમ્ ॥ ૭ ॥

તું નિરવધ વચન બોલજે, એ વચને સુખી થાવે,
કારણ સાવધ વચન બોલે તો, દુર્ગતિમાંડે જાવે;
સાવધ વચન બોલવાથી, વસુરાજ નરકે જાતા,
એહ આદિ સાવધ વચને, ધોર નરકભાજન થાતા. ૭

“ તું નિરવધ (નિષ્પાપ) વચન બોલ; કારણ કે સાવધવચન
બોલવાથી વસુરાજ વિગેરે એકદમ ધોર નરકમાં ગયા છે.” ૭ અનુબુદ્ધ.

: ૧૨૬ :

અધ્યાત્મ-

દુર્વાચાનાં ભયંકર પરિણામ.

इहाऽमुत्र च वैराय, दुर्वाचो नरकाय च ।

अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति, दुर्वाग्दग्धाः पुनर्न हि ॥ ૮ ॥

દુષ્ટ વચને. આ લોક અને, પરલોકમાં વૈર કરે,
 દુષ્ટ વાક્ય ઉચ્ચરતા જગમાં, નરકગતિ માંહે જ ધરે;
 અગ્નિથી બળેલ હોય તે, ફરીવાર ઉગી આવે,
 પણ દુષ્ટ વચને બાળેલ મન, સ્નેહાંકુર નહિ લાવે. ૮

“દુષ્ટ વચન આ લોક અને પરલોકમાં અનુક્રમે વૈર કરાવે છે અને નરકગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. અગ્નિથી બળેલું ફરીવાર ઉગે છે પણ દુષ્ટવચનથી બળેલાં હોય તેમાં પછી ફરીવાર સ્નેહાંકુર કુટતો નથી.” ૮

અનુક્રમ.

તીર્થંકરમહારાજ અને વચનગુપ્તિની આદેયતા

अत एव जिना दीक्षा-कालादाकेवलोद्भवम् ।

अवघादिभिया ब्रूयु-ज्ञानत्रयभृतोऽपि न ॥ ૯ ॥

ત્રણ જ્ઞાન સહિત તીર્થંકર, માતાની કૂખમાં આવે,
 જગત જંતુ ઉદ્ધરવાકાળે, ચારિત્ર વરતા શુભ ભાવે;
 પાપ ખીંકે દીક્ષાથી કેવળ, જ્ઞાન સુધી મોન રહે,
 કેવળજ્ઞાન થતાં પ્રતિબોધી, તીર્થ સ્થાપવા જેહ ચહે. ૯

“તેટલા માટે જો કે તીર્થંકર મહારાજને ત્રણ જ્ઞાન હોય છે તો પણ દીક્ષાકાળથી માંડીને કેવળજ્ઞાન થતાં સુધી પાપની ખીંકથી તેઓ કંઈ પણ બોલતા નથી.” ૯

અનુક્રમ.

કાયસંવર-કાચખાનું દષ્ટાંત

कृपया संवृणु स्वांगं, कूर्मज्ञातनिदर्शनात् ।

संवृतासंवृतांगा यत्, सुखदुःखान्यवाप्नुयुः ॥ ૧૦ ॥

-ક દપ દુ મ

: ૧૨૭ :

કાચખાના દૃષ્ટાંતથી, શરીર સંવર જેહ કરે,
જીવે ઉપર ખડુ દયા લાવતા, તે સંસારસમુદ્ર તરે;
અંગ સંવર નહિ કરનારા, હિંસક થાતા દુઃખ વરે,
એ રીતે સંવર અસંવર જ, સુખ દુઃખ નિમિત્ત ઠરે. ૧૦

(જીવ ઉપર) દયા લાવીને તારા શરીરનો સંવર કર. કાચખાના
દૃષ્ટાંતથી શરીરનો સંવર કરનાર અને નહિ કરનાર અનુક્રમે સુખ દુઃખ
પામે છે. ૧૦

અનુબુદ્ધ.

કાયાની અપ્રવૃત્તિ વિ. કાયાનો શુભ વ્યાપાર

કાયસ્તંભાન્ન કે કે સ્યુ-સ્તરુસ્તંભાદયો યતા:

શિવહેતુક્રિયો યેષાં, કાયસ્તાંસ્તુ સ્તુવે યતીન્ ॥ ૧૧ ॥

માત્ર કાયાના સંવરથી, ઝાડ સ્તંભ અડગ રહે,
પણ જે શરીર સંવરવડે, મોક્ષ મેળવવા જ ચહે;
ક્રિયા કરવા ઉદ્યત થાય જે, એવા યતિઓનાંજ અમે,
સ્તુતિ કરીએ અમે શુદ્ધ દિલથી, તાસ પ્રવૃત્તિ દિલ રમે. ૧૧

“ માત્ર કાયાના સંવરથી ઝાડ, સ્તંભ વિગેરે કોણ કોણ સંયમી ન
થાય ? પણ જેઓનું શરીર મોક્ષ મેળવવા માટે ક્રિયા કરવામાં ઉદ્યત
થાય છે તેવા યતિની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. ” ૧૧ અનુબુદ્ધ.

શ્રોત્રેન્દ્રિય સંવર

શ્રુતિસંયમમાત્રેણ, શબ્દાન્ કાન્ કે ત્યજન્તિ ન ।

ઈષ્ટાનિષ્ટેષુ ચૈતેષુ, રાગદ્વેષૌ ત્યજન્મુનિઃ ॥ ૧૨ ॥

કાનના સંયમ માત્રથી, કોણ શબ્દોને નહિ તજે ?
પણ ઈષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દો પર, સમભાવે જસ દિલ ભજે;
રાગ દ્વેષ નહિ લાવે તે પર, તેહ ખરા મુનિ જાણો,
વંદન સ્તુતિ કરવા લાયક, એહ મુનિ જ્યાં પીછાણો. ૧૨

: ૧૨૮ :

અધ્યાત્મ-

“ કાનના સંયમ માત્રથી કોણ શબ્દોને ત્યજતું નથી? પણ ઇષ્ટ
અને અનિષ્ટ શબ્દો પર રાગદ્વેષ તથા દે તેને મુનિ સમજવા. ” ૧૨
અનુષ્ટુપ્.

અક્ષુરિન્દ્રિય સંવર

ચક્ષુઃસંયમમાત્રાત્ કે, રૂપાલોકાંસ્ત્યજન્તિ ન ।
ઇષ્ટાનિષ્ટેષુ ચૈતેષુ, રાગદ્વેષો ત્યજન્મુનિઃ ॥ ૧૩ ॥

માત્ર અક્ષુ ઇન્દ્રિય સંયમથી, કોણ રૂપપ્રેક્ષણ ત્યાગે?
પણ ઇષ્ટ અનિષ્ટ રૂપોમાં, જોતા રહે જે સમ ભાગે;
રૂપ કુરૂપ દેખી દિલમાંડે, રાગદ્વેષ નહિ લાવે,
તેહ ખરા મુનિવર જગમાં, ભાવવડે ભણ્યો ભાવે. ૧૩

“ માત્ર અક્ષુના સંયમથી કોણ રૂપ પ્રેક્ષણ તજતા નથી? પણ ઇષ્ટ
અને અનિષ્ટ રૂપોમાં જેઓ રાગદ્વેષ છોડી દે છે તેજ ખરા મુનિ છે. ” ૧૩
અનુષ્ટુપ્.

ધ્રાણુન્દ્રિય સંવર.

ધ્રાણસંયમમાત્રેણ, ગંધાન્ કાન્ કે ત્યજન્તિ ન ? ।
ઇષ્ટાનિષ્ટેષુ ચૈતેષુ, રાગદ્વેષો ત્યજન્ મુનિઃ ॥ ૧૪ ॥

નાસિકાના સંયમથી, કોણ કંહો ગંધો ત્યાગે?
પણ ઇષ્ટ અનિષ્ટ ગંધોમાં, જોતા રહે જે સમભાગે;
સુગંધ દુર્ગંધો આવતાં, રાગ દ્વેષ નહિ લાવે,
તેહ ખરા મુનિવર જગમાં, ભાવવડે ભણ્યો ભાવે. ૧૪

“ નાસિકાના સંયમમાત્રથી કોણ ગંધોને ત્યજતું નથી? પણ ઇષ્ટ
અને અનિષ્ટ ગંધોમાં જેઓ રાગદ્વેષ ત્યજ દે છે તેજ મુનિ કહેવાય. ” ૧૪
અનુષ્ટુપ્.

રસેન્દ્રિય સંવર.

જિહ્વાસંયમમાત્રેણ, રસાન્ કાન્ કે ત્યજન્તિ ન ।
મનસા ત્યજ તાનિષ્ટાન્, યદીચ્છસિ તપઃફલમ્ ॥ ૧૫ ॥

-ક દપ ક્રુ મ

: ૧૨૯ :

જીહ્વાના સંયમ માત્રથી, કોણ રસો તે તો ત્યાગે,
પણ ભાઈ ! તપક્રુળ પામવા, ઇચ્છાએ તજવા લાગે;
સુન્દર લાગતા રસોને, જેહ સાધન છતાંય તજે,
ખરા તપસ્વી એ જ જગતમાં, પરભવે મહાસુખ ભજે. ૧૫

“ જીહ્વાના સંયમમાત્રથી કોણ રસોને ત્યજતું નથી ? હે ભાઈ !
જો તું તપનું ક્રુળ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તો સુન્દર લાગતા
રસોને તજ દે. ” ૧૫ અનુબૂદ્ધ.

સ્પર્શેન્દ્રિય સંયમ.

त्वचःसंयममात्रेण, स्पर्शान् कान् के त्यजन्ति न ? ।

मनसा त्यज तानिष्टान्, यदच्छसि तपःफलम् ॥ १६ ॥

ચામડીનો સ્પર્શ કરવાને, કોણ સ્પર્શનો ત્યાગ કરે,
પણ જો તપ ક્રુળ ચાહે તો, ઇષ્ટસ્પર્શોનો ત્યાગ ધરે;
મનની એહ પ્રવૃત્તિ થાતા, છતા સાધને જેહ તજે,
વિષય વિરક્ત થાતા મુમુક્ષુઓ, સહેજે મુક્તિસુખ ભજે. ૧૬

“ ચામડીનો સ્પર્શ ન કરવા માત્રથી કોણ સ્પર્શનો ત્યાગ કરતું
નથી ? પણ જો તારે તપનું ક્રુળ મેળવવું હોય તો ઇષ્ટસ્પર્શોનો મનથી
ત્યાગ કર. ” ૧૬ અનુબૂદ્ધ.

અસ્તિ સંયમ.

वस्ति संयममात्रेण, ब्रह्म के के न विभ्रते ।

मनःसंयमतो धेहि, धीर ! चेत्तत्फलार्थसि ॥ १७ ॥

મૂંત્રાશયના સંયમથી, બ્રહ્મચારી ન કોણ થતા ?
હે ધીર ! બ્રહ્મચર્ય ઇચ્છાએ, કર મનની તું સંયમતા;
બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરનારા, સુખી આ ભવમાં થાવે,
એહ તણા શુદ્ધ પાલન મને, પરભવમાં મોક્ષે જાવે. ૧૭

: ૧૩૦ :

અધ્યાત્મ-

“ મુત્રાશયના સંયમભાત્રથી કોણ લોકો અહ્યયર્થ ધારણ કરતા નથી ? હે ધીર ! જો તને અહ્યયર્થના ફળની ઇચ્છા હોય તો મનનો સંયમ કરીને અહ્યયર્થને ધારણ કર.” ૧૭.

અનુષ્ટુપ.

સમુદાયથી પાંચે ઇન્દ્રિયોના સંવરનો ઉપદેશ.

વિષયેન્દ્રિયસંયોગા-ભાવાત્કે કે ન સંયતાઃ ? ।

રાગદ્વેષમનોયોગા-ભાવાદ્યે તુ સ્તવીમિ તાન્ ॥ ૧૮ ॥

વિષય ઇન્દ્રિય સંયોગ ન થતા, કોણ નહિ સંયમ પાળે ?
પણ મનથી તે ઉપરના, રાગ દ્વેષને જે ટાળે;
નીરાળા મન યોગથી, સદા પ્રવૃત્તિ એ નહિ જ ગમે,
તેવા જનોની જગમાંહે, સ્તુતિ કરીએ નિત્ય અમે. ૧૮

“ વિષય અને ઇન્દ્રિયનો સંયોગ ન થવાથી કોણ સંયમ પાળતું નથી ? પરંતુ રાગદ્વેષનો યોગ જેઓ મનની સાથે થવા દેતા નથી તેઓની હું તો સ્તવના કરું છું.” ૧૮.

અનુષ્ટુપ.

કષાય સંવર-કરટ અને ઉત્કરટ

કષાયાન્ સંવરણુ પ્રાજ્ઞ !, નરકં યદસંવરાત્ ।

મહાતપસ્વિનોપ્યાપુઃ, કરટોત્કરટાદયઃ ॥ ૧૯ ॥

હે વિદ્વન્ ! તું કષાય સંવર, કાયમ કરતો રે દિલમાં,
કરટ ઉત્કરટ જેવા મહા, તપસ્વી જોય ? અખિલમાં;
કષાયનો સંવર નહિ કરતા, નરકગતિ પામેલા તે,
એ દૃષ્ટાંત વિચારી તજો, કષાય રહી સંવરમે. ૧૯

“ હે વિદ્વન્ ! તું કષાયનો સંવર કર. તેનો સંવર નહિ કરવાની કરટ અને ઉત્કરટ જેવા મહાતપસ્વીઓ પણ નરકને પામ્યા છે.” ૧૯.

અનુષ્ટુપ.

૧. અખિલમાં-જગતમાં.

-ક ૯૫ ૬ મ

: ૧૩૧ :

ક્રિયાવંતની શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ તેનું કારણ.

યસ્યાસ્તિ કિંચિન્ન તપોયમાદિ,

બ્રૂયાત્સ યત્તત્તુદતાં પરાન્ વા ।

યસ્યાસ્તિ કષ્ટાત્મમિદં તુ કિં ન ?

તદ્ભ્રંશભીઃ સંવૃણુતે સ યોગાન્ ॥ ૨૦ ॥

તપસ્યા આદિ કાંઈ ન કીધું, તે ગમે તેવું બોલે,

ખીજીને પીડા ઉપજાવે, ગણવા તસ કોના તોલે?

પણ મહાકષ્ટે કરી, તપસ્યાદિક જે પ્રાપ્ત કરે,

નષ્ટ થવાની ખીકે, યોગ સંવર નહિં કેમ ધરે? ૨૦

“જેને તપસ્યા વિગેરે કાંઈ પણ નથી તે તો ગમે તેવું બોલે અથવા

ખીજીઓને પીડા ઉપજાવે, પણ જેઓએ મહાકષ્ટે કરીને આ તપસ્યા-

દિક પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ તેનો નાશ થઈ જવાની ખીક રાખીને યોગનો

સંવર કેમ ન કરે?” ૨૦.

૪૬૧જી.

મનયોગના સંવરની મુખ્યતા.

ભવેત્સમગ્રેષ્વપિ સંવરેષુ, પરં નિદાનં શિવસંપદાં યઃ ।

સ્યજન્ કષાયાદિજદુર્વિકલ્પાન્, કુર્યાન્મનઃસંવરમિદ્ધધીસ્તમ્ । ૨૧ ।

મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાનું, મોટું સાધન મન જાણો,

સર્વ પ્રકારના સંવરમાં, મન ઉપર સંવર આણો;

એમ જાણી સમૃદ્ધ બુદ્ધિજીવ, કષાયથી ઉત્પન્ન થાતા,

દુર્વિકલ્પો તજી દઈને, મન સંવર કરતા જાતા. ૨૧

“મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાનું મોટામાં મોટું કારણ સર્વ પ્રકારના સંવરોમાં પણ મનનો સંવર છે એમ જાણીને સમૃદ્ધબુદ્ધિજીવ કષાયથી ઉત્પન્ન થએલા દુર્વિકલ્પોને તજી દઈને મનનો સંવર કરે.” ૨૧. ઉપજાતિ.

નિઃસંગતા અને સંવર-ઉપસંહાર.

તદેવમાત્મા કૃતસંવરઃ સ્યાત્, નિઃસંગતામાક્ સતતં સુખેન ।

નિઃસંગભાવાદથ સંવરસ્તદ્-દ્વયં શિવાર્થી યુગપદ્મજેત ॥ ૨૨ ॥

: ૧૩૨ :

અધ્યાત્મ-

ઉપર કહ્યું એહી જ રીતે, સંવર કીધેલો જેણે,
 નિઃસંગતાનો જ ખરો, ભાજન આત્મ કર્યો તેણે;
 નિઃસંગતા ભાવથી સંવર, ભાવવૃદ્ધિ બેઉ કરતા;
 માટે મોક્ષ અભિલાષી જીવ, સાથે બેઉ આદરતા. ૨૨

“ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કર્યો છે સંવર જેણે એવો આ આત્મા તરત
 જ વગર પ્રયાસે નિઃસંગતાનો ભાજન થાય છે. વળી નિઃસંગતાભાવથી
 સંવર થાય છે, માટે મોક્ષનો અભિલાષી જીવ આ જન્મે સાથે સાથે
 જ ભજે.” ૨૨. ઉપજાતિ.

અથ પંચદશઃ શુભવૃત્તિશિક્ષોપદેશાધિકારઃ

આવશ્યક ક્રિયા કરવી.

આવશ્યકેષ્વાતનુ યત્નમાપ્તો-દિતેષુ શુદ્ધેષુ તમોઽપહેષુ ।

ન હંત્યશુન્તં હિ ન ચાપ્યશુદ્ધં, વૈદ્યોક્તમપ્યૌષધમામયાન્ યત્ ॥૧॥

આપ્ત પુરુષ બતાવેલ શુદ્ધ, આવશ્યકે યત્ન કરે,
 એ સહુ પાપતણા હણનારા, એ વિચારી દિલ ધરે;
 વૈદ્યે બતાવેલ ઔષધ, અશુદ્ધ જેઓ વાપરતા,
 વ્યાધિ તણે એહ મૂળથી, નાશ નથી કેમે કરતા. ૧

“આપ્ત પુરુષોના બતાવેલા શુદ્ધ અને પાપના હરનારા એવા
 આવશ્યકે કરવામાં યત્ન કર; કારણ કે વૈદ્યે બતાવેલું ઔષધ ખાધું ન
 હોય અથવા (ખાધા છતાં પણ જો) અશુદ્ધ હોય તો તે રોગનો નાશ
 કરી શકતું નથી.” ૧. ઉપજાતિ.

તપસ્યા કરવી.

તપાંસિ તન્યાદ્વિવિધાનિ નિત્યં, મુખે કટૂન્યાયતિસુંદરાણિ ।

નિઘ્નંતિ તાન્યેવ કુર્મરાર્શિં, રસાયનાનીવ દુરામયાન્ યત્ ॥૨॥

-કલ્પક્રુમ

: ૧૩૩ :

શરૂઆતે કડવા લાગે, પણ સુંદરતા પરિણામે,
બન્ને પ્રકારના તપો કરવામાં, કાયમ દિલ રમે;
વિનાશ કરે કુકર્મ ઢગલાનો, ભાવવડે આદરે,
જિમ રસાયણે દુષ્ટ રોગ જઈ, આરોગ્ય શરીર કરે. ૨

“શરૂઆતમાં કડવાં લાગે તેવાં પણ પરિણામે સુંદર બન્ને પ્રકારના તપો હમેશાં કરવાં. તે કુકર્મના ઢગલાનો તુરત વિનાશ કરે છે, જેવી રીતે રસાયણ દુષ્ટ રોગોને દૂર કરે છે તેમ.” ૨. ઉપગતિ.

શીલાંગ-યોગ-ઉપસર્ગ-સમિતિ-ગુપ્તિ.

વિશુદ્ધશીલાંગસહસ્રધારી, ભવાનિશં નિર્મિતયોગસિદ્ધિઃ ।

સહોપસર્ગાસ્તનુનિર્મમઃ સન્, ભજસ્વ ગુપ્તીઃ સમિતીશ્ચ સમ્યક્ ॥૩॥

તું અઢાર હજાર શુદ્ધ, શિલાંગ રથ ધોરી થાજે,
યોગ સિદ્ધિ નિષ્પાદિત થા, તજી મમતા શરીર કાજે;
ઉપસર્ગો સહુ સહન કરીને, શુભ વૃત્તિઓ દિલ સજે,
સમિતિ ગુપ્તિઓ આદિ પણ, સારી રીતે સદાય ભજે. ૩

“તું (અઢાર) હજાર શુદ્ધ શીલાંગને ધારણ કરનારો થા, યોગ-સિદ્ધિ, નિષ્પાદિત થા, શરીર પરની મમતા દૂર મૂકીને ઉપસર્ગોને સહન કર, સમિતિ અને ગુપ્તિને સારી રીતે ભજ.” ૩. ઇંદ્રવજા.

સ્વાધ્યાય-આગમાર્થ-ભિક્ષા વિગેરે.

સ્વાધ્યાયયોગેષુ દધસ્વ યત્નં, મધ્યસ્થવૃત્ત્યાનુસરાગમાર્થાન્ ।

અગારવો ભૈક્ષમટાઽવિષાદી, હેતૌ વિશુદ્ધે વશિતેંદ્રિયૌઃ ॥૪॥

સજ્જાય ધ્યાન વિષે યત્ન કર, માધ્યસ્થ બુદ્ધિ દિલે ઠરે,
આગમ અર્થને અનુસરી, ઇન્દ્રિયસમૂહને વશ કરે;
અહંકારને મૂકી દઈને, ભિક્ષા કાજ સદાય ફરે,
શુદ્ધ હેતુમાં વિષવાદ રહિત થતા આત્મનું હિત કરે. ૪

“સજ્જાયધ્યાનમાં યત્ન કર, મધ્યસ્થબુદ્ધિથી આગમના અર્થને અનુસર, અહંકાર મૂકી દઈને ભિક્ષા માટે ફર, તેમજ ઇન્દ્રિયોના સમૂહને વશ કરીને શુદ્ધ હેતુમાં વિષવાદ રહિત થા.” ૪. ઉપગતિ.

: ૧૩૪ :

અધ્યાત્મ-

ઉપદેશ—વિહાર.

દદસ્વ ધર્માર્થિતયૈવ ધર્મ્યાન્, સદોપદેશાન્ સ્વપરાદિસામ્યાન્ ।
જગદ્વિતૈષી નવમિશ્ચ કલ્પૈ-ગ્રામૈ કુલે વા વિહરાઽપ્રમત્તઃ ॥૫॥

હે મુનિ ! તું ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના, હેતુથી જ ફરે,
ઉપદેશ આપવા એવા, સ્વ-પર સમાનપણું જ ધરે;
તું જગતનું સારું ઇચ્છતાં, પ્રમાદ સરવે દૂર હરે,
ગામ અગર કુળમાં નવકલ્પી, વિહારે કાયમ કરે. ૫

“ હે મુનિ ! તું ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી એવા પ્રકારના ધર્મા-
નુસાર ઉપદેશો આપ કે જે સ્વ અને પરની બાબતોમાં સમાનપણું
પ્રતિપાદન કરનારા હોય. તું જગતનું સારું ઇચ્છીને પ્રમાદ વગરનો
થઈને, ગામ અથવા કુળમાં નવકલ્પી વિહાર કર.” ૫ ઉપજ્ઞતિ.

સ્વાત્મનિરીક્ષણ-પરિણામ.

કૃતાકૃતં સ્વસ્ય તપોજપાદિ, શક્તીશક્તીઃ સુકૃતેતરે ચ ।
સદા સમીક્ષસ્વ હૃદાય સાધ્યે, યતસ્વ હેયં ત્યજ ચાવ્યયાર્થી ॥૬॥

તપ જપ સારા નઠારા, કાર્ય કર્યા કે કર્યા નથી,
શક્તિ અશક્તિ કેવી તેહમાં, વિચારી જોવું દિલથી;
તું શીવસુખની ઇચ્છા ધરી, તેહ સાધવા યોગ્ય કરે,
અને ત્યાગવા યોગ્ય હોય, તેવા કાર્યથી દૂર ફરે. ૬

“ તપ જપ વિગેરે તેં કર્યાં છે કે કર્યાં નથી ? સારાં કામ અને
નઠારાં કામો કરવામાં શક્તિ અશક્તિ કેટલી છે ? તે સર્વ બાબતો
હૃદયેશાં તારા હૃદય સાથે વિચાર કર. તું મોક્ષ સુખ મેળવવાની ઇચ્છા-
વાળો છે તેથી સાધવા યોગ્ય (અને શકે તેવાં) કાર્યોમાં યત્ન કર અને
ત્યાગ કરવા યોગ્ય કાર્યોને છોડી દે.” ૬. ઉપજ્ઞતિ.

પરપીડાવર્જન-યોગાનિર્મળતા.

પરસ્ય પીડાપરિવર્જનાત્તે, ત્રિધા ત્રિયોગ્યપ્યમલા સદાસ્તુ ।
સામ્યૈકલીનં ગતદુર્વિકલ્પં, મનો વચશ્ચાપ્યનઘપ્રવૃત્તિ ॥૭॥

-ક ૬૫ દ્રુ મ

: ૧૩૫ :

ખીજી જીવોને ત્રણ પ્રકારે, પીડાઓ જો નહિ કરે,
તારા મન વચન ૧અંગની, નિર્મળ થઈ ત્રિપુટી સુધરે;
મનમાત્ર સમતામાં લીન રહી, દુર્વિકલ્પોને તજશે,
અને વચન પણ નિરવધ, વ્યાપારમાં જ પ્રવૃત્ત થશે. ૭

“ખીજી જીવોને ત્રણ પ્રકારે પીડા ન કરવાથી તારાં મન, વચન, કાયાના
યોગોની ત્રિપુટી નિર્મળ થાય, મન માત્ર સમતામાં જ લીન થઈ જાય,
વળી તે તેના દુર્વિકલ્પો તજી દે અને વચન પણ નિરવધ વ્યાપારમાં
જ પ્રવૃત્ત થતું રહે.” ૭. ઉપજાતિ.

ભાવના-આત્મલય.

મૈત્રીં પ્રમોદં કરુણાં ચ સમ્યક્, મધ્યસ્થતાં ચાનય સામ્યમાત્મન્ ! ।

સદ્ભાવનાસ્વાત્મલયં પ્રયત્નાત્, કૃતાવિરામં રમયસ્વ ચેતઃ ! ॥૮॥

હે આત્મન્ ! મૈત્રી પ્રમોદ, કરુણા માધ્યસ્થ ભાવે,
સારી રીતે લીન થતાં તું, સમતા દિલમાંહે લાવે;
પ્રયત્ને કરી સદ્ભાવના, ભાવીને આત્મલયમાં,
વિરામ પામી મનને ક્રિડા, કરાવ શુભ આશયમાં. ૮

“ હે આત્મન્ ! મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને મધ્યસ્થતાને સારી રીતે
ભાવ, (અને તે વડે) સમતા ભાવ પ્રગટ કર. પ્રયત્ને કરી સદ્ભાવના
ભાવીને આત્મલયમાં વિરામ પામીને (તારા) મનને ક્રીડા કરાવ.” ૮. ઉપજાતિ.

મોહના સુભટોનો પરાજય.

કુર્યાન્ન કુત્રાપિ મમત્ત્વ માવં,

ન ચ પ્રમો ! રત્યરતી કષાયાન્ ।

ઇહાપિ સૌખ્યં લભસેઽપ્યનીહો,

હનુત્તરામાર્ગ્યસુખામમાત્મન્ ! ॥ ૯ ॥

હે સમર્થ આત્મન્ ! કોઈ વસ્તુ પર, મમત્વતા ઊઠી જાશે,
રતિ અરતિ કષાય ત્યાગતાં, તું વાંછા રહિત થાશે;

૧. અંગ-શરીર.

: ૧૩૬ :

અધ્યાત્મ-

તો અનુત્તર વિમાન રહેલ, દેવો ને જે સુખ હશે,
આંહી રહ્યા પણ તુજને, એક પ્રકારનું સુખ થશે. ૯

“ હે સમર્થ આત્મનું ! કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર મમત્વભાવ ન કરવો.
તેમજ રતિ, અરતિ અને કષાય પણ ન કરવા. જ્યારે તું વાંછારહિત
થઈશ ત્યારે તો અનુત્તર વિમાનમાં રહેનારા દેવતાઓનું સુખ પણ તને
અહીં મળશે.” ૯. ઇંદ્રવજ્ર.

ઉપસંહાર-શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારની ગતિ.

इति यतिवरशिक्षां योऽवधार्य व्रतस्थ-

श्रवणकरणयोगानेकचित्तः श्रयेत् ।

सपदि भवमहाब्धिं क्लेशराशिं स तीर्त्वा,

विलसति शिवसौख्यानंत्यसायुज्यमाप्स्य ॥૧૦॥

યતિવરોના સંબંધે ઉપર, શિક્ષાઓ જે જાતલાવી,
તે વ્રતધારી મુનિ શ્રાવક, એક ચિત્ત રહે અપનાવી;
તે સંસારરૂપ કલેશનો, ઢગલો તુરત તરી જતા,
અને મોક્ષના અનંત સુખ, પામી આનંદિત થાતા. ૧૦

યતિવરોના સંબંધમાં (ઉપર પ્રમાણે) જાતાવેલી શિક્ષા જે વ્રતધારી
(સાધુ અને ઉપલક્ષણુથી શ્રાવક) એકાગ્રચિત્તથી હૃદયમાં ડસાવે છે અને
ચારિત્ર અને ક્રિયાના યોગને સેવે છે તે સંસારસમુદ્રરૂપ કલેશનો
ઢગલો એકદમ તરી જઈને મોક્ષના અનંત સુખ સાથે તન્મયપણું પામી
પોતે આનંદ કરે છે.” ૧૦ માલિની.

પંદરમો અધિકાર સમાપ્ત.

अथ षोडशः साम्यसर्वस्वाधिकारः

સમતાનું ઈળ-મોક્ષસંપત્તિ.

एवं सदाभ्यासवशेन सात्म्यं, नयस्व साम्यं परमार्थवेदिन् ! ।

यतः करस्थाः शिवसंपदस्ते, भवन्ति सद्यो भवभीतिभेतुः ॥૧॥

-ક દપ દુ મ

: ૧૩૭ :

હે તાત્ત્વિક પદાર્થના જ્ઞાતા, આત્મિક ગુણ ઓળખશે,
પંદર દ્વાર કહો શિક્ષાનો, નિરંતર અભ્યાસ હશે;
સમતા આત્મ સાથે જોડતા, ભવલય લેદન કરતા,
મોક્ષ સંપત્તિ હસ્ત કરી ઝટ, શાશ્વતા સુખો વરતા. ૧

“હે તાત્ત્વિક પદાર્થના જાણનાર! આ પ્રમાણે (ઉપર પંદર દ્વારમાં કહેલ) નિરંતર અભ્યાસના યોગથી સમતાને આત્મા સાથે જોડી દે, જેથી કરીને ભવના ભયને બેદવાવાળી મોક્ષ સંપત્તિઓ તને એકદમ હસ્તગત થઈ જાય.” ૧ ઉપજાતિ.

અવિદ્યાત્યાગ એ સમતાબીજ.

ત્વમેવ દુઃખં નરકસ્ત્વમેવ, ત્વમેવ શર્માપિ શિવં ત્વમેવ ।

ત્વમેવ કર્માણિ મનસ્ત્વમેવ, જહીહ્યવિદ્યામવધેહિ ચાત્મન્ ! ॥૨॥

હે આત્મન્ ! તું જ દુઃખ તું જ, નરકને તું જ સુખ ખરો,
મોક્ષ તું જ વળી કર્મ તું જ, અને મન તું જ નહિ પરો;
અવિદ્યાનો ત્યાગ કરીને, સાવધાન દિલથી થાતા,
સમતારૂપી બીજ હૃદયમાં, ટકી રહે કાયમ જ્ઞાતા. ૨

“હે આત્મન્ ! તું જ દુઃખ, તું જ નરક, તું જ સુખ અને મોક્ષ પણ તું જ. વળી તું જ કર્મ અને મન પણ તું જ. અવિદ્યાને તજી દે અને સાવધાન થા.” ૨ ઈશ્વરજ્ઞા

સુખદુઃખનું મૂળ-સમતા ને મમતા.

નિઃસંગતામેહિ સદા તદાત્મન્નર્યેષ્વશેષેષ્વપિ સામ્યભાવાત્ ।

અવેહિ વિદ્વન્ ! મમતૈવ મૂલં, શુચાં સુખાનાં સમૈતૈવ ચેતિ ॥૩॥

હે આત્મન્ ! સર્વ પદાર્થ પર, સમતાભાવ સદા લાવે,
હે વિદ્વન્ ! નિઃસંગપણું, પ્રાપ્ત કરી લેતા ભાવે;
દુઃખનું મૂળ જાણી લ્યો, ખરેખરી નડતી મમતા,
સુખનું મૂળ આત્મહિતેચ્છુ, આદરવી ભાવે સમતા. ૩

“હે આત્મન્ ! સર્વ પદાર્થો ઉપર સદા સમતાભાવ લાવીને નિઃસંગપણું પ્રાપ્ત કર. હે વિદ્વન્ ! તું જાણી લેજે કે દુઃખનું મૂળ મમતા જ છે અને સુખનું મૂળ સમતા જ છે.” ૩ ઉપજાતિ.

: ૧૩૮ :

અધ્યાત્મ-

સમતાની વાનકી ફળાવાપ્તિ.

સ્ત્રીષુ ધૂલિષુ નિજે ચ પરે વા, સંપદિ પ્રસરદાપદિ ચાત્મન્ ! ।

તત્ત્વમેહિ સમતાં મમતામુગ્, યેન શાશ્વતસુખાદ્વયમેષિ ॥૪॥

સ્ત્રી ઉપર કે ધૂળ ઉપરે, પર કે પોતાનીય સદા,

સંપત્તિ વિસ્તૃત આપત્તિ પર પણુ, મમતા કરવી નહિં કદા;

હે:આત્મન્ ! સમતા દિલ જ્યે, તો અનુપમ સુખો વરશે,

અને એહ ગુણવડેથી, શાશ્વતા સુખ પણુ ઐક્ય થશે. ૪

“ સ્ત્રી ઉપરથી અને ધૂળ ઉપરથી, પોતાના ઉપરથી અને પારકા ઉપરથી, સંપત્તિ ઉપરથી અને વિસ્તૃત આપત્તિ ઉપરથી મમતા મૂકી દધને હે આત્મન્ ! તું સમતા રાખ, જેથી કરીને શાશ્વતસુખ સાથે ઐક્ય થશે. ” ૪

સ્વાગતા.

સમતાના કારણરૂપ પદાર્થોતું સેવન કર.

તમેવ સેવસ્વ ગુરું પ્રયત્ના-દધીષ્વ શાસ્ત્રાણ્યપિ તાનિ વિદ્વન્ ! ।

તદેવ તત્ત્વં પરિભાવયાત્મન્ !, યેભ્યો ભવેત્સામ્યસુધોપભોગઃ ।૫।

તે જ ગુરુની કર સેવા તું, તે જ શાસ્ત્ર-અભ્યાસ કરે,

હે આત્મન્ ! તે જ તત્ત્વનું, ચિંતવન કાયમ દિલ ધરે;

જેના વડે આત્મહિત થાય, તે આદરીયે ભાવે,

તને જેહથી સમતારૂપ, અમૃતનો સ્વાદ સદા આવે. ૫

“ તે જ ગુરુની પ્રયત્નથી સેવા કર, તે જ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર અને હે આત્મન્ ! તે જ તત્ત્વનું તું ચિંતવન કર કે જેનાથી તને સમતારૂપ અમૃતનો સ્વાદ આવે. ” ૫

ઉપજાતિ.

આ અંથ સમતારસની વાનકી.

સમગ્રસચ્છાત્ત્વમહાર્ણવેભ્યઃ, સમુદ્ઘૃતઃ સામ્યસુધારસોઽયમ્ ।

નિપીયતાં હે વિબુધા ! લભધ્વ-મિહાપિ મુક્તેઃ સુखवर्णिकां यत् ॥૬॥

આ સમતા અમૃતનો રસ, જ્ઞાની જ્ઞાનથી ઓળખતા,

મોટા મોટા સમગ્ર શાસ્ત્રથી, અનુપમ રસ એ ઉદ્ધરતા;

-કં દય દુ મ

: ૧૩૯ :

હે પંડિત જનો ! તમે એ રસ, પીઓ અને કેળવો,
આ ભવમાં રે'તા થકા, મોક્ષસુખ વાનકી મેળવો. ૬

“ આ સમતા અમૃતનો રસ મોટા મોટા સમગ્ર શાસ્ત્રસમુદ્રોમાંથી
ઉદ્ધર્યો છે. હે પંડિતજનો ! તમે તે રસ પીઓ અને મોક્ષસુખની
વાનકી અહીં પણ મેળવો. ” ૬ ધંધવજી

કર્તા, નામ, વિષય પ્રયોજન.

શાંતરસભાવનાત્મા, મુનિસુંદરસૂરિમિઃ કૃતો ગ્રંથઃ ।

બ્રહ્મસ્પૃહયા ધ્યેયઃ, સ્વપરહિતોઽધ્યાત્મકલ્પતરુરેષઃ ॥૭॥

શાંત રસ ભાવના ભરપૂર, અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઝરો,
કલ્પવૃક્ષ સમાન ગ્રંથ, શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ ઉદ્ધરો;
પોતાના પરના હિત માટે, (તેનું) બ્રહ્મ અધ્યયન કરતા,
જ્ઞાન લઈ ક્રિયાઓ કરતા, તેઓ શાશ્વત સુખ વરતા. ૭

“ શાંત રસ ભાવનાથી ભરપૂર અધ્યાત્મ જ્ઞાનના કલ્પવૃક્ષ (અધ્યાત્મ-
કલ્પદ્રુમ) ગ્રંથને શ્રીમુનિસુંદરસૂરિજીએ પોતાના અને પરના હિતને
માટે રચ્યો તેનું બ્રહ્મ (જ્ઞાન અને ક્રિયા) પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી
અધ્યયન કરવું. ” ૭ ગીતિ.

ઉપસંહાર.

इममिति मतिमानधीत्य, चित्ते रमयति यो विरमत्ययं भवाद्वाक् ।

स च नियतमतो रमेत चास्मिन्, सह भववैरिजयश्रिया शिवश्रीः । ८ ।

આ ગ્રંથનું બુદ્ધિમાન પુરુષો, સહા અધ્યયન કરે,
તેમાં રહેલા તત્ત્વનું, ચિત્તમાં કાયમ રમણ ધરે;
અદ્ય સમયમાં સંસારવિરક્ત, થઈ શત્રુ દૂર કરે,
અને તેહ જયની સાથે, જરૂર મોક્ષલક્ષ્મીને વરે. ૮

“ આ ગ્રંથનું જે બુદ્ધિમાન પુરુષો અધ્યયન કરીને ચિત્તમાં રમણ
કરાવે તે પુરુષ થોડા વખતમાં સંસારથી વિરક્ત થઈ જાય અને
સંસારરૂપ શત્રુના જયની લક્ષ્મીની સાથે મોક્ષલક્ષ્મીની જરૂર કોડા
કરે. ” ૮ આર્યાગીતિ.

“ઉપસંહાર અંતિમ કળશ”

(હરિગીત-છંદ.)

દુર્વાર આ સંસારના, અનાદિના દુઃખને હરે,
 લઈ લક્ષ શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ, ૧અધ્યાત્મની રચના કરે;
 મરપૂર આત્મહિતશિક્ષાઓ, રષોડશ દ્વાર વિષે ભરે,
 જિનેન્દ્રભાષિત તત્ત્વના, એ આગમોથી ઉદ્ધરે, ૧
 ગુણ આત્મહિતમાંહે ચડે, એ બોધ દિલમાં ઉતરે,
 લાભ મેળવે નરજન્મનો, ભવભ્રમણથી ભવિ ઉગરે;
 વહુ યુક્તિઓ સંસ્કૃત ખસેડે, અઠોતેર ૨લોકે ધરે,
 ચંચળ મતિ ગુરુરાજ ચરણમાં, નમન કરું હું ૪આદરે. ૨
 દક્ષ પુરુષ પુરુષાર્થ મનન, વાંચન નિદિધ્યાસન કરે,
 મહારોગ જન્મમરણાદિ વારી, ૫શાશ્વતા સુખો વરે;
 હૈતુ સુધારે આત્મનો, ૬ગુર્જર ગિરાઓ બનાવતા,
 તોસ લાભ સહુ મેળવે, શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ આજ્ઞા થતાં. ૩
 વખત મળ્યો શુભ પૂન્યથી, અનુવાદ એહ બનાવવા,
 લાભ શ્રુત સામાયકતણો, મળે ભાવ હૃદયે લાવવા;
 ગાયો કળશ બે હજાર નવના, વિક્રમે વલ્લભીપુરે,
 મહાલાભ બોધિબીજ, દુર્લભ માગતો સ્તુતિ આખરે. ૪

અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ સમાપ્ત.

૧ અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ ગ્રંથની રચના શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિજી કરે. ૨ સોળ દ્વારોમાં-અધિકારમાં. ૩ ભવભ્રમણથી નિસ્તાર પામી ભવિજનો ઉગરી જાય, શાશ્વત સુખને વરે. ૪ વિનય સહિત આદરથી. ૫ મોક્ષના સુખોને પામે. ૬ ગુજરાતી ભાષામાં બનાવતા.

ગર્ભ બહાંતેરીની સજ્જાય

(ઓચ્છવરંગ વધામણા પ્રભુ પાસને નામે-એ દેશી.)

- ઉત્પત્તિ જો જીવ આપણી, મનમાંહિ વિમાસ;
ગર્ભાવાસે જીવડો, વસિયો નવ માસ. ૧
- નારીતણી નાભિ તળે, જિનવચ્ચને જોય;
કુલતણી જિમ નાલિકા, તેમાં નાડી છે દોય. ૨
- તસુ તળે ચોનિ કહી, વણકુળ સમાન;
અંબતણી માંજર જોસો, તિહાં માંસ પ્રધાન. ૩
- રુધિર સ્ત્રવે તિણ ઠામથી, ઋતુકાળ સદૈવ;
રુધિર શુક્ર યોગે કરી, તિહાં ઉપજે જીવ. ૪
- જે અપાવન પવને કરી, વાસિત દુર્ગંધ;
તિણે થાનક તું ઉપન્યો, હવે હુઓ મદાંધ. ૫
- નાળી વાંસતણી ઘણું, ભરીયે રૂ ઘાલ;
તાતી લોહ શીલાક તે, બલે તત્કાળ. ૬
- તિમ મહિલાની યોનિમાં, નવ લાખ જીવ;
પુરુષપ્રસંગે તે સહુ, મરી જાય સદૈવ. ૭
- ઉપજે નર નારી મલે, પંચેન્દ્રિય જેહ;
તેહતણી સંજ્યા નહિ, તજો કારજ એહ. ૮
- નવ લાખ જીવ ટકે તિહાં, ઉત્કૃષ્ટી વાર;
જીવ જઘન્યપણે ટકે, એક દો ત્રણ ચાર. ૯

: ૧૪૨ :

ગર્ભ બહાંતેરીની-

- જીવ જઘન્યપણે તિહાં રહે, મુહૂર્ત પરિમાણુ;
ખાર વરસની સ્થિતિ તિહાં, ઉત્કૃષ્ટી બાણુ. ૧૦
- તિણે ગર્ભે કોઈ જીવડો, એમ કહે જગદીશ;
ફરી આવે તો તે રહે, સંવત્સર ચોવીશ. ૧૧
- મહિલા વર્ષ પંચાવને, કહિયે નિર્ણીજ;
પંચોતર વરષ પછી, થાય પુરુષ અળીજ. ૧૨
- જમણી કૂળે નર વસે, તિમ ડામે નાર;
વચ્ચે નપુંસક બાણીએ, જિનવચ્ચને વિચાર. ૧૩
- હવે સામાન્યપણે ઈંહાં, આંચો ગર્ભાવાસ;
સાત દિવસ ઉપર રહે, નરગતિ નવમાસ. ૧૪
- આઠ વરસ તિર્થંચ રહે, ઉત્કૃષ્ટો કાળ;
ગર્ભાવાસે ભોગવ્યો, ઇમ બહુ જંબલ. ૧૫
- કાર્મણુ કાચે કરી લિયો, પહિલો તે આહાર;
શુક અને શોણિતતણા, નહિ જૂઠ લગાર. ૧૬
- પર્યાપ્તિ પૂરી નહિ, તિહાં વિસવાવીશ;
તિણે આહારે એ તનુ થયો, ઔદારિક અરુ મિશ્ર. ૧૭
- પવન આવે ઉદરથકી, ઉપબાવે અંગ;
અગ્નિ કરે સ્થિર તેહને, જલ સરસ સુરંગ. ૧૮
- કઠિણ પાણુ પૃથ્વી રચે, અવગાહ આકાશ;
પાંચે ભૂત શરીરને, એમ કરે પ્રકાશ. ૧૯
- ખાર મુહૂર્ત ઋતુ પછે, વિલસે નર નાર;
ગર્ભતાણી ઉત્પત્તિ તિહાં, નહિ અવર પ્રકાશ. ૨૦
- કલિલ હોએ દિન સાતમે, ખુરખુદ દિન સાત;
ખુરખુદથી પેશી વધે, ઘન માંસ કહાત. ૨૧

-સ જાણ્ય

: ૧૪૩ :

માંસતણી ગોટી હુવે, અડતાલીશ ટાંક;
 પ્રથમ માસે જિનવર કહે, મન મ ધરો શંક. ૨૨
 રુધિર માંસ ખીજે હુએ, હવે ત્રીજે માસ;
 કર્મતણે યોગે કરી, માતા મન આશ. ૨૩
 ચોથે માસે માતના, પરિણમે સહુ અંગ;
 હાથ અને પગ પાંચમે, તિમ મસ્તક અંગ. ૨૪
 પીત રુધિર છઠે પડે, સાતમે ઈમ સંચ;
 નવ ધમની નસ સાતમે, પેશી સય પંચ. ૨૫
 રોમરાઈ પણ સાતમે, સાડીતીન કોઠ;
 ઉપજે ઊણા કેટલા, એમ આગમ જોડ. ૨૬
 આઠમે માસે નિપજ્યું, એમ સકળ શરીર;
 બીધે શિર વેદન સહે, જંપે જિન વીર. ૨૭
 શોણિત, શુક સંલેષમાં, લઘુ ને વડી નીત;
 વાત પિત્ત કફ ગર્ભમે, એ થાય ઈણ રીત. ૨૮
 માતતણી ડુંટી લગે, બાલકની નાળ;
 રસ આહારતણે તિહાં, આવે તત્કાળ. ૨૯
 જનની લેવે આહાર, તે જાય નાડોનાડ;
 રોમ ઇન્દ્રિય નખ ચક્ષુ વધે, તિમ મજ્જા ને હાડ. ૩૦
 સવિહુ અંગે ઉદલસે, સર્વાંગે આહાર;
 કવળ આહાર કરે નહિ, ઈસો ગર્ભે વિચાર. ૩૧
 તે ગર્ભે કિણ જીવને, થાય જ્ઞાન વિભંગ;
 અથવા અવધિ કહી જિને, તિણે જ્ઞાન પ્રસંગ. ૩૨
 કટક કરી વૈકિયપણે, ઝૂઝી નરકે જાય;
 કો જિનવચન સુણી કરી, મરી સુર પણ થાય. ૩૩

: ૧૪૪ :

ગર્ભ બહોંતેરી-

ઉધે મુખે ગુડા હિયે, સહેતો બહુ પીડ;
 દષ્ટિ આગળ બિહુ હાથસું, રહે મુઠ્ઠી ભીડ. ૩૪
 નર વિણ વસ્ત્ર જલા દિકે, ઉપજે ઓધાણુ;
 અથવા બિહુ નારી મલ્યા, કદ્યા ગર્ભ વિધાન. ૩૫
 કોઈ ઉત્તમ ચિંતવે, દેખી દુઃખ રાશ;
 પુણ્ય કરું પરો નિકળી, નાવું ગર્ભાવાસ. ૩૬
 ઉઠ કોડી (સાડાત્રણ કોડ) સૂઝ અંગમે, ચાંપે સમકાળ;
 તિણથી ગર્ભમાં આઠગુણી, સહે વેદના બાલ. ૩૭
 માતા ભૂખી ભૂખીયો, સુખીણી સુખ થાય;
 માતા સૂતે તે સુવે, પરવશ દિન જાય. ૩૮
 ગર્ભથકી દુઃખ લકખ ગણું, જનમે જીણી વાર;
 જન્મ થયે દુઃખ વિસર્જું, ઘિણુ મોહ-વિકાર. ૩૯
 ઉપન્યો અશુચિપણે તિહાં, મલ મૂત્ર કલેશ;
 પીન્ડ અશુચિ કરી પૂરીયો, નહિ શુચિ નવ લેશ. ૪૦
 તુરત રૂદન કરતો થકો, જન્મે જીણી વાર;
 માતા પયોધર મુખ હવે, પીવે દૂધ તીવાર. ૪૧
 દીસે દિન દિન દીપતો, કરે રંગ અપાર;
 લાડ કોડ માતા પિતા, પૂરે સુવિચાર. ૪૨
 છિદ્ર બારહ નારીને, નરના નવ જાણુ;
 રાત દિવસ વહેતા રહે, ચેતો ચતુર સુજાણુ. ૪૩
 સાત ધાતુ સાતે ત્વચા, છે સાતસેં નાડ;
 નવસે નારાં છે પિંડમાં, તિમ ત્રણસે હાડ. ૪૪
 સન્ધિ એકસો સાઠ છે, સિત્તર સો મર્મ;
 તીન દોષ પેશી પાંચશે, હાંકયા છે ચર્મ. ૪૫

-સ જાયા ય

: ૧૪૫ :

રુધિર શેર દસ દેહમેં, પૈશાળ સરીષ;
શેર પાંચ ચરખી તિહાં, દોય શેર પુરીષ. ૪૬
પિત્ત ચોસઠ ટાંક છે, વીરજ બત્રીશ;
બત્રીશ ટાંક શ્લેષમાં, જાણે જગદીશ. ૪૭

ધણ પરિમાણ થકી જદા, ઓછો અધિકો થાય,
વ્યાપે રોગ શરીરમેં, તવ ન ચલે કાય. ૪૮
પોષ્યો પહિલે દાયકે, ઈમ વાધ્યો અંગ;
ખાનપાન ભૂષણ ભલા, કરે નવનવા રંગ. ૪૯

હવે બીજે દશકે જાણે, વિદ્યા વિવિધ પ્રકાર;
ત્રીજે દસકે તેહને, જાગ્યો કામવિકાર. ૫૦
જિણ સ્થાનક તું ઉપન્યો, તિણમેં મન જાય;
ચોથે દશકે ધનતણા, કરે કોઠ ઉપાય. ૫૧

પહોત્યો દશકે પાંચમે, મનમાં સસ્નેહ;
બેટા બેટી ને પોતરા, પરણાવે તેહ. ૫૨
છઠ્ઠે દસકે પ્રાણિયો, વલી પરવશ થાય;
જરા આવી જોવન ગયું, તોય તૃષ્ણા ન જાય. ૫૩

આવ્યો દશકે સાતમે, હવે પ્રાણી તેહ,
બળ ભાંગ્યું બુદ્ધો થયો, નારી ન ધરે નેહ. ૫૪
આઠમે દશકે હાસલો, બુલીયા સહુ દાંત;
કર કંપાવે શિર ધૂણે, કરે ફેગટ વાત. ૫૫

નવમે દશકે પ્રાણિયો, તનશક્તિ ન કાંચ;
આલે વચન સહુ તણા, દીન જૂરતાં જાય. ૫૬
ખાટ પડ્યો ખુંખું કરે, સુગાલી દેહ;
હાલ હુકમ આલે નહિ, દીયે પરિજન છેહ. ૫૭

: ૧૪૬ :

ગર્ભજહાંતેરીની-

આંખ ગળે જે પડ મિલે, પડે મુંહકે લાળ;
 બેટા બેટી ને વહુ, ન કરે સંભાળ. ૫૮
 દશમે દશકે આવીયો, તવ પૂરી આય;
 પુણ્ય પાપ ફળ ભોગવી, પ્રાણી પરભવ જાય. ૫૯
 દશ દષ્ટાંતે દોહિલો, લહી નરભવ સાર;
 શ્રી જિન ધર્મ સમાચરે, તે પામે ભવપાર. ૬૦
 તરુણપણે જે તપ તપે, પાળે નિર્મળ શીલ;
 તે સંસાર તરી કરી, લહે અવિચલ લીલ. ૬૧
 કોડી રતન કવડી સાટે, કાંઈ ગમે રે સંસાર;
 ધર્મ વિના એ જીવને, નહિ કોઈ આધાર. ૬૨
 કાયા માયા કારમી, કારમો પરિવાર;
 તન ધન જોખન કારમા, સાચો ધર્મ સંસાર. ૬૩
 ચોદે રાજ પ્રમાણુ એ, છે લોક મહંત;
 જન્મ મરણુ કરી ફરસીઓ, જીવ વાર અનંત. ૬૪
 આપ સવારથીઓ સહુ, નહિ કોઈનો કોય;
 નિજ સવારથ અણુપુગતા, સુત પણ રિપુ હોય. ૬૫
 જરા ન આવે જહાં લગે, જહાં લગે સખળ શરીર;
 ધર્મ કરો જીવ તિહાં લગે, થઈ સાહસ ધીર. ૬૬
 આરજ દેશ લહ્યો હવે, લાધ્યો ગુરુસંયોગ;
 અંગથકી આલસ તજો, કરો સુકૃત સંગ. ૬૭
 શ્રી નમિરાજતણી પરે, ચેતો ચિત્તમાંહી;
 સ્વાર્થના સહુ કો સગા, નહિ કોઈનું કોઈ. ૬૮
 ભોગ સંયોગ તજી થયા, સહુ જે અણુગાર;
 ધન. ધન. તસ માતાપિતા, ધન ધન અવતાર. ૬૯

-સં જાણે

: ૧૪૭ :

સુરતરુ સુરમણિ સારિજો, સેવો શ્રી જિન ધર્મ;
 જીણથી સુખ સંપત્તિ વધે, કીજે તેહ જ કર્મ. ૭૦
 તંદુલવિયાલીમેં છે, એહનો અધિકાર;
 તિણથી ઉદ્ધરીને કહ્યો, નહિ જ્યૂઠ લગાર. ૭૧

“ કુળશ ”

ઈહ જિનધર્મ વિચાર સાંભળી, લહીએ સંયમ ભારએ;
 વળી સિંહની પરે સદા પાલે, નિયમ નિરતિચાર એ;
 સંસારના સુખ સકળ ભોગવી, તે લહે ભવપાર એ,
 શ્રી રત્નહર્ષ સુશિષ્ય રંગે, ઈમ કહે શ્રી સાર એ. ૭૨

ગર્ભજાહેતરીના સ્પષ્ટાર્થ

હે ગ્રાણી ! તારી ઉત્પત્તિ ક્ષણ રીતે થઈ ? તેનો તું મનમાં જરા વિચાર કર. નવ માસ પર્યાંત તારે ગર્ભાવાસમાં રહેવું પડ્યું છે. (૧)

ઝીની નાભિ નીચે ફૂલની નાલિકા જેવી નળી છે, જેમાં બે નાડી છે, એમ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે જ્ઞાનદષ્ટિથી જોઈને ફરમાવેલ છે. (૨)

તેની નીચે વનના ફૂલ સરખી થોળી રહેલ છે, અને આંખાની માંજર(મોર) જેવી માંસની ગ્રંથી-પેસીઓ છે. (૩)

તે માંસની પેશીમાંથી ઋતુ સમયે રુધિર સ્રવે છે અને તે રુધિર અને પુરુષના શુક્ર-વીર્યના યોગથી જીવોત્પત્તિ થાય છે. (૪)

કુર્મધી પવન-વાયુવાળા સ્થાનમાં તું ઉત્પન્ન થયો છે, પણ હવે તે સ્થિતિ બૂલી જઈ મદ્ય-અભિમાનથી તું આંધળો બન્યો છે. (૫)

: ૧૪૮ :

ગર્ભબહોતેરની-

વાંસની નળીમાં ડાંસી-ઢાંસીને ઘણું રૂ ભરીએ, પછી તેની અંદર ગરમાગરમ સળીયો નાંખીએ તો તે રૂ તત્કાળ બળી જાય તેવી રીતે સ્ત્રીની યોનિમાં નવ લાખ જીવોત્પત્તિ થાય છે, તે પુરુષ સાથેના સંયોગથી તત્કાળ મૃત્યુ પામી જાય છે. (૬-૭)

નર-નારી વિષયોપભોગથી જે પંચેન્દ્રિય જીવ ઉપજે છે તેની તો સંખ્યા જ ગણી શકાય નહીં, માટે તેવા વિષય-વિલાસનો ત્યાગ કરો. (૮)

ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણથી તો તે સમયે નવ લાખ જીવો ગર્ભસ્થાનમાં ટકી શકે, પરંતુ જઘન્ય પ્રમાણથી તો એક, બે, ત્રણ કે ચાર જ જીવ ટકી શકે. (૯)

જઘન્ય સ્થિતિએ જીવ ગર્ભસ્થાનમાં મુહૂર્ત પ્રમાણ રહે અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણથી બાર વર્ષ પર્યન્ત રહે. (૧૦)

જિનેશ્વર ભગવંત વિશેષમાં ફરમાવે છે કે-તેનો તે જ જીવ ફરીથી તે જ ગર્ભસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય તો ચોવીસ વર્ષ સુધી પણ જીવ ટકી શકે. (૧૧)

પંચાવન વર્ષે સ્ત્રી નિર્બાળ બની જાય છે એટલે કે ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી, તેમજ પંચોતેર વર્ષે પુરુષ અબાળ બની જાય છે એટલે કે તેના વીર્યમાં ગર્ભ-ધારણ કરાવવાની શક્તિ રહેતી નથી. (૧૨)

જો સ્ત્રીની જમણી બાજુએ ગર્ભ રહે તો પુત્ર જન્મે, ડાબી બાજુ રહે તો પુત્રી થાય અને વચ્ચે-મધ્ય સ્થળે રહે તો નપુંસક પ્રસવે, એ પ્રમાણે જિનવચન છે. (૧૩)

સામાન્ય રીતે મનુષ્ય જાતિમાં જીવ ગર્ભાવાસમાં નવ માસ ને સાત દિવસ રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણથી તિર્યંચનો જીવ ગર્ભસ્થાનમાં આઠ વર્ષ સુધી રહી શકે છે, આ પ્રમાણે ગર્ભાવાસમાં ઘણી પીડા સહન કરવી પડે છે. (૧૪-૧૫)

*વર્તમાન સમયમાં જોડકા કે ત્રણ-ચાર અચ્ચાને જન્મ આપ્યાના સમાચાર આપણે વર્તમાનપત્રોમાં અવારનવાર વાંચીએ છીએ.

-સ જાણે

: ૧૪૯ :

તે ગર્ભસ્થાનમાં કાર્મણુ શરીરદ્વારા વીર્ય તેમજ રુધિરનો આહાર કરવો પડે છે, તેમાં લેશ માત્ર શંકા નથી. (૧૬)

તે સ્થિતિમાં પૂરેપૂરી પર્યાપ્તિ નહીં હોવાથી અને રુધિર તેમજ શુક્રનો આહાર કરવો પડતો હોવાથી ઔદારિક-મિશ્ર શરીર અંધાય છે. (૧૭)

ઉપર પેટમાંથી પ્રગટેલો વાયુ અંગોની રચના કરે, અગ્નિ તેને સ્થિર કરે, જળ-પાણી તેને સરસ કરે, પૃથ્વીકાયના તરવો તેને મજબૂત કરે અને આકાશ તેને અવકાશ આપે-આ પ્રમાણે પાંચ મહાભૂતો શરીર ઘડવામાં કારણભૂત અને છે. (૧૮-૧૯)

સ્ત્રીને ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી બાર મહર્ત પછી જો સ્ત્રી-પુરુષ વિષયસેવન કરે તો ગર્ભોત્પત્તિ થાય છે, તેમાં શંકા નથી. (૨૦)

ગર્ભ રહ્યા પછી સાતમે દિવસે કલિલ થાય છે અને બીજા સાત દિવસ વ્યતીત થયા પછી ખુરખુદ પાણીના પરપોટા જેવો આકાર અને છે. ખુરખુદમાંથી માંસની પેસી વૃદ્ધિ પામે છે. (૨૧)

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંત કહે છે કે-આ પ્રમાણે એક માંસ પછી તે માંસની પેસીમાંથી ગોટી-ગોળ આકૃતિ થાય છે, જેનું વજન આશરે અડતાલીશ ટાંક જેટલું હોય છે, તેમાં લેશમાત્ર શંકા ન કરશો. (૨૨)

બીજે અને ત્રીજે મહિને માંસમાંથી રુધિર થાય, ચોથે મહિને માતાના અંગો પુષ્ટ થાય અને પાંચમે મહિને હાથપગનો વિકાસ થાય અને મસ્તક અંધાય. (૨૩-૨૪)

છઠ્ઠે મહિને પિત્ત-રુધિર પ્રગટે અને સાતમે માંસે નવ મુખ્ય નસો અને માંસની પાંચસો જેટલી પેસીઓ પ્રગટે. તેમજ સાડાત્રણ કોડ રોમરાય ઉપજે. કેટલાક જીવોને તે રોમરાય કાંધક ઓછા પણ હોય તેમ આગમ-શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલું છે. (૨૫-૨૬)

આઠમે મહિને સમસ્ત શરીર અંધાય અને ઉંધે માથે લટકીને અનંતી પીડા સહન કરે, એમ શ્રી વીર ભગવંતે ઉપદેશલ છે. (૨૭)

: ૧૫૦ :

ગર્ભાહાંતેરીની-

રુધિર અને વીર્યના સંઘટ્ટામાં, લઘુનીતિ(પેશાબ) તેમજ વડી-નીતિ(ઝાડો) તેમજ વાત, પિત્ત અને કફ આ સર્વ ગર્ભાવસ્થામાં જ થાય છે. (૨૮)

માતાની નાભિ-કુંટી સુધી બાળકની નાળ લાંબી હોય છે અને માતા જે આહાર કરે તેનો રસ તે નાળદ્વારા ગર્ભ લે છે. એટલે માતાનો આહાર તે નાડીદ્વારા પ્રસરે છે અને તેને કારણે બાળકના રોમ, ઇન્દ્રિય, નેત્ર, નખ, મજ્જા અને હાડકાં વિગેરે વૃદ્ધિ પામે છે. (૨૯-૩૦)

તે સ્થિતિમાં ગર્ભને સર્વાંગે આહાર કરવો પડે, કારણ કે તે સ્થિતિમાં કવલાહાર (કોળિયો) તો થઈ શકતો નથી. (૩૧)

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંત ફરમાવે છે કે-આ જાતની ગર્ભાવસ્થામાં કોઈ જીવને વિભંગ કે અવધિજ્ઞાન પણ થાય છે. (૩૨)

વિચિત્રતા એ છે કે-ગર્ભાવસ્થામાં જ આ જ્ઞાનના કારણે કોઈ કોઈ જીવ પોતાના વૈરને યાદ કરી, વૈક્રિયપણે સૈન્ય વિકુર્વે, અને યુદ્ધ કરી મૃત્યુ પામી નરકે જાય તો કોઈ કોઈ જીવ વળી શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના ઉપદેશ-વચનો સાંભળી, પરિણામની ધારા સુધારી દેવલોકમાં જાય. (૩૩)

પગને હૃદય આગળ સ્થાપી, તેમજ નેત્રની આગળ ખંતે હાથની મુઠી વાળી ઊંધા માથે લટકતો આ જીવ ઘણી પીડા ભોગવે છે. (૩૪)

પુરુષના સંયોગ વિના પણ ગર્ભોત્પત્તિ થાય છે; જેમકે-કોઈના વસ્ત્રમાં વીર્યના અણુઓ હોય અને તે વસ્ત્ર નદી કે સરોવરમાં ધોવાતા તે જળમાંહેલા ખીજ-અણુઓ તે તે સ્થળમાં સ્નાન કરતી કોઈ સ્ત્રીની યોનિમાં પ્રવેશે તો પણ ગર્ભ ધારણ થાય છે, તેમજ એ સ્ત્રીઓ પરસ્પર મળવાથી પણ ગર્ભ ધારણ થાય છે. (૩૫)*

*વર્તમાન પત્રોમાં આપણે કોઈ કોઈ હકીકત વાંચીએ છીએ કે-વિજ્ઞાન પદ્ધતિથી અમુક પુરુષના વીર્યના પરમાણુ લઈ તેનો ખીજમાં પ્રવેશ કરાવી શકાય છે. પશુઓમાં તેવી જાતના અખતરા પણ થયા છે.

-સ જાણાય

: ૧૫૧ :

વળી ગર્ભસ્થાનમાં કોઈ ઉત્તમ જીવ આવી જાતની અસહ્ય પીડા સહન કરીને વિચારે કે-આ ગર્ભસ્થાનમાંથી બહાર નીકળીને હું એવું ધર્માચરણ-પુણ્યકર્મ કરું કે જેથી ફરી મારે અવતાર જ ન લેવો પડે. (૩૬)

ગર્ભાવાસની અસહ્ય અને અકથ્ય પીડા સંબંધી કહ્યું છે કે-સાડા-ત્રણ કોડ રોમમાં એકી જ વખતે અત્યંત તપાવેલી સોય ભોંકવામાં આવે અને જે પીડા થાય તેના કરતાં આઠગુણી પીડા ગર્ભમાં થાય. (૩૭)

માતા જે ભૂખી રહે તો જાળકને પણ ભૂખ્યું રહેવું પડે. જે માતા સુખમાં દિવસ વીતાવે તો ગર્ભને પણ સુખ થાય. માતા સૂવે ત્યારે જાળક પણ સૂઈ જાય. એ પ્રમાણે ગર્ભાવાસમાં પરવશપણું-પરાધીનપણું જ છે. (૩૮)

ગર્ભમાં જે દુઃખ છે તેના કરતાં લાખગણું વિશેષ દુઃખ જન્મતી વખતે થાય છે, પરંતુ આ પ્રાણીની એવી મુઘાવસ્થા છે કે-જન્મ થતાંની સાથે જ તે બધું દુઃખ ભૂલી જાય છે. ખરેખર મોહાવસ્થાને ચિહ્નર છે ! (૩૯)

મળ-મૂત્રરૂપી અશુચિમાં ઉપજ્યો, અને અશુચિદ્વારા જ પિંડનું પોષણ કયું. ખરેખર ગર્ભાવસ્થામાં શુચિ-પવિત્રતાનો અંશ પણ રહેતો નથી. (૪૦)

જન્મ્યો ત્યારે રુદન કરતો કરતો જન્મ્યો એટલે માતા તેને સ્તનપાન કરાવે છે અને ધાવણ મળતાં જ શાંત થઈ જાય છે. (૪૧)

પછી તો દિવસે-દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય છે, કંઈ કંઈ જાતની ચેષ્ટા કરે છે, માતા પિતા પણ તેના લાડ-કોડ પૂર્ણ કરે છે. (૪૨)

સ્ત્રીને બાર છિદ્રદ્વારા અને પુરુષને નવ છિદ્રદ્વારા હંમેશાં મળ-દુર્ગંધ ઝૂંપી કરે છે. (૪૩)

ચામડીથી ઢંકાયેલા આપણા આ દેહમાં સત પ્રકારની ધાતુ છે, સાતસો નાડીઓ છે, નવસો નારાં છે, ત્રણસો અસ્થિ-હાડકાં છે,

: ૧૫૨ :

ગર્ભબહોંતેરીની-

એકસો ને આઠ સાંધા છે, સાત હજાર મર્મસ્થાન છે. વાત, પીત્ત અને કફ ત્રણ દોષ છે અને પાંચસો માંસપેસીઓ છે. (૪૪-૪૫)

એક મનુષ્યના દેહમાં દશ શેર લોહી, પાંચ શેર ચરબી, બશેર પુરિષ, ચોસઠ ટાંક પીત્ત, બત્રીશ ટાંક વીર્ય અને બત્રીશ ટાંક શ્લેષ્મ રહેલું હોય છે. (૪૬-૪૭)

આ પ્રમાણેનું જે માપ છે તે વજનમાં કંઈપણ ફેરફાર થાય ત્યારે શરીરમાં રોગ પ્રગટે છે અને શરીર ચાલી શકતું નથી. (૪૮)

પહેલા દશકામાં-દશ વર્ષમાં શરીરનું પોષણ ક્યું અને અંગ-દેહનો વિકાસ થયો, સારાં સારાં ખાનપાન કર્યાં, સારાં વસ્ત્રો પહેર્યાં અને દિવસે દિવસે વિવિધ ચેષ્ટાઓ કરી. (૪૯)

બીજા દશકામાં વિવિધ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી અને ત્રીજા દશકામાં કામાભિલાષ પ્રગલ્ભ્યો. અને એ રીતે કામવિકાર થવાથી, જે સ્થાનકમાં પોતે જ ઉત્પન્ન થયો તે સ્થાનને જ સેવવાની અભિલાષા કરી. ચોથા દશકામાં ધનોપાર્જનમાં મન ગયું અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે કોડો ઉપાયો કર્યાં. (૫૦-૫૧)

પાંચમા દશકામાં પુત્ર-પુત્રીઓને સ્નેહથી પરણાવ્યા પણ છઠ્ઠો દશકો આવતાં-વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં પ્રાણી પરવશ બની જાય છે. જરા આવતાં યુવાનીનો થનગનાટ નાશ પામે છે, પણ વિચિત્ર હકોક્ત તો એ છે કે-તેવી અવસ્થામાં પણ તૃણાનો અંત આવતો નથી. (૫૨-૫૩)

સાતમા દશકામાં તો રહુંસહું બળ પણ ચાલ્યું જાય છે અને લાકડી લઈ બુઢાની માફક ચાલવું પડે છે અને પોતાની સ્ત્રી પણ સ્નેહ લગી દે છે. (૫૪)

આઠમા દશકામાં તો “ડોસો” બની જાય છે. મોઢામાં એક પણ ફાંત હોતો નથી. હાથ કંપવા લાગે, માથું ધુલવા લાગે અને જે કંઈ વાત કરે તેની કંઈ પણ અસર ન થાય. (૫૫)

—સ જા ય

: ૧૫૩ :

નવમા દશકામાં તો શરીરમાં પાછભાર પણ શક્તિ ન રહે અને બીજાઓ પણ દુઃખ ઉપજાવે તેવા વચનો બોલવા લાગે, અને એ રીતે જિંદગીના છેલ્લાં દિવસો ઝૂરતાં-ઝૂરતાં વીતાવવા પડે. (૫૬)

ખાટલામાં પડ્યો પડ્યો ખો-ખો કરે, શરીર પર માખીઓ બણ-બણતી હોય, પોતાનો હુકમ કોઈ માને નહિ અને પોતાનો પરિજન-વર્ગ પણ બેદરકાર બની જાય. (૫૭)

ખંતે આંખમાંથી પાણી ઝરવા માંડે, ડાચા મળી જાય, મોઢામાંથી લાળ ઝરવા માંડે અને પોતાના દીકરા, દીકરી કે વહુઓ સામું પણ ન જુએ. (૫૮)

આવી સ્થિતિમાં જેમ તેમ કરી દશમા દશકામાં આવતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પુણ્ય તથા પાપનાં ફળ ભોગવી પરલવમાં ચાલ્યો જાય. (૫૯)

‡ દશ દશાંતે દુર્લભ માનવભવ મળ્યા પછી, જે સમજી ને વિચારક પ્રાણી જૈન ધર્મનું આચરણ કરે છે તે આ બવસાગરનો પાર પામી શકે છે. (૬૦)

યૌવનાવસ્થામાં જે તપનું આચરણ કરે તેમજ નિર્મળ શીલનું પાલન કરે તે પ્રાણી આ દુસ્તર સંસાર-સમુદ્ર તરી જઈ શાશ્વત સ્થાન-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૬૧)

એક કોડીને માટે કોડો રતનને શા માટે ગુમાવે છે? આ સંસારમાં જીવને ધર્મ વિના બીજું કોઈ પણ શરણુત નથી. (૬૨)

શરીરની માયા દુઃખદાયી છે, તેમજ કુટુંબ-કપીલો વિગેરે પરિવાર પણ દુઃખકર છે. તન, ધન અને યૌવન એ પણ વિનાશી જ છે, માટે સાચા એક ધર્મનું અવલંબન લે. (૬૩)

આ લોક ચૌદરાજ પ્રમાણુ છે, ત્યાં આ જીવ અનંતી વાર ઉત્પન્ન થઈને મૃત્યુ પણ પામ્યો છે. (૬૪)

આ સમસ્ત સંસાર સ્વાર્થીલો છે. કોઈનું કોઈ નથી. જો પોતાના

‡ મનુષ્યભવની દુર્લભતાના દશ દશાંતો સંક્ષિપ્તમાં આ અર્થ પૂર્ણ થયા પછી આપવામાં આવેલ છે, જે વાંચીને વિચારવા યોગ્ય છે.

: ૧૫૪ :

ગર્ભ બહોતેરીની સજ્ઞાય

સ્વાર્થનો નાશ થતો હોય તો પોતાનો* પુત્ર પણ દુસ્મન થાય છે. (૬૫)

જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા આવી નથી, શરીર સશક્ત છે, ત્યાં સુધીમાં હીંમત કરીને કરાય તેટલું ધર્મસાધન કરી લેવો. (૬૬)

આર્યદેશ મળ્યો છે, કંચન ને કામિનીના લાગી જૈન સાધુ જેવા સદ્ગુરુનો યોગ મળ્યો છે તો શરીરમાંથી આળસનો ત્યાગ કરી પુણ્યાચરણ કરવા માંડો. (૬૭)

સ્વજન-સંબંધી સગાંવહાલાંઓ સહુ સ્વાર્થી જ છે. કોઈ કોઈનું સગું નથી; માટે xનમિરાજર્ષિની પેઠે વિચારણા કરી અસારથી જ ચેતી જવ. (૬૮)

આ અસાર સંસારને સમજી, ભોગ તેમજ સંપત્તિ-સમૃદ્ધિ ત્યજીને જેઓ આણુગાર-મુનિ થયા છે તેઓનો અવતાર ધન્ય છે, તેમજ તેવા સંતપુરુષના માતા-પિતા પણ ધન્ય-ધન્ય છે ! (૬૯)

કલ્પવૃક્ષ તેમ જ ચિંતામણિ રત્ન સરખા શ્રી જૈન ધર્મનું હર-હંમેશ માટે સેવન કરો, જેથી સુખ તેમ જ સંપત્તિની વૃદ્ધિ થાય અને તે વધે તેવું જ પુણ્યાચરણ કરો. (૭૦)

આ ગર્ભાવાસનો અધિકાર “તંદુલ વૈયાલીય” નામના ગ્રંથમાં છે, તેમાંથી ઉદ્ધરીને અહીં તો સંક્ષિપ્તમાં જ વર્ણન કરેલ છે. અહીં જણાવેલી હકીકતમાં અંશમાત્ર પણ સંસય શંકા ન કરશો. (૭૧)

શ્રી રત્નહર્ષ નામના મુનિવર કહે છે કે-આ પ્રમાણે જિનધર્મ સંબંધી હકીકત સાંભળી, જે સંયમ સ્વીકારે છે અને તે સ્વીકારીને પણ જે સિંહની માફક નિરતિચારપણે પાળે છે તે સંસાર સંબંધી સકલ સુખો ભોગવીને છેવટે ભવસમુદ્રનો પાર પામે છે. (૭૨)

ઘટિ શ્રી ગર્ભ બહોતેરી અર્થવિચાર

* રાજ્યની ઇચ્છાથી કોઈ કોઈ રાજકુવરે પિતાનો ઘાત કરવાના ઉપાયો કર્યાનું ચરિત્રગ્રંથોમાં આપણે વાંચીએ છીએ. ચાલુ યુગમાં પણ ધનાદિકને કારણે આપ સામે કોર્ટે ચડેલા વણા કુલીન (!) પુત્રોના દાખલા વાંચવામાં આવે છે.

x આ કથા પાછળ આપવામાં આવી છે.

મનુષ્યભવની દુર્લભતાના દશ દર્શાંત

(૧) ચોહલક (ભોજન)—ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તે એક બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે—તારે ભોજનને તે માગી લે. બ્રાહ્મણે સ્ત્રીની સલાહથી જણાવ્યું કે—“તમારા રાજ્યનું દરેક ઘર મને વારાફરતી ભોજન કરાવે.”

પહેલે દિવસે ચક્રવર્તીને ત્યાં જ બ્રાહ્મણે ભોજન કર્યું. ચક્રવર્તીના સ્વાદેષ્ટિ ને પરમોત્તમ ભોજન માટે શું કહેવાનું હોય ? ત્યાર પછી તે પ્રતિદિન જૂદે જૂદે સ્થળે ભોજન કરવા લાગ્યો, પણ ચક્રવર્તીના ભોજન જેવો સ્વાદ ક્યાંય પણ પ્રાપ્ત ન થયો, તેથી તે વિચારવા લાગ્યો કે—ક્યારે ફરીવાર ચક્રવર્તીને ત્યાં જન્મવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ?

છ ખંડ ધરતીમાં શહેરો કેટલા ? ગામ કેટલા ? તેમાં પણ ઘર—સંખ્યા કેટલી ? દરેક ઘરે ભોજન કર્યા પછી ક્યારે તેને ચક્રવર્તીના ઘરે જન્મવાનો પુનઃ પ્રસંગ મળે ? આ બધું જોઈ દુર્લભ છે તેમ માનવ-જીવન મળવું પણ અતિ દુર્લભ છે.

(૨) પાસા—ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય ગાદીએ આવતાં તેનો ખજાનો ખાલી થઈ ગયો. બુદ્ધિનિધાન ચાણાક્યે યુક્તિ અજમાવી. તેણે કળવાળા પાસા તૈયાર કરાવ્યા જેથી તેને મરજી મુજબ રમતમાં નાખી શકાય. પછી શહેરમાં ઘોષણા કરાવી કે—જે કોઈ પાસાની રમતમાં મને જીતી જશે તેને સોનામહોરોથી ભરેલો થાળ આપવામાં આવશે. બે હારી જશે તો તેણે ફક્ત એક સોનામહોર જ આપવી પડશે. આવી આકર્ષક જાહેરાતથી ઘણા લોકો પાસાની રમત રમ્યા અને હારી ગયા.

હારી ગયેલા માણસો પાસાની રમતથી કદી પણ પોતાની મૂડી મેળવી શકે ખરા ? તેવી રીતે આ માનવજીવ મળવો ઘણા જ દુર્લભ જાણવો.

: ૧૫૬ :

મનુષ્યભવની દુર્લભતાના-

(૩) ધાન્યનો ઢગલો-વિશ્વભરનો અનાજનો જથ્થો એકત્ર કરવામાં આવે અને તેમાં થોડા સરસવના દાણા ભેળવી, એક અશક્ત અને વૃદ્ધ ડોસીને તે સરસવના દાણા જૂદા પાડવાનું કહેવામાં આવે તો તે કરી શકે ?

તેવી જ રીતે અનંતા ભવોમાં માનવભવ તો સરસવના દાણા જેવો છે, તો તે પ્રમાદ કે આળસથી નિર્ચયક ગુમાવી દીધો તો પુનઃ માનવભવ મળવો અતિ મુશ્કેલ છે.

(૪) જુગાર-એક રાજા વૃદ્ધ થયો એટલે પુત્રે તેને મારી નાખીને ગાદી હસ્તગત કરવાનું વિચાર્યું. આ વાત રાજાના જાણવામાં આવી ગઈ એટલે તેણે સુકિતપૂર્વક કામ લીધું. તેણે યુવરાજાને બોલાવી કહ્યું કે-આપણા કુળની એવી રીત છે કે-જુગારમાં પુત્ર જીતી જાય કે તરત જ તેને ગાદીએ બેસાડવો; માટે આપણે જુગાર રમીએ. રાજસભાને એક હજાર આઠ સ્થંભો છે. તે દરેક સ્થંભને એકસો આઠ હાંસ છે. રમતમાં એક વાર જીતતાં એક હાંસ જીતી ગણાય. એવી રીતે અખંડપણે બધી હાંસો જીતાઈ જતાં તને તરત જ ગાદી મળશે. જો વચ્ચે એક વાર પણ હાર થઈ તો બધું જીતેલું વધા થઈ જશે.

વિચારો કે-આવી રીતે જીતતાં રાજકુમાર કોઈ દિવસ પણ રાજાને જીતી શકે ખરો ? સરલતાથી રાજપુત્ર પિતાને જીતી શકે નહિ તેમ એક વાર ગુમાવેલું મનુષ્યપણું સરલતાથી કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી.

(૫) રત્નો-એક સાહસિક વ્યાપારી સમુદ્રમાર્ગે વ્યાપારાર્થે ગયો અને દેશ-પરદેશ ફરતાં તેણે ઘણાં રત્નો પ્રાપ્ત કર્યાં. પાછા વળતાં સમુદ્રમાં તેનું વહાણ ભાંગ્યું અને બધાય રત્નો સમુદ્રમાં પડી ગયા. તે તરીને કિનારે આવ્યો. થોડા દિવસે ઔષધોપચારથી સાજો થતાં તેણે પોતાના રત્નો મેળવવા વિચાર કર્યો, પણ તે બધાં રત્નો કઈ રીતે પાછા મેળવી શકે ? તેવી રીતે પ્રાપ્ત થયેલ માનવજીવન ધર્મ-પાલનના અભાવે ગુમાવી દીધું તો રત્નની માફક પુનઃ પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ છે.

x

x

x

-દશ દષ્ટાંત

: ૧૫૭ :

આ હકીકત ખીજી રીતે પણ ઘટાવાય છે. એક શેઠને રત્નોના સંગ્રહ કરવાનો અજબ શોખ હતો. તેના પુત્રને આ વાત પસંદ પડતી નહિ. એકદા કામ પ્રસંગે શેઠ બહારગામ ગયા તે તકનો લાભ લઇ પુત્રે, દેશ-દેશાવરથી આવેલા વ્યાપારીઓને તે રત્નો વેચી નગદ નાણાં કરી લીધા. થોડા દિવસો બાદ શેઠ ઘરે આવતાં તેને આ હકીકતની ખબર પડી. પુત્રને ઘણો ઉપાલંબ આપ્યો અને તે બધાં રત્નો પાછા લઇ આવવાની આજ્ઞા કરી. હવે દેશ-દેશાવરના વ્યાપારીઓ પાસેથી તે રત્નો જેમ મેળવવા મુશ્કેલ છે તેમ ગુમાવી દીધેલો માનવલ્લવ મળવો દુર્લભ છે.

(૬) સ્વપ્ન-એક રાજકુમાર રીસાઇને પરદેશ ચાલ્યો ગયો. રાત્રિ-સમયે કોઇ ધર્મશાળામાં સૂઈ રહ્યો. તેવામાં પ્રભાત સમયે તેને એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે-“પૂનમના ચંદ્રે મારા મુખમાં પ્રવેશ કર્યો.” બરાબર તે જ સમયે બાજુમાં સૂતેલા કોઇ બિશ્વકને પણ તેવું જ સ્વપ્ન આવ્યું.

પ્રભાતકાળે બંને જાગ્યા. વચ્ચે કોઈ બાવાજીને પોતાના સ્વપ્નનું ફળ પૂછ્યું. બાવાજીએ જણાવ્યું કે-તને આજે મોદક મળશે અને ખરે-ખર બિશ્વકામાં તેને કોઈએ ચૂરમાનો લાડવો આપ્યો. રાજકુમારે કુશળ સ્વપ્નપાઠકને પોતાના સ્વપ્નનો અર્થ પૂછ્યો. તેણે જણાવ્યું કે-“સાત દિવસની અંદર તને રાજ્યપ્રાપ્તિ થશે.” અને સાથેસાથ સ્વપ્નપાઠકે પોતાની પુત્રી પણ તેને પરણાવી દીધી.

રાજપુત્રને ફરતાં ફરતાં સાતમા દિવસે, અપુત્રિયો રાજા મૃત્યુ પામતાં, રાજ્યપ્રાપ્તિ થઈ. આ વાત તે બિખારીના જાણવામાં આવી એટલે તે પોતાના ભાગ્યની નિંદા કરવા લાગ્યો. આવું સ્વપ્ન ફરી આવે અને રાજ્ય મળે તેવી આશાથી તે ધર્મશાળામાં સૂવા લાગ્યો, પણ આવું સ્વપ્ન ને રાજ્ય મળવું જેમ દુર્લભ છે તેમ અનુપ્યજન્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

(૭) ચક્ર-રાધાવેદ-એક સ્થંભની ટોચે યાત્રિક પ્રયોગથી પૂતળા ચક્ર-ચક્ર ફરતી હોય. તે રાધા-પૂતળીની નીચે ચાર ઢાળી બાજુથી

: ૧૫૮ :

મનુષ્યલવની દુર્લભતાનાં—

અને ચાર જમણી બાજુથી એમ આઠ ચક્રો ફરતાં હોય છે. નીચે તેલની કડાઈ હોય તેમાં આઠે ચક્ર ને પૂતળીનું પ્રતિબિંબ પડતું હોય. સ્થંભના મધ્ય ભાગમાં એક ત્રાજવું હોય તેના બે પટલામાં બે પગ રાખીને ઊભા રહેવું અને નીચેના પ્રતિબિંબમાં જોઈ એવી રીતે ધનુષ્યમાંથી બાણ છોડવું કે જેથી પૂતળીની ડાબી આંખ વીંધાઈ જાય.

આ કાર્ય અતિ દુર્લભ છે તેમ માનવલવ મળવો પણ અતિ દુર્લભ છે.

(૮) કૂર્મ-ચંદ્રદર્શન-ગાઢ જંગલમાં પાણીનો ઊંડો ધરો હતો અને તેમાં અનેક જાતના જળચરો વસતા હતા. ધરો વહેતો ન હોવાથી તેના મથાળે જાડી સેવાળ જામી ગઈ હતી. પવનના યોગે સેવાળ આમતેમ થઈ જતાં એક છિદ્ર પડ્યું અને તે સમયે અચાનક એક કાચબો આવી ચઢ્યો. તેણે તે છિદ્રમાંથી મુકાશમાં પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જોયો. સંપૂર્ણ થાળી જેવો ગોળ ચંદ્ર તેણે જિંદગીમાં કદાપિ જોયો ન હતો એટલે તે અત્યંત આનંદિત થયો અને આવું અદ્ભુત દ્રશ્ય પોતાના કુટુંબીઓ જોવે તો સારું એમ વિચારી પોતાના કુટુંબીને બોલાવવો તળિયે ગયો, તેવામાં પવનના ફરી આવેલા ઝપાટાથી તે છિદ્ર પૂરાઈ ગયું. કાચબો ઉપર આવ્યો ને પેલું છિદ્ર શોધવા લાગ્યો, પણ નિરાશ બની ગયો.

વિચારવાનું એટલું કે-કદાપિ કાળે પવનના યોગે છિદ્ર પડે તો રાત્રિ અંજવાળી ન હોય, રાત્રિ અંજવાળી હોય તો પૂર્ણિમાનો યોગ ન હોય, કદાચ પૂર્ણિમા હોય તો વાદળાથી રહિત ન હોય. આ પ્રમાણે આ ચંદ્રદર્શન દુર્લભ છે તેમ માનવલવ મળવો ખરેખર દુર્લભ છે.

(૯) યુગ (સમોલ)- બળદની ખાંધે જે ધોંસરી મૂકવામાં આવે છે તેને યુગ કહેવામાં આવે છે. આ યુગમાં એક છિદ્ર હોય છે અને બળદ આઘો-પાછો જન થઈ જાય તે માટે તેમાં એક નાનો લાકડાનો દંડિકો ભરાવવામાં આવે છે જેને “સમોલ” કહેવામાં આવે છે.

-દશ દષ્ટાંત

: ૧૫૯ :

સમજો કે-ધોંસરીને સમુદ્રના એક છેડેથી પાણીમાં નાંખવામાં આવે અને સમોલને ખીજા છેડેથી વહેતી મૂકવામાં આવે તો સમુદ્રના ઉછળતાં પાણીનાં મોજાંથી તે ધોંસરી ને સમોલ ભેગાં થશે ખરા ? કદાચ થાય તો સમોલ આપોઆપ ધોંસરીના છિદ્રમાં પ્રવેશ કરશે ખરી ? મનુષ્ય જન્મની પ્રાપ્તિ આ હકીકત જેવી જ હુલ્લભ છે.

(૧૦) પરમાણુ-એક વિશાળ થાંભલાના ખંડ-ખંડ કરીને ટૂંકડા કરવામાં આવે અને તેનું એવું ખારીક ચૂર્ણ કરવામાં આવે કે જેથી તેના પરમાણુઓ પરમાણુ છૂટા પડી જાય. તે ચૂર્ણને એક નળીમાં ભરી તેને હિમાલયના શિખર પરથી ફૂંક મારી ચારે દિશામાં ઊડાડી મૂકવામાં આવે. પછી એવો વિચાર કરવામાં આવે કે તે બધા પરમાણુને એકત્ર કરીને પુનઃ પેલા સ્થાનનું નિર્માણ કરીએ, તો તે બની શકવું જેમ અસંભવિત છે તેમ મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત કરવું હુલ્લભ છે.

આ દશ દષ્ટાંતોની માફક મનુષ્યભવ હુલ્લભ ગણવામાં આવ્યો છે.

નમિ રાજર્ષિનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત

અઢળક લક્ષ્મીનો સ્વામી, મહાસામ્રાજ્યનો ધણી નમિ રાજવી આધિથી ઘેરાયો. દાહનવરને કારણે આખા શરીરમાં અંગારા ઊડ્યા હોય તેમ બળું બળું થવા લાગ્યો. ઘડીકમાં જમણે પડખે તો ઘડીકમાં ડાબે પડખે-કોઈ રીતે શાંતિ ન વળે.

રાજવીને પાંચસો સ્ત્રીઓ હતી. રાજની શાંતિ માટે સર્વ કામે લાગી ગઈ, કારણ કે તે સર્વનો જીવનાધાર રાજવી હતો. આવના ચંદનના ક્યોળા ભરી-ભરીને રાજવીના શરીર પર ચોપડવા લાગી પણ બળતરા ઘટવાને બદલે ઉલટી વધવા જ માંડી.

: ૧૬૦ :

નમિ રાજર્ષિનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત

જ્યારે માણસ માંદો હોય ત્યારે જરા પણ અવાજ તેને અપ્રિય લાગે છે. પાંચસેં સ્ત્રીઓ સુખડ ઘસતી હોવાથી અને દરેક રાણીના હસ્તમાં કંકણ-બલોચા હોવાથી તેનો ખૂબ જ અવાજ થવા લાગ્યો. દાહની બળતરામાં આ અવાજે વધારો કર્યો. રાજથી ન રહેવાયું-તેણે આદેશ કર્યો આ શેનો ઘોંઘાટ છે? બંધ કરો, મારું માથું ફરી જાય છે.

સ્ત્રીઓ ચતુર હતી. તેણે વધારાના ચૂડા ડિટારી નાખી કક્ત સૌભાગ્યનું ચિહ્ન એક એક વલય રાખ્યું અને ચંદન ઘસવા લાગી. અવાજ બંધ થઇ જતાં રાજાએ પૂછ્યું-અવાજ કેમ બંધ થઇ ગયો? વૈદરાજે ખૂલાસો કર્યો-

“આપની પાંચસેં સ્ત્રીઓ ચંદન ઘસતી હતી તેનો એ અવાજ હતો.”

“શું સ્ત્રીઓ ચંદન ઘસતી બંધ થઇ ગઇ?” રાજાએ ફરી પૂછ્યું

વૈદરાજે કહ્યું-“ના, ચંદન તો ઘસે છે, પણ સર્વ ચૂડા કાઢી નાખી કક્ત એક સૌભાગ્ય કંકણ જ રાખ્યું છે, જેથી અવાજ આવતો નથી.”

આ ખુલાસાથી નમિ રાજવીના મનમાં વિચારોનું ધર્ષણ જાગ્યું. ખરો શાંતિ એકમાં જ છે તેની પ્રતીતિ થઇ. અનેક છે ત્યાં ખડખડાટ છે; એક છે ત્યાં આનંદ છે. આમ એકત્વની વિચારણા કરતાં કરતાં દાહનો વ્યાધિ ભૂલી જવાયો અને આત્મ-ચિંતનમાં ગરક થઇ ગયા. એ વિચારમાં ને વિચારમાં તેમને ક્યારે ઊંઘ આવી ગઇ તેનો પણ ખ્યાલ ન રહ્યો.

સવારે જાગતાં જ એકત્વનો અમલ કર્યો. સર્વ રાજપાટ, વૈભવ, સ્ત્રીઓ, કુટુંબ-કમીલો વિગેરે અનેકને છોડી એક આત્માની સાધનામાં જ લયલીન બની જઇ, સંયમ સ્વીકારો, પ્રત્યેકપુદ્ગ થઇ મોક્ષલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી શકયા.

શ્રી વર્ધમાન-સત્ય-નીતિ-હર્ષસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા તરુથી પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથો.

- * ૧ સંયમપ્રેગિભિર્તિ શ્રી મહાવીર સ્તવન પંડિતશી જિનવિજયચક્રકૃત સાથે
- * ૨ અભ્યુદયનિર સનાસપૂત્ર ઉમાસ્વાતિવિરચિત.
- * ૩ નિધિ પત્રાકારે
- * ૪ સંયમપ્રેગિભિર્તિ શ્રી મહાવીર સ્તવન પંડિતશી જિનવિજયચક્રકૃત સાથે
- * ૫ પાંચસત્રિ મહાકાવ્ય-શુભશી ગીતા
- * ૬ પશ્ચિમવક પ્રકરણ સટિક-નેમિચંદ્રભાડરી દી. શુભરત્ન ઉપાધ્યાય.
- ૭ જિનવિજયચક્રકૃત અને ગણદીસઅહ-પં. રૂપવિજયચક્રકૃત
- * ૮ ચોમદવિધિ
- * ૯ ઉપદેશરત્ન આદિ મૂલ ૩ અંચ
- * ૧૦ અંબાદયનિર સ્લોકમહા-મુનિરત્નસુચિકૃત
- * ૧૧ સત્ય હરિચંદ્રપ્રગથ શામચંદ્રસૂરીચંકૃત
- * ૧૨ આત્માનુશાસન-પાર્શ્વ ચંકૃત.
- * ૧૩ મુક્તિતત્ત્વસિદ્ધિ-પૂર્વોચાચકૃત.
- ૧૪ પ્રાકૃતલક્ષણ-ચંકૃતવિકૃત
- ૧૫ વાક્યપ્રકાર સટિક-પં. દ્વિધર્મશાલિકલ.
- * ૧૬ ઉપદેશરત્નકોષ હિન્દી.
- * ૧૭ ચાલકાચનીતિસૂત્ર મૂલ.
- * ૧૮ અભ્યાસમહાપદ્મ હિન્દી વિવેચન સુક્ત.
- * ૧૯ ઉપદેશરત્નમાલા અને પ્રકાશ ઉપદેશ.
- * ૨૦ જૈન તત્ત્વસાર સટિક-ઉ. સૂર્યદ્રમહિ
- * ૨૧ પ્રશાંતરત્નમાલા મુગ્ધરાતી અને હિન્દી.
- * ૨૨ સાથ-ચોવીશી-વીશી પ. જિનવિજયચક્રકૃત.
- * ૨૩ જૈન દર્શન મુગ્ધરાતી અનુવાદ સાથે-હરિમહસૂરિ
- ૨૪ મુગ્ધરાતી હિન્દી વ્યાખ્યાન વિજયચંદ્રમીસૂરિ.
- ૨૫ વ્યવહાર પ્રકાર-રત્નશોખરસૂરિ.
- ૨૬ પ્રશાંતરત્નમાલા સટિક-ચિદાનંદચક્રકૃત.
- ૨૭ ગૌડર પ્રકરણટીકા
- * ૨૮ સાંયમનચરિત્ર
- ૨૯ ઉત્તમ પદ્યચરિત્ર
- ૩૦ અભ્યાસમહાપદ્મ
- ૩૧ હર્ષર પ્રગથ પદ્ય

પ્રાસિરુચ

Serving JinShasan

082368

gyanmandir@kobatirth.org

૩૦ હજારના પાળ જૈન ઉપાસ્ય-અમદાવાદ

* આ નિશાનીવાળા ગ્રંથો શીલકમાં નથી માટે નિંજાવવા નહીં.

સાથે મુદ્રા સત્ય, દાણાપીઠ-બાવનગર.